

Take Jonescu
Amintiri

In româneș

de K.B

1923

127483

Handwritten text at the bottom of the cover, including the name 'Babos' and other illegible signatures.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

Cota 127483

Inventar 620877

AMINTIRI

TAKE IONESCU

AMINTIRI

Depozitul general pentru volumul
„AMINTIRI”
ca și pentru volumul
„PENTRU ROMANIA-MARE”
— Discursuri din războiu —
de TAKE IONESCU

Se găsește la LIBRĂRIA SOCEG, Calea Victoriei
BUCUREȘTI

B.C.U. "CAROL I" BUCURESTI

C20112481

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota 1127-483

524/11

NOTE FUGARE PE MARGINEA „AMINTIRILOR”¹⁾

În fața mea, pe masa de lucru, în teancul de amintiri dela Take Ionescu, sunt două file pe cari mâna lui a așternut în grabă începutul unui nou capitol pentru volumul acesta.

Era în chiar ziua când stranii, sibiline, fatale preludii de primăvară îl chemau să închidă ochii, departe, în meeingul de flori și de soare al Italiei...

Mâna lui inertă a lăsat așa, fără urmare, cele două file, capitolul nou.

Despre acesta și, în legătură cu el, despre suprimarea „Politiceii intinctului național” din ediția românească, editura mă tine dator să spun câteva cuvinte pentru biograful de mâine al lui Take Ionescu.

Volumul acesta, revăzut de el însuși aici în ultima zi, este cu certitudine lucrarea care a reținut cea de pe armă cugetare politică a lui Take Ionescu aici.

Execut deci, cu pietatea unui prieteșug sufletesc, o adevărată dispozițiune de testament moral publicând ediția aceasta a «Amintirilor». Editura respectă întru totul ceea ce rânduisese el, până la ultima pagină (mai puțin o veche scrisoare adresată subscrisului și cu a cărei publicare Take Ionescu stăruise mult atunci să proiecteze o lumină nouă asupra unor împrejurări politice de după războiu, scrisoare de publicarea căreia însă moartea lui mă desleagă cu atât mai mult, cu cât ea ar fi un subiect de polemică cu totul tardivă astăzi).

Pe Amintirile acestea — „o mărturie înaintea tribunalului conștiinței universale” — și pe discursurile lui din războiu (volumul „Pentru România-Mare”), Take Ionescu a pus înfinit mai mult preț decât pe tot ce a scris și a rostit în aproape 40 de ani de viață politică.

Acele două lucrări rezumă cea mai mare parte din activitatea lui dintre 1914—1917.

Și Take Ionescu proclamă el însuși, pururea și pretutindeni, că „pune foc la toată activitatea lui politică, afară de aceea din perioada dintre 1914—1917”.

¹⁾ Produsul acestui volum e destinat de d. N. Baboescu pentru statula lui Take Ionescu.

Căci aceasta i-a dat nimbul cu care a intrat încă de atunci în Istorie....

E activitatea, sacerdotiul cu care, la capătul laturilor avatarurilor lui zămislitor și trâmbițaș al Epopeei neamului românesc, Take Ionescu — în timpul celor doi ani de neutralitate, de bachanală și de psihoză națională — cu intuiția lui profetică, cu dialectica lui fascinantă, cu aceeași risipă de talent prestigios și de prisos sufletească cu care timp de patru decenii a încercat să sculpteze în biata argilă omească de pe meleagurile acestea umanitatea mai bună pe care ȘI EL o visase, a putut să scuture și să galvanizeze sufletul unei societăți în plină purulentă, castrată de idealuri și cu aripele arântului frânt.

Activitatea aceea de altfel, care se reflectă în bună măsură și în Amintiri, face din linia moartă de garaj politic pe care și sufragial universal dar și babilonia politică precum și o anamită psihoză de după războiul l'au aruncat la un moment dat pe Take Ionescu, cea din urmă stațiune înainte de a intra în nemurirea Istoriei.

*Ediția aceasta românească * a «Amintirilor» cuprinde două capitole inedite: Ultimii mei nemți și Regele Carol în timpul războiului. Cum am spus, ea trebuia să mai conțină încă două capitole, pe cari Take Ionescu își propusese să le scrie înainte de a pleca în Italia.*

Pe unul avea să-l consacre Regelui Milan al Serbiei. Cu cel de-al doilea, închinat României noi de după războiul național în concertul social european, Take Ionescu înlocuia, în ediția românească, cuvântarea asupra Politicii instinctului național publicată de el în ediția franceză a „Amintirilor“.

În acest din urmă capitol nou, cu care Take Ionescu șinea mult să încheie volumul de față și din care n'a apucat să scrie decât două pagini, „naufragiatul“ votului universal, în loc de o eremiadă politicianistă, se așeza cinstit, el însuși, față în față cu nouile batalioane ale democrației și cu noul eșafodaj social întrezărit de el, încă dela 1914, ca o fatală, inexorabilă consecință a războiului și a reprezentării dinamice a forțelor sociale în regimul votului obștesc.

Și Amintirile acestea invederează, în mai multe capitole, că mintea elastică și copleșitoare și cu orizonturi politice vaste care a fost Take Ionescu și care, din nenorocire, a trebuit, până la 1914, să se cheltuiască în laptele sterpe inerente unei țări de arbitrar aziatic, de impostură

și de ieftin și echivoc politicianism și în stupidele compromisuri cotidiene cu o lume mălăiată și amoristică, cu o biată vermină de apelpisiti și de cabotini politici carnavalesți—, a prevăzut că războiul național va mină și România cu dinamita democrației, după cum a prevăzut nouile orientări ale vremii.

În capitolul cel nou se lămurea în ce chip Take Ionescu vroia să se pună în ritmul acelor curente noi care, după războiu, aveau să irumpă din profunzimile masselor și, prăvălindu-se năvalnic ca un șuvoiu multă vreme stăvilit, năzuiau să sarpe de la temelie și să măture toate hibridele, artificialele, haoticele creații cu cari regimul electoral censitar — adică oligarhia organizată pe colegii pentru exploatarea dezământată a unei țărănime de iloti, a bugetului și a puterii — împărătise aici aproape o jumătate de veac.

Dar ursita, care l' hărăzise pentru marea Epopee, nu-i hărăzise să trăiască și Epopeea poporului...

Ideatia, teza capitolului acestuia din care n'a apucat să scrie decât două pagini, era că transformarea țării, ieșită dintr'un trecut de netăgăduit mai odios, s'a îndeplinit, în a II-a jumătate a secolului XIX; de către clasele dirigente cari s'au ridicat pe ruinele celor istorice.

De lipsurile și de păcatele acelor clase dirigente avea să se ocupe pe ndelete.

Împingând la războiul de întregirea neamului — fapt cu care el găsea că în mod inconștient acele clase și-au răscumpărat, pentru judecata istoriei, păcatele — clasele dirigente au fost decapitate, odată cu mărirea României ducându-se și preponderanța lor și zorindu-se cu cel puțin 50 de ani transmisiunea de putere dela o clasă la alta, dela cei puțini la milioanele de pălmuiți ai vechiului regim.

Deci procesul de azi nu este în realitate — așa cum vor cu ori ce pret să creadă unii „decapitați“ și unii profitori politici mari și mici ai idealului și ai războiului național — o simplă stare sufletească. Procesul este istoricește firesc, căci trece opera de transformare și de dezvoltare a țării dela clasele de ieri la clasele ce au să vie.

Capitolul acesta avea să urmeze imediat după cel cu Venizelos — cu marele Cretan se simțea Take Ionescu, mai cu seamă prin jocul întâmplărilor politice de după războiu, în intimă consonanță sufletească și politică — și avea să închee volumul de Amintiri.

N'avea să fie, poate, un rechizitoriu politic fulgerător...

Si nici o diatribă socială vulcanică...

Deși o viață întreagă se bătuse cu el însuși și cu Destinul; deși vilipendat ca nimeni altul de cei mai autentici proxeneti politici și cioclii naționali dacă nu de onorabili borfași și întreținuti politici, Take Ionescu — și prin metoda și prin temperamentul lui cari nu întrebuintau mefientele necum contondentele morale — nu era pumnul masiv, în stare să sfarme cu năpraznică brutalitate calomniia imundă și intriga bizantină, singurele arme din arsenalul acelei imense cafenele politice care a fost țara dintre Dunăre și Carpați...

Si nici să strivească muștele cari pătează cartea Istoriei...

Dar paginile cu cari urma să închee Amintirile aveau să fie necesarmente, prin caracterul lor de sinceritate, pagini de revizuire sufletească, de lepădare de sine, pagini de spovedanie a celei mai pline vieți politice, a celei marșanteetoare și mai sintetice minți românești din cele din urmă decenii... O spovedanie, nu însă, repet, o eremiadă politicianistă, a unui om care, în ultimă analiză, a fost și el un mucenic al uceniciei noastre democratice...

Capitolul acela care, judecând după începutul din cele două pagini rămase, avea să fie o capod'operă de pedagogie socială și politică pentru viitorime dar și pentru puzderia de patriotarzi din Vlășia politică românească de ieri și de azi, mă și indemnase să public volumul de față.

În locul aceluși document viu, interesant pentru istoria of-ticoaselor începuturi ale democrației noastre și care avea să fie epilogul volumului de Amintiri, Roma lui Cicero ne-a trimis, în melopeea lentă a unei litanii, amintirea însăși despre acest precursor al democrației ce va să vie, stegar al Epopeei neamului românesc și — ca și Cicero acum douăzeci de veacuri — mare artist și cinstitor al Cuvântului.

N. Baboceanu

PREFAȚA

Istoria definitivă a războiului mondial nu poate fi scrisă de contemporani. Pentru a vedea bine, trebuie depărtarea în timp, fiindcă depărtarea în spațiu este de neconceput atunci când este vorba de o catastrofă care s'a abătut asupra întregului glob.

Cu toate acestea ori-ce contemporan, care a putut să cunoască prin el însuși o parte, ori cât de mică, din ceea-ce s'a petrecut în culise, e dator să-și dea mărturia înaintea tribunalului conștiinței universale.

Sunt hotărât să-mi fac această datorie. Pentru moment, din miile de articole, pe cari le-am publicat dela 1 August 1914, aleg această serie de Amintiri.

Sub formă de schițe ori de convorbiri, ele sunt în fond fărămituri din cele ce am văzut, din cele ce am știut despre evenimentele cari au precedat sau au provocat războiul. Cele mai multe au apărut mai de mult în ziarul La Roumanie din București. Si dacă am închinat cea mai mare parte din ele dușmanilor noștri, persoanei lor și spuselor lor, am făcut-o pentru că ei sunt aceia cari au deslănțuit războiul.

Rog pe cititor să socoată Amintirile acestea ca o simplă prefață la Memoriile mele asupra originelor și evenimentelor războiului, memorii pe cari le voi sfârși în curând.

Am adăugat câteva pasagii din discursul pe care l'am rostit în Adunarea Deputaților României, la 16 și 17 Decembrie 1915, pentru că ele pot să fie de ajutor ca să se înțeleagă atitudinea țării mele. *)

Paris, 31 Decembrie 1918.

TAKE IONESCU

*) Am suprimat din traducerea românească acest capitol, întrucât toate cuvântările d-lui Take Ionescu rostite între anii 1915 — 1918, deci și aceasta, le-am publicat anul trecut în volumul «Pentru România-Mare». (Nota Trad).

DECLARAȚIE DOMNULUI POINCARÉ¹⁾

Sosii la Paris în seara zilei de 31 Decembrie 1912. Eram în drum spre Londra, unde voiam să mă folosesc de punctul mort la care ajunseseră negocierile între Turci și Balcanici, pentru a regula în mod pașnic neînțelegerea noastră teritorială cu Bulgaria. Aveam de gând să ofer Bulgarilor, — ceeace, la data aceea, însemna Ligei balcanice, — sprijinul României și în caz de nevoie ajutorul ei militar, pentru a sili pe Turcia să cedeze în chestiunea Adrianopolului.

Puterile nu mai știau ce să facă. Se simțea că simplele note colective riscau să nu isbuțească, iar pentru o demonstrație navală, singura în stare să scape cu fața curată guvernul lui Kiamil, puterile — din pricina gelozie și a neîncrederii — nu se puteau înțelege. Pe de altă parte, era sigur că rezistența armată a Turciei era isprăvită și că, chiar pentru ea ar fi fost o binefacere să i se forțeze nițel

1. *La Roumanie* de Joi 2 (15) Iulie 1915.

mâna. Dacă s'ar fi făcut atunci aceasta, Turcia ar fi scăpat de Enver și de nenorocirile cari o copleșesc.

E de prisos să repet ceeace de atâtea ori am spus, că ideea unui război cu Bulgaria și, prin urmare, cu toți Balcanicii, prietenii noștri de veacuri, îmi era respingătoare.

Un asemenea războiu putea atrage după el conflagrația europeană, în care noi ne-am fi găsit alături de Austro-Ungaria, perspectivă care-mi era cu totul odioasă. În ea vedeam îngroparea întregului nostru viitor, a întregului nostru ideal.

Tot mai speram că Bulgarii aveau să-și dea seama de situație și că au să se grăbească să primească sugestiunile mele. Dacă o făceau, pacea cu Turcia ar fi fost semnată în cele dintâi zile ale lui Ianuarie 1913, cel de-al doilea război balcanic n'ar fi avut loc probabil nici odată, iar războiul general ar fi fost întârziat cine știe cu câți ani.

Oricare ar fi fost speranța mea pentru o înțelegere cu Bulgaria, îmi dădeam cu toate acestea seama că se putea să nu izbutească și, prin urmare, că voi avea nevoie de sprijinul binevoitor al marilor puteri.

Iată de ce, înaintea plecării mele din București, am anunțat vizita mea la d. Poincaré, pe atunci președinte al consiliului.

* * *

D. Poincaré mă primi la 1 Ianuarie 1913, la ceasurile 8 și jumătate dimineața, oră care

la Paris e absurdă. Dar trebuia să plec la Londra după amiază și la ceasurile 10 d. Poincaré urma să se ducă la Elysée pentru felicitările de Anul nou.

Cerui d-lui Poincaré sprijinul Franței în greutățile ce aveam cu Bulgaria. El îmi făcu cele mai călduroase încredințări de prieteșug pentru România; îmi făgădui tot ajutorul; dar, îmi zise el, «acțiunea mea este în chip firesc stânjenită de faptul că Bulgaria se găsește în cele mai cordiale legături cu aliata noastră, pe când dv., după convenția militară pe care o aveți cu Austro-Ungaria, o să vă găsiți în tabăra dușmanilor noștri în cazul când ar izbucni războiul. Știți bine, adăugă el, — și era nu se poate mai sincer, — că noi nu dorim războiul și că facem totul pentru a-l evita. Dar dacă adversarii noștri ne-ar sili să-l acceptăm, nu ne-ar fi tot una să știm că cele 300.000 de baionete ale dv. se găsesc în tabăra dușmanilor noștri».

Tratatul dintre România și Tripla Alianță trebuia să rămână secret. Fusei deci nevoit să pretind că eu nu cunoșteam numita alianță.

Președintele consiliului francez, care știa ce știa, mă întrebă dacă 'l puteam asigura că, în caz de războiu — un războiu pe care desigur nici odată Franța nu l'ar provoca — putea nădăjdui că Franța și aliații ei nu ar găsi armata română în fața lor.

Personal, de mulți ani eu nu mai credeam că dorobanții s'ar putea bate vreodată alături

de horvezi; dar la 1 Ianuarie 1913 mi-ar fi fost cu neputință să iau un angajament formal în numele României.

M'am mulțumit să spun d-lui Poincaré că nu-i puteam da un răspuns, dar că, dacă ași fi în locul său, ași da României tot ajutorul în marginile alianțelor și obligațiunilor mele, și ași lăsa ca viitorul să-mi dovedească dacă am lucrat cuminte.

* * *

Evenimentele dela 1913 mă întăriră în credința mea. Văzui cu cea mai mare limpezime că ideia de a face să curgă sângele românesc pentru gloria maghiarismului era o atât de mare absurditate, în cât nimeni pe lume n'ar fi putut-o înfăptui.

La 9 Septemvrie 1913 făcui din nou o vizită d-lui Poincaré, ajuns președinte al Republicei. Și cum d. Poincaré mă felicită pentru izbânzile României, mă folosii de prilej pentru a-i spune :

«Mi-ați pus, la 1 Ianuarie, o întrebare la care atunci n'am putut răspunde. V'aduc astăzi răspunsul. Dacă războiul ar izbucni — și eu sper că omenirea va fi cruțată de o asemenea năpaste —, n'ați găsi armata română în tabăra dușmanilor. dv.

— Ce, ați denunțat tratatul de alianță? mă întrebă el.

— Nu știu nimic despre vreun tratat. Ceea-ce știu însă, e că armata română n'o să se

găsească în tabăra dușmanilor dv. De aceasta sunt absolut sigur. Și de n'ași ști că, întocmai ca și mine, credeți în pace și faceți totul pentru a o păstra, v'ași spune că evenimentele îmi vor da dreptate. Să nădăjduim că nu vor avea niciodată prilejul să mi-o dea.

— Dar sunteți sigur că o să rămâneți încă multă vreme la putere ?

— Departe de mine. Peste două luni n'am să mai fiu la guvern. Nu face nimic. Ceea ce vă afirm nu atârnă de persoanele cari vor fi la guvern. După cele întâmplate în vara aceasta, nimeni nu va putea face România să meargă împotriva voinței ei, a cerințelor, onoarei și a ursitei ei»

PRINȚUL LICHNOWSKY ¹⁾

I

Prințul Lichnowsky a fost, acum mai bine de douăzeci de ani, secretar al legațiunii germane la București.

L'am cunoscut în vremea aceea. Era un tânăr deștept, vesel, plin de duh și cu adevărat mare senior. Polonez de origine, diplomatul acesta german avea înălțimea, vioiciunea și lustrul rasei sale. Am avut împreună cele mai bune legături.

Nu'l mai revăzusem până în cele dintâi zile ale lui Ianuarie 1913, când mă dusei la Londra pentru a încerca să ajung la o înțelegere cu d. Daneff asupra conflictului bulgaro-român.

Prințul Lichnowsky reintrase în diplomație după o foarte îndelungată absență. N'o făcuse de cât în urma repetatelor stăruinți ale Kaiserului, care crezuse că singurul om în stare să ia locul baronului Marschall, socotit ca cel mai iscusit din diplomații germani, nu putea fi de cât Lichnowsky. Trebuie să spun în treacăt că, cu toată valoarea sa, Marschall nu

1. *La Roumanie* de Mercuri, 23 Septembrie (6 Octombrie) 1915 și de Joi 24 Septembrie (7 Octombrie) 1915.

făcuse mare lucru în Anglia; rămăsese prea mult timp la Constantinopole ca să poată fi un bun reprezentant la Londra.

Prințul Lichnowsky își luă sarcina în serios. El își bătu mult capul. Câștigă încrederea tuturor și în foarte scurt timp făcu minuni. Trebuie să mărturisesc că Lichnowsky era un om de o nelăgăduită sinceritate, că limbajul lui impresiona prin limpezime și pitoresc. El e acela care, vorbindu-mi de cele două mici colțuri de pământ cari intrau în Dobrogea noastră și pe cari Daneff mi le oferea crezând că dă marea cu sarea, le numea «cele două țâțe ale cățelei».

N'o să istorisesc acum raporturile mele cu Lichnowsky în Ianuarie 1913.

Țin să recunosc că el fuse mai mult de cât prietenos și amabil, că mi-a făcut adevărate servicii, mergând până la a face în conferință o propunere în favoarea noastră, fără să aștepte autorizația guvernului dela Berlin. Voiu vorbi despre toate acestea altă dată.

Totuși din epoca aceea două puncte : Lichnowsky îmi afirma că relațiunile dintre Germania și Anglia erau excelente. Iar a doua zi Sir Edward Grey îmi spunea : «Dacă prințul Lichnowsky face propunerea de care vorbiți, îi fac cea mai bună primire, ca de altfel la tot ceea ce vine dela ambasadorul Germaniei. Relațiunile noastre sunt foarte bune».

Asta curând după Agadir, era cu adevărat remarcabil. Am conchis deci că nu era nici

o primejdie de război european și scrisei la 7 Ianuarie 1913, Regelui Carol, că eram sigur că războiul general n'avea să izbucnească încă.

La aceeași epocă, Lichnowsky îmi spunea într'o zi: «O să facem pentru d-voastră tot ce vom putea; dar mijloacele noastre sunt mărginite. Trebuie să vă adresați la Viena. Dacă vrea, Austria are mare putere la Sofia. Sunt sigur că Austria și Bulgaria au ceva între ele. Nu știu precis ce anume, dar sunt sigur că ceva este».

* * *

În primăvara lui 1914, am stat șese zile la Londra. Prințul Lichnowsky dete un dejun în cinstea mea. Era de față, firește, întreaga ambasadă, cu prea faimosul Kühlmann, pe atunci consilier de ambasadă, actualmente ministru la Haga, care, din nenorocire, sta în corespondență cu Impăratul fără știrea lui Lichnowsky și dădea la Berlin informațiuni false despre starea de lucruri din Anglia.¹⁾

Întrebai pe Lichnowsky cari erau relațiunile cu Anglia și dacă era tot așa de mulțumit ca în Ianuarie 1913. El îmi răspunse că izbucnise, că Germania și Marea Britanie erau în cei mai buni termeni.

«Am spus Impăratului, îmi zise el, că nimic nu era mai ușor pentru noi decât să întreți-

1. De atunci Kühlmann a cunoscut apogeul și căderea. Încheind tratatele dela Brest-Litowsk și dela București el a demascat Germania și, fără să vrea, ne-a servit enorm.

nem raporturi excelente cu Anglia, fiind că Anglia ține în mod sincer la pace. Pentru aceasta n'avem decât să nu atacăm și să nu căutăm gâlceavă Franței căci, în cazul acesta, Anglia ar merge până la cel din urmă om al ei și până la cel din urmă shilling. Și cum noi n'avem nici un interes să nu dăm pace Franței, vedeți că relațiile noastre cu Anglia vor rămâne din cele mai excelente».

Impresiile mele se potriveau cu acelea ale ambasadorului Germaniei. Simțeam că Anglia n'ar putea îngădui ca Franța să fie atacată; și că, afară de asta, toți la Londra doreau să întrețină cu Germania cele mai bune relațiuni. În asta vedeau cheazășia păcei.

* * *

La 12 Iulie 1914 sosii la Londra. Am văzut pe Lichnowsky, cu care am vorbit despre chestiunea albaneză, care ajunsese foarte îngrijitoare, și mai cu seamă despre mutismul Austriei în ceea ce avea de gând să facă cu drama de la Serajevo. Lichnowsky simțea că Austria cocea ceva. Colegul său austriac, contele Mensdorf, era absolut de nepătruns. Lichnowsky fusese la Berlin după asasinatul dela Serajevo, și nu era mulțumit de fel de cele văzute la Wilhelmstrasse. «Lasă mână liberă Austriei, îmi zise el, fără să-și dea seama ce are să iasă. I-am prevenit. Totuși sunt neliniștit. Incepe să-mi pară rău că n'am rămas la Berlin». Lichnowsky nu făcea o taină din faptul că

Tchirsky încuraja la Viena tendințele răsboinice ale Austriei.

Ingrijorarea lui Lichnowsky era îndreptățită. Cancelarul nu fusese nici odată tare — departe de așa ceva! — în chestiunile de politică străină ¹⁾. Cât despre d. de Jagow, știam că încă de pe vremea când se găsea la Roma declarase unuia din colegii lui, că el vedea în evenimentele balcanice dovada fără-mișirei viitoare a Austro-Ungariei și că problema aceasta 'l neliniștea. Cu o asemenea idee fixă, ușor se putea face greșeli.

În seara de 22 Iulie, într'o Mercuri, prânzeam la baroana Deichmann, sora d-lui de Bunsen, ambasadorul Angliei la Viena. Era unul din centrele sociale ale Londrei cele mai prielnice pentru o înțelegere anglo-germană. Știam că aveam să întâlnesc acolo pe Lichnowsky, care-și exprimase dorința să-mi vorbească chiar în ziua aceea:

După cină, mă retrăsei cu Lichnowsky în salonașul unde se găsește un foarte frumos portret al d-lui de Bunsen, datorit, dacă nu mă înșel, marelui pictor englez Herkomer.

Lichnowsky era în costum de curte. Urma să vadă, în seara aceea, pe Rege, nu știu anume pentruce. Lichnowsky îmi spuse că nu isbulise încă să cunoască textul însuși al cererilor pe care Austria avea să-l trimeată Serbiei; dar că aflase destul pentru a ști că

¹⁾ Kiderlen-Waechter îmi spusese că Bethmann-Hollveg habar n'avea de politica străină.

cererile acestea vor fi foarte, foarte aspre. Știa că, între altele, era și cererea dizolvării unei societăți naționaliste și atâta și i-se părea prea mult. Lichnowsky mă rugă stăruitor să sugerez guvernului român să întreprindă toată trecerea pe care o putea avea la Belgrad, ca Serbia să primească nota austriacă, ori-care ar fi fost ea. «Îți făgăduesc, îmi zise el, că la executare Sârbii vor putea s'o îndulcească, s'o ocolească, iar noi vom face așa ca nimeni să nu mai aibă nimic de zis. Îmi iau eu această sarcină. Trebuie trecut momentul acesta critic. Dizolvarea societății patrioțice bunăoară, nu e cine știe ce mare lucru. După câteva luni va putea fi reînființată sub un alt nume».

I-am făgăduit s'o fac. Și chiar în noaptea aceea am depeșat d-lui Ion Brătianu, pe atunci președinte al consiliului român, ceea ce îmi comunicase ambasadorul Germaniei.

II

Vineri 24 Iulie fu cunoscut ultimatum-ul austriac. Citindu'l în *Times*, spușei soției mele : «Asta e războiul general. Trebuie să ne întoarcem în țară».

M'am dus de dimineață să văd pe Lichnowsky. Se găsea la Foreign-Office. M'am înalțat la dânsul ceva mai târziu. Il găsi foarte turburat. Era vădit, nota austriacă depășise așteptările sale. Avea totuși convingerea că nu era nicio primejdie de războiu. Era sigur

că avea să se găsească mijlocul să se păstreze pacea.

Îmi spuse cu un surîs fin că i se cerea să susțină înaintea cabinetului englez teza localizării litigiului între Serbia și Austria. Nu i zise pe nume acestei prostii, dar era vădit că în fond râdea el însuși de ea. Era așa de sigur de pace, că mă întrebă dacă de la Brighton am să mă duc deadreptul la Aix-les-Bains sau am să mă înapoiez pentru o zi la Londra. Cum îi răspunsei că aceasta depinde de situația politică, dânsul își luă rămas bun cu speranța, că dela Brighton aveam să merg mai departe la Aix. Era atât de liniștit, că telegrafiai la Paris și la Aix pentru a-mi anunța sosirea.

Sâmbătă după amiazi și Duminică am avut la Brighton comunicări dela Londra cari îmi arătară că Lichnowsky se înșela și că la Viena Tchirtsky, ambasadorul german, nu făcea altceva decât să împingă Austria la neînduplecare. Depeșai prietenului meu Mișu, ministrul României la Londra, să-mi reție locuri pentru Expresul-Ostenda de Marți dimineața, 28 Iulie, și înștiințai pe fratele meu la Aix-les-Bains că renunțasem la călătorie.

M'am înapoiat la Londra Luni dimineața 27 Iulie. Dela gară, unde am găsit pe prietenul Mișu, m'am dus deadreptul la prințul Lichnowsky. l-am împărtășit neliniștea mea și hotărârea de a mă întoarce în România. El îmi spuse că mă înșelam; că răs-

boiul nu era în nici un chip cu putință, nici unu contra nouăzeci și nouă; că, dacă ar fi în locul meu, el ar mai aștepta încă la Londra, fiindcă ar fi plicticos să mergi dela Londra la Aix prin București.

Stăruii asupra primejdiei războiului și îi spusei: «Ar fi cu atât mai grav cu cât nu trebuie să ne facem nici o iluzie despre atitudinea Angliei. Cu tot pacifismul guvernului ei, Anglia ar intra cu siguranță în războiu».

Dar Lichnowsky, uitând ce-mi spusese prima oară, îmi răspunse: «De aceasta eu nu'st atât de sigur ca d-ta. — Te 'nșeli, îi răspunsei. Cunoșc poporul englez. Nimeni pe lume nu'l va putea împedeca să se amestece într'un războiu deslănțuit cu atâta nedreptate. Dacă crezi contrariul, greșești adânc».

Stăruii să-mi spună că era cu putință, dar că el nu avea siguranța mea. Era singura slăbiciune pe care o găseam în judecata lui Lichnowsky la epoca aceea. Desigur, ca și alții, și el fusese orbit de chestia Irlandei.

M'am luat după părerea lui Lichnowsky. Renunțai la biletele mele pentru a doua zi Marți 28; dar, mai neîncrezător decât ambasadorul Germaniei, luai bilete pentru expresul de Mercuri 29. Fu cel din urmă.

Marți 28, dimineața, când l'am văzut pe Lichnowsky, era alt om. Incepuse să-și piardă încrederea. Nu mai vedea de cât șapte sorți de pace din zece și, cu toată asigurarea ce-mi dăde că el spera că omenirea va fi cruțată de o nebunie fără nume, îmi zise: „Intoarce-te în

România ! Nicăiri nu's prea mulți oameni cu judecată pentru ca țara d-tale să se lipsească de d-ta. Nădăjduesc că o să revii în curând, dar îți înțeleg plecarea.»

L'am văzut pentru cea din urmă dată în după amiaza de Marți 28 Iulie. Era palid, desfigurat. Imi declară că pacea lumii nu se mai ținea decât într'un fir de păr. Rar am văzut om mai copleșit.

Și am avut convingerea adâncă, că omul acesta fusese sincer, că el lucrase serios pentru pace, căși slujise țara cu toate puterile și că, în năpastele cari au fost deslănțuite de călăul posomorit dela Budapesta și de ucigașii dela Berlin, el n'a avut nicio vinovăție.

Să mă ierte prințul Lichnowsky — căruia-i sunt recunoscător pentru prieteșugul lui plin de încredere — că aduc istoriei o mărturie atât de amănunțită. Va veni ziua când poporul german, trezit din beție, își va da seama că adevărații lui slujitori au fost acei cari au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a'l feri de ura universală, pe care a deslănțuit-o împotriva-și prin războiul acesta lipsit de orice motiv mărturisibil.

CONTELE BERCHTOLD¹⁾

N'am avut decât două convorbiri politice cu contele Berchtold. Ele mi-au fost cu prisosință de ajuns pentru a-mi cunoaște omul. După fie-care din ele, m'am întrebat cum de era cu putință ca ministerul de afaceri străine al unei mari puteri să fie dat pe mâna unui așa om. Un ziarist vienez mi-a dat o explicație: «La noi, trebuie neapărat ca un conte să urmeze altui conte». N'am reușit să gădesc o alta mai bună.

Un om frumos, pentru cine îi place tipul lui, elegant, foarte elegant, manierat, și... atâta tot. N'ași avea nimic de adăogat, dacă ași vroi să-i fac portretul.

Când contele Berchtold veni la Sinaia, în Septembrie 1912, pentru a vizita pe regele Carol, eu mă plimbam în automobil în Italia de nord. La Veneția găsii o telegramă din Sinaia. Un prieten îmi comunica, că mi se cerea să mă opresc la Viena, pentru a vedea pe contele Berchtold. Înțelesei că regele Carol credea foarte apropiată schimbarea guvernului și că voia ca eu să fiu în relații personale cu

¹⁾ *La Roumanie* de Marți 22 Septembrie (5 Octombrie) 1915.

noul diriguitor al politicei austriace. Înștiințai deci de dorința mea pe contele Berchtold, care se înapoiă dela țară la Viena pentru a mă primi.

Vorbirăm o oră. Incercă să-mi explice faimoasa lui circulară asupra descentralizării Imperiului otoman, circulara care a grăbit izbucnirea războiului balcanic, dar nu înțelesei nimic. Mi-se plânse că pretutindeni lumea s'a înșelaț asupra intențiunilor sale ; se căzni să mi-le facă cunoscute ; dar tot nu înțelesei mai mult. Era el prea complicat, ori eu eram prea mărginit ? Nu știu nimic.

I-am vorbit de starea precară a Peninsulei balcanice. I-am spus : «Dacă puteți menține pacea încă două luni, am scăpat. Nu se începe un războiu de munți după luna Noemvrie.

— Dece numai două luni ? Eu sunt sigur că pacea în Balcani nu e câtuși de puțin amenințată. Poți fi încredințat de asta ! » mă asigură el.

Voit-a oare să mă mistifice ori nu știa nimic despre adevărata situație ?

În cursul convorbirii, îi vorbi de nebunia înarmărilor navale și'l întrebai dece Austria lunecă, și ea, pe același povârniș : «La ce vă trebuie o flotă mare ? N'aveți și n'o să aveți niciodată colonii ; comerțul dv. dincolo de mare n'o să fie niciodată prea important. La ce bun o flotă ? Dacă vă asigurați împotriva Italiei, făptuiți o greșeală fundamentală. N'o

să vă puteți bate niciodată pe mare împotriva Italiei, nu numai fiind-că ea o să vă fie pururea superioară, dar și fiind-că, în cazul acesta, ea ar fi aliata Franței și a Engliterei, iar dreadnought-urile dv. n'ar ieși niciodată din porturile lor. Dacă, dimpotrivă, socotiți să vă găsiți alături de Italia, ea n'are nevoie de flota dv; ar prefera să și-o sporească pe a ei... De altfel, adăogai, nu înțeleg nici pe Germania». Și-i repetai ceea-ce spuseseam deja lui Kiderlen-Waechter, la Berlin, cu câteva luni mai înainte.

Atunci contele Berchtold îmi lămuri — ceea ce eu bănuisem — că mărirea flotei austriace o vrea Germania și că va veni ziua când flotele austro-germane s'ar putea să învingă flota engleză. El recunoscuse că Anglia ar putea ori când construi mai multe vapoare decât cele două imperii teutone; dar era sigur că în curând englezii vor fi lipsiți de echipaje. «Cu sistemul lor de angajări voluntare izvorul va fi repede sleit; pe când noi, cu serviciul nostru obligatoriu, vom avea totdeauna ori câți oameni vom vroi. Atunci vom putea ataca și distruge Anglia».

— Ascultam încremenit pe ministrul acesta al unei mari puteri, care nu știa că în ziua când Anglia n'ar mai găsi destui marinari pentru sistemul angajărilor voluntare, ar introduce serviciul obligatoriu, dar că nu s'ar lăsa niciodată să fie întrecută de Germania.

* * *

A doua oară văzui pe contele Berchtold la

11 sau 12 Septembrie 1913, nu sunt cu totul sigur de zi. Cred mai de grabă 11.

După ce-mi ceru scuze, atât din partea lui cât și din aceea a contelui Tisza, pentru incidentul cu stegulețele românești pe cari poliția ungară din Deva le smulsese dela automobilul soției mele, vorbirăm despre marea criză politică prin care trecusem. Imi spuse că era mult criticat, că se vorbea că n'a știut să apere de ajuns drepturile și situația Austro-Ungariei. I-am răspuns — și aceasta e convingerea mea desăvârșită — că Austria nu pierduse nimic în criza balcanică, că chiar și fan-teziile ei fuseseră îndeplinite, că ea n'avea de ce fi nemulțumită dacă într'adevăr proiectul de a se coborî la Salonic, care i se atribuia, nu era decât o calomnie. Adăogai că putea, dacă vroia, să lege cu Serbia raporturi foarte bune, pentru că cel puțin pentru cincisprezece ori douăzeci de ani, sîrbii vor fi mai mult de cât absorbiți în nouile lor teritorii. Il asigurai că aceasta era intenția sinceră a d-lui Passici și că trebuia numai ca Austria să se arate mai puțin dușmănoasă, pentru ca totul să reentre în liniștea cea mai desăvârșită.

Vorbirăm de asemenea și de Albania, la care el ținea ca la creația lui. Fu cu totul mirat de faptul că cunoșteam atât de bine lucrurile din Albania și pe albanezi. Trebuie să recunosc, că în această privință era foarte documentat. Totuși imi păru de un iluzionism exagerat. Imi spuse, bunăoară, că în

momentul acela siguranța în Albania era mai mare decât în ori care altă țară din Europa..

Această nouă convorbire nu mă făcu să-mi schimb părerea despre contele Berchtold.

În toată conștiința sunt covins că Tisza, și nu el, a condus politica austriacă dela moartea lui Franz Ferdinand. El a fost jucăria omului cu adevărat tare. Departe de a-l scuza, asta-l face îndoit de culpeș. Nimeni n'are dreptul să primească situațiuni cari sunt peste puterile lui.

Deasemenea sunt sigur că nu se va mai pomeni niciodată de numele contelui Berchtold în politica europeană. E un epizod închis.

MARCHIZUL PALLAVICINI

La numele acesta italianesc răspunde un maghiar adevărat. Marchizul Pallavicini trebuie să fi fost în tinerețe un *Kaiserlick*, ca atâția alți aristocrați unguri, dar pe vremea când l'am cunoscut eu, el era deja maghiar, în toată accepțiunea cuvântului. Asta e cu atât mai curios, cu cât se pare că marchizul vorbește o ungurească foarte stricală. Dar s'a răsbunat crescându și băeții, copii ai unei englezoaice încântătoare, într'un așa șovinism, că n'au voit să învețe nici chiar limba mamei lor.

Ca bun ungar, marchizul Pallavicini a fost pururea un mâncător de sârbi din cei mai lacomi. Cu câtă plăcere 'mi istorisea el adesea, cum, pe vremea când era ministru la Belgrad, porcii sârbești se îmbolnăveau deodată, ori decâteori bietul guvern sârbesc rezista la o cerere a Austriei, și cum se vindecau numai decăt, ca prin minune, imediat ce guvernul sârb se dădea bătut !.

Nici un cuvânt nu e în stare să redea fizionomia marchizului Pallavicini atunci când explica aceste epizoade ale relațiunilor austro-sârbe sau, mai bine, ale martiriului sârb.

Obrazul i se crispa într'un surâs care era aproape un rânjet; închidea ochii, foarte miopi, până i se făceau nevăzuți, iar glasul-i, atât de pițigăiat, luă un accent mefistofelic. Totul, până la legănatul capului foarte mic și la gesturile lui scurte și stingace, răspândea un miros de pucioasă.

Marchizul Pallavicini este antiteza diplomatului austriac obișnuit. În general, domnii aceștia au o ținută frumoasă și care impune necunoscătorilor; trebuie să ai deseori aface cu ei pentru a-ți da seama de deosebita lor nulitate. Pentru a spune totul într'un cuvânt, par mai deștepți de cât sunt în realitate.

Pallavicini dimpotrivă. Nu impune cu înfățișarea, ba chiar are aerul unui prostănac și totuși te-ai înșela luându-te după aparențe. Pallavicini dacă nu e deștept e cel puțin un om foarte dibaciu, cu mult spirit de observație, foarte șiret. În scurt, ambasadorul Austro-Ungariei la Constantinopol este mult mai iscusit decât pare. Te-ai păcăli dacă, trătând cu el, l'ai judecă după înfățișarea lui păcătoasă.

* * *

Am avut mulți ani legături cu marchizul Pallavicini. Am stat împreună de vorbă ceasuri întregi. Din toate convorbirile acestea, numai trei mi se înfățișează în spirit când caut în trecutul îndepărtat.

Cea dintâi e privitoare la politica lăuntrică a Ungariei. Era cu câteva săptămâni înainte de faimoasele alegeri în cari guvernul Tisza fu bătut de coaliție. Prânzeam împreună la

contele Larisch, la București. Pallavicini credea în izbânda lui Tisza. Eu pusei rămășag pentru triumful coaliției. Am câștigat pe toată linia. Pallavicini n'a priceput niciodată cum de am ghicit eu. Nu putea înțelege cătuși de puțin farmecul libertății parlamentare, pentru care luptă coaliția. În această privință rămăsese un *Kaiserlick*.

Cea de a doua avu loc la Constantinopol, la înapoerea mea dela Atena, în Noemvrie 1913. La recepția dela legațiunea României, Pallavicini ținuse să-mi vorbească între patru ochi. Nu puteam refuza. În această convorbire, care a urmat aceleea cu d. de Giers, ambasadorul austro-ungar mă sfătui stăruitor să îmbunătățesc relațiile noastre cu Bulgaria. Îi răspunsei că nu ceream nici eu altceva, dar că, întrucât Bulgarii erau niște nemulțumiți iar noi niște mulțumiți, nu putea fi vorba de o înțelegere fără ca ea să fie îndreptată împotriva altcuiva. Și conchisei: «O înțelegere cu Bulgaria, bine; dar pe spinarea cui? — Pe a Serbiei, firește» îmi răspunse el.

Eram abia în Noemvrie 1913!

Despre a treia și cea din urmă convorbire pe care am avut-o cu marchizul Pallavicini, — și care va rămâne, hotărât, cea din urmă — am vorbit atâta, că mă simt slingherit să reviu.

Era prin primăvara anului 1914. Decând cu campania noastră în Bulgaria, presa austro-ungară nu mai avea astâmpăr. La

Budapesta se simțea două lucruri deopotrivă de neplăcute pentru oligarhia maghiară. Cel dintâi era, că expedițiunea română peste Dunăre însemna primul pas al emancipărei noastre de sub jugul austro-ungar; al doilea, că nimic n'a făcut mai mult pentru idealul românesc, ca noua vază pe care România liberă o dobânda. Cuvântul soldaților din vara anului 1913: «Trecem prin Bulgaria ca să ajungem în Transilvania», exprimă unul din adevărurile adânci pe cari cei dela Budapesta nu puteau să nu le ghicească.

Presa austriacă începu și ea o campanie din cele mai caraghioase pe chestiunea raporturilor austro-române. Sunt ele aceleași? Și dacă se răciseră, până unde mergea răceala, și ce era de făcut pentru a le face din nou idilice? Se consumă enorm de multă cerneală la Viena și la Budapesta. Noi, la București, eram desgustați, eram sătui de aceste declarații de dragoste prefăcute, și pe cât se pare puțin cam indecente, fiind-că presupunceau desmerdări imorale.

Se hotărîră să trimeată la București pe Pallavicini, care trăise printre noi cinci ani și care trecea de un anti-român convins. Pe acesta nu l'am putea trage pe sfoară, cum se spunea că am făcut cu atâția alții.

Pallavicini sosi la București în primăvara lui 1914 și rămase trei zile. Văzu pe regele Carol și pe oamenii politici și plecă nemulțumit. A venit, firește, și la mine. Stătu mai bine de un ceas. Mi-ă spus verde că vroia să știe

dacă alianța noastră cu Austria mai era încă în picioare; căci, în cazul că nu mai era, Austriacii erau nevoiți să se îndrepte aiurea, spre Bulgaria. Imi spuse că n'o făcuseră încă — ceea ce era fals — dar că s'ar vedea siliți s'o facă, dacă nu s'ar mai putea bizui pe noi. I-am răspuns cu acele politețe diplomatice cari nu spun nimic. La stăruințele lui îi obiectai că nimic nu putea fi mai nesuferit decât să te vezi întreat la fie-care clipă: «Mă iubești?» și că presa austriacă nu făcea altceva de cât asta. Nu-i ascunsei că lipsa asta de gust sfârșise prin a ne plictisi.

«Ai văzut pe rege, i-am zis, și ști bine ce trecere are el. Cel puțin de el trebuie să fi mulțumit.» Pallavicini îmi răspunse că nu, că Regele îi declarase că România ar fi împotriva acelor cari ar provoca războiul și că aceasta nu-i ajungea.

Iar când îi obiectai că nu mai înțelegeam nimic, fiindcă treizeci de ani ni se tot cântase că Rusia voia să provoace războiul și că Austro-Ungaria nu dorea decât pacea, el îmi servi tema războiului preventiv. Mă lămurii că Austro-Ungaria nu putea rămâne în situația în care o puseseră evenimentele balcanice, că Serbia era o amenințare pentru ea și că într-un câț, într-o zi sau alta, războiul trebuia să izbucnească, se putea ca Austria să fie încurând adusă în așa stare în cât să-l provoace ea.

Degeaba am întrebuițat toate argumentele împotriva prostiei războiului preventiv,

geaba îi arătai că era o absurditate să vorbești de primejdia sârbă pentru imperiul dualist, nimic nu prinse. Marchizul Pallavicini slărui îndelung asupra nevoiei pentru Austria de a provoca un războiu general. Am spus deja că a repetat de cinci ori cuvântul «războiu» în timpul convorbirii noastre. Insemnam cu creionul de fiecare dată, cu o linie.

Convorbirea aceasta cu marchizul Pallavicini a fost una din licărelile cari mi-au luminat conștiința. În tot timpul crizei balcanice avusesem atâtea mărturii că Austro-Ungaria căuta cu orice preț să provoace războiul ! Dar dela tratatul dela București, nădăjduisem că furtuna trecuse. Marchizul Pallavicini mă făcu să văd că mă înșelasem.

Princip a slujit atât de bine planurile maghiarilor, încât, de-ași avea aceeași mentalitate ca domniile dela Budapesta, așa spune că ei i-au sugerat zadarnica crimă.

Ași exagera pretinzând că marchizul Pallavicini a fost unul din autorii războiului mondial ; dar a fost desigur unul din ajutorii cei mai dibaci și mai neastâmpărați ai bandei.

Cu titlul acesta, el are sorți să intre în istorie.

REGELE CAROL IN TIMPUL RĂȘBOIULUI

Nu înțeleg să fac acum portretul Regelui Carol și nici măcar o schiță. Mi-am pus în gând să desenez cândva trăsăturile acestui rege, pe care l-am cunoscut așa de bine și care, fără să fi fost un mare om, a avut o netăgăduită personalitate.

Îl voi face cu cea mai mare nepărtinire, deoarece nici n'am fost nici nu pot fi om de curte; dar, firește, cu simpatia pe care, fără să vreau, o încerc față de un suveran al cărui sfetnic am fost atâția mari de ani.

Voi spune acum numai tot ceea ce e de nevoie ca să se înțeleagă atitudinea lui în timpul rășboiului.

Regele Carol făcea parte din acele spirite mai mult de cumpăt decît de avînt, cari nu sînt în stare să facă vreun pas greșit, dar nici vreo faptă mare. Și se înțelege că pentru vremile obișnuite, Regele Carol avea remarcabile însușiri. Un tact ireproșabil, o minunată capacitate de a vedea, în orice ocaziune, și partea bună și partea rea a lucrului, o sînguință la muncă ce n'a șovăit niciodată, un bun simț care putea fi luat cu ușurință drept

o înaltă inteligență, un adinc simțimânt al datoriei, o rară instrucțiune pentru un suveran, maniere desăvârșite, o răbdare care, pe nedrept, avea aerul nepăsării, și odată cu acestea, o grijă foarte mare, o grijă foarte cinstită de ceea ce va avea să spună Istoria.

Cu toate acestea, în împrejurări excepționale, aceste însușiri sînt neîndestulătoare, aproape defecte. Unde mai pui că Regele Carol, al cărui curaj fizic era desigur mai presus de orice îndoială, nu avea curaj moral. Și spiritul de inițiativă îi era necunoscut.

Acest mănunchiu de vrednicii și cusururi, mărite prin vîrstă, lămurește rolul Regelui Carol în războiul mondial.

Nu e vorba să descriem azi rolul Regelui Carol în ce privește în mod special politica României. Nu vreau să ating această chestiune care va fi pe larg dezvoltată în *Memoriile mele asupra originii războiului mondial și asupra participărei României*. Sînt dator să dau Istoriei tot adevărul asupra tuturor acelor care au jucat un rol în aceste împrejurări extraordinare, și poate, când se va cunoaște bine ceea ce s'a petrecut în culise, vom înțelege și unele șovăeli deplorabile și unele slăbiciuni morale cari n'ar putea fi explicate altfel. Și, firește, va trebui să mă ocup mai înainte de toate de rolul jucat de Regele Carol nu numai după cele ce a făptuit, dar mai cu seamă după cele ce au făptuit alții crezînd că-i preîntîmpină gândurile și dorințele.

În momentul acesta vreau să spun numai părerile Regelui Carol asupra războiului mondial și asupra urmărilor lui.

Regele Carol, să fim dreți cu dînsul, n'avea nici o admirațiune pentru Impăratul Wilhelm. El găsea activitatea fără linie și cu salturi a Kaizerului, cu desăvîrșire nenorocită. Și apoi, Regele Carol era un pacifist sincer. Avea prea mult simț și, dîndu-și seama de primejdia și mizeriile ce aveau să decurgă din războiul mondial, nu putea să-l privească cu inimă ușoară. Și să fim iarăși dreți, cât i-a stat în puteri, el a lucrat pentru pace. Nu voi uita niciodată că în februarie-martie 1913, Regele Carol a fost singurul partizan convins al politicii mele care ținea să împiedice un conflict sîngeros între Bulgari și noi, conflict care, atunci, ar fi deslănțuit în mod fatal războiul general. E-adevărat că la un moment dat, Regele Carol mă părăsi; dar cînd, totuși, îi răspunsei cu un *non possumus* absolut, Regele îmi mărturisi că el nu cedase războinicilor decît numai pentru că știuse că eu n'am să cedez. Suveranii ne fac câteodată confidențe de acestea neașteptate. Nu mi-a explicat oare Regele Carol într-o zi, timp de-o jumătate de oră, pricinile pentru cari era el cu totul nerecunoscător ?

Regele Carol trăise pînă în 1912 cu siguranța că războiul general nu se va deslănțui cît o trăi el. În toamna anului 1912, el își trimise nepotul — azi Regele Ferdinand — la Berlin, ca să afle intențiile împăratului Wil-

helm. Prințul regal veni cu răspunsul, că Impăratul credea că între Germania și Slavism va trebui să izbucnească conflictul, dar că el spera că nu va vedea aceasta cât va trăi el.

Regele Carol era așa de convins că pacea va dăinui, că, în primăvara lui 1914, el îndrăzni să primească vizita Țarului la Constanța, lucru pe care nu l-ar fi făcut, dacă și-ar fi închipuit că, după câteva luni, ar fi pus în situație să intre în războiu cu el.

Chiar în ziua de 9 Iulie 1914, când îmi destăinui la Sinaia gândul tainic al Impăratului Wilhelm de a fi hotărît să provoace războiul general, chiar atunci Regele Carol adăoga că asta n'avea să se întâmple decât peste trei sau patru ani. Și bătrânul rege era sincer când vorbea așa. De aceasta sunt absolut convins pentru o sută și o mie de pricini. Cea mai puternică, o scot din chiar caracterul Regelui Carol. Dacă ar fi știut că războiul general, pe care-l hotărîse Impăratul Wilhelm, avea să înceapă peste douăzeci de zile, Regele Carol ar fi început să-și ia măsurile pentru ca politica sa să aibă toți sorții de reușită. El însă nu a început să se miște până în cele din urmă zile ce-au precedat declarația războiului.

Omul acesta, în tot timpul domniei lui, subordonase totul ideii unice de a fi stăpân pe politica externă a României. El nu s'ar fi găsit atât de dezarmat la ziua scadenței, dacă ar fi știut mai dinainte data acestei scadențe.

Inainte de întrunirea Consiliului de coroană din 3 August 1914, acțiunea Regelui Carol se mărginise la simple convorbiri cu miniștrii săi. E rolul lor să lumineze istoria asupra acestor convorbiri. Ceeace știu însă, e că Regele Carol a susținut că Anglita va rămâne neutră. Ca aproape toți germanii, Regele Carol nu numai nu știa ce e Anglia, dar nu era în stare s'o înțeleagă. În lumea anglo-saxonă toți se miră de orbirea germanilor în ce privește lucrurile englezești; adevărul e că neamțul, în afară de rare și necomplete excepțiuni, este în mod organic incapabil să înțeleagă sufletul englez.

În socotelile Regelui Carol, Anglia nu intra — și cu tonul autoritar pe care Suveranii îl au de obicei, mai cu seamă în lucrurile pe cari nu le cunosc, bătrânul rege își da părerea ca și când ar fi fost cuvânt de evanghelie.

Regele Carol nu cunoștea nici resorturile sufletului italian. El credea că Italia nu va îndrăzni să nu urmeze pe Germania. Atitudinea pe care o luă Italia, fu o surpriză care-l dezorientă cu totul.

Intr'atât își închipuia el că Italia n'ar îndrăzni să se despartă de aliații ei a tot puternici, încât, atunci când ministrul Italiei îi comunică în mod confidențial intențiunea guvernului italian, pentru cazul când din ultimatum-ul Serbiei ar fi ieșit războiul, și când ministrul insistă asupra faptului că nu era au-

torizat să facă Regelui această comunicare de cât dacă Majestatea sa îi făgăduia să nu spună nimănui nimic, Regele îl întrebă cu naivitate dacă trebuia să păstreze taina chiar față de Berlin. Iar ministrul îi răspunse că acest lucru se înțelegea de la sine, de oarece guvernul italian, dacă ar fi avut să facă o comunicare guvernului german, ar fi avut grija de a o face la Berlin, nu la Sinaia. Trebuie să adaug că Regele nu iubea de loc pe ministrul Italiei, care, la rândul său, nu-l iubea nici el prea mult.

Cu aceste două premise și cu admirația adâncă pe care regele Carol o avea pentru organizația militară germană, precum și cu opinia, atât de răspândită în cercurile superficiale, asupra destrăbălării militare a Franței, nu e de loc de mirare că Regele Carol a ajuns la convingerea nu numai că germanii vor învinge, dar că vor învinge repede.

Când judecăm felul de a lucra al Regelui Carol în vara și în toamna lui 1914, fel de a lucra atât de puțin potrivit cu interesele superioare al noii sale patrii, trebuie să ținem socoteală de circumstanța ușurătoare că un român de adopțiune, oricâtă bunăvoință ar fi avut, nu putea simți ca un român neaoș problema unității naționale și că Regele era mai mult de cât sincer în credința că Germania este invincibilă.

Când în Consiliul de coroană din 3 August 1914, Regele Carol ne spuse că, prin împotrivirea noastră de a-l lăsa să intre în răs-

boiu alături de imperiile centrale, noi am distrus întreaga operă a renașterii române, că am ruinat patria pentru totdeauna, și că viitorul neîntârziat va dovedi că el a avut dreptate, Regele Carol era cu desăvârșire sincer. El era sigur de victoria germană, și Regele Carol nu era dintre oamenii cari pot să se înalțe și să ajungă să înțeleagă înalta idee că mai mult face să fii învins apărând o cauză bună, decât să învingi lărât de o cauză rea.

Regele Carol credea atât de puțin în puțința rezistenței în contra Germaniei că, la câteva zile după faimosul consiliu de coroană, îmi explică cum avea să se desfășure războiul. După Regele Carol, războiul avea să țină cel mult până în Decembrie; iar în Ianuarie cel mai târziu urma să se adune Conferința de Pace care avea să schimbe din vârf până la temelie organizația lumii.

Înainte de 15 Septembrie, Împăratul Wilhelm trebuia să intre în Paris. Îndată apoi avea să izbucnească revoluția în Franța, Germania avea să acorde învinsului o pace generoasă, neluând din teritoriul Franței decât o mică parte și ceva colonii. Germania, adăoga Regele, nu va mai repeta greșeala de a susține republica în Franța. Ea avea să ajute la restaurarea monarhiei în persoana Prințului Victor Napoleon. De îndată ce s'ar fi semnat pacea cu Franța, Împăratul avea să se întoarcă cu toate forțele sale în contra Rusiei și, înainte de Decembrie, el trebuia să îndeplinească ceea ce n'a

putut îndeplini Napoleon, căci avea să intre și în Moscova și în Petrograd. Asta ar fi fost sfârșitul răsboiului, precum și îmbucătățirea Rusiei după un plan făcut din vremea lui Bismarck. Dar marele cancelar recomandase să nu-l pună în practică decât după o înțelegere cu Anglia. E inutil să mai stărui asupra celor ce-i răspunsei la acest basm de adormit copiii, care în gura unui om de simț cum era Regele Carol, îmi făcea o impresie ciudată. Incercai să-l fac să înțeleagă, de altminteri fără niciun succes, că n'are să fie nicio revoluție în Franța, că n'are să fie nici o restaurare monarhică și era de neînțeles ca Napoleonii, fiii victoriei, să-și regăsească tronul în înfrângere. Regele era ca un hipnotizat și cu cât îmi vorbea mai mult, cu atât îmi dam seama de groasnică intoxicație germană, care putu să otrăvească de departe pe un bătrân, a cărui însușire de căpetenie era cumpătul.

Regele Carol era într'atâta de pătruns de siguranța victoriei nemțești, că nu se ascundea să critice pe Regele Albert, nepot pe care-l iubea, de a fi făcut greșeala să se împotrivească la trecerea trupelor germane prin Belgia. Insistența Regelui asupra acestui punct îmi făcea par'că rău. Așa, într'o zi de August, când făcu observația că războiul nu pusese în lumină niciun om mare, îi răspunsei că se înșela, căci se pusese în relief unul care intrase în sânul nemuririi și că acela era Regele Albert, nepotul său, de care avea drep-

tul să fie mândru. Și cum Regele își menținea punctul său de vedere, că pentru Belgia ar fi fost folositor să urmeze altă politică, eu îi răspunsei ceea ce spuseseam cu o zi mai înainte ministrului Germaniei, care îmi vorbise în același fel și pe care-l întrebasesem dacă nu-și sacrificase niciodată interesul său onoarei. Ministrul Germaniei îmi răspunsese că întotdeauna făcea așa; atunci, la rândul meu, îi răspunsei că și națiunile aveau dreptul să aibă onoare.

În ziua aniversării Sedanului ori în ajun, Impăratul Wilhelm telegrafia de la Reims Regelui Carol, că, după ce-și consultase șefii armatelor sale, era în fine în stare să afirme că *ținea în mână Franța*. În acea zi, Regele avu cea din urmă mulțumire din viața sa. Nu doar că ura Franța; nicidecum, și nimic nu l'ar fi mulțumit mai mult decât o apropiere între Franța și Germania; — dar pentru că vedea înfăptuindu-i-se prevederile. Acelaș monarh care fusese atins până în fundul sufletului privindu-și neputința de a impune voința sa României, așa precum putuse s'o facă în tot timpul domniei sale, — se rezema cel puțin pe speranța că va putea să ne spună într'o zi: «Vedeți că eu am avut dreptate»? Și, pe urmă, nu era câtuș de puțin exclus, că avea încă de gând să revină cu ideile sale și să facă pe România să meargă cu Germania, când victoria germană s'ar fi arătat în chip vădit. Cred chiar că nutrea această speranță.

Bătălia de la Marna fu pentru Regele Carol o dureroasă deșeleptare; și deaceia încerca să se înșele pe sine însuși asupra urmărilor acestui mare eveniment.

L-am văzut la câteva zile după această minunată victorie, care va rămâne în analele umanității ca una dintre cele mai fericite și fecunde. Regele Carol îmi spunea că ceea ce se petrecuse, fusese numai o retragere strategică: veșnic ideia că armata germană nu putea fi bătută. Sării în sus și, uitând respectul ce datoram situației și vârstei sale, explicai cu vehemență Regelui ce absurdă era ideia că o armată care riscase tot pentru ca să înainteze cu o repeziciune amețitoare, se hotărâse, fără să fi fost bătută, să piardă tot beneficiul acestei înaintări.

Și Regele Carol, cu o voce trăgănată, care mărturisea sdruncinul sufletului său de către o realitate pe care niciodată n'o bănuise, îmi zise cu blândeță: «Poate să mă înșel, poate ai dreptate, poate că i-au bătut».

Cu cât mă gândesc la această conversație, cu atât îmi dau seama de sdrobirea morală a Regelui Carol în cele din urmă zile ale vieții sale.

L-am văzut de mai multe ori pe vremea aceea, deși niciodată nu i-am cerut audiență. Regele mă chema, oricât de amărât era de campania pe care o duceam în contra Germaniei.

Intr'una din aceste convorbiri, venind vorba de numele surorii sale, Contesa de Flandra,

mama Regelui Albert, Regele îmi spuse cu o adâncă desnădejde :

«Dumnezeu a fost bun cu ea. A luat-o la sine mai 'nainte de această groasnică încercare. A fost Dumnezeu bun și cu mine până acum, dar m'a părăsit. Ce bine ar fi fost pentru mine să mor înaintea războiului acestuia» !...

M'au mișcat adânc vorbele acestea. Ii răspunsei că-l înțelegeam pe deplin, că în realitate ar fi fost mai bine pentru dânsul să moară înaintea războiului.

Cu gândurile acestea melancolice se sfârși ultima convorbire serioasă pe care o avui cu Regele Carol.

Sunt convins că ceea ce l'a prăpădit pe Regele Carol a fost numai priveliștea afundării a tot ceea-ce crezuse.

A fost și el o victimă a ceea ce devenise o maximă pentru ori-ce german: puterea țării lor e atât de mare, că Germania e invincibilă.

Înainte de bătălia de la Marna, Regele Carol exprima această idee astfel: «Timp de un veac va fi domnia germanismului, pe urmă va veni era slavismului».

Regele Carol socotea lumea latină sfârșită ; cât pentru cea anglo-saxonă, el n'o înțelesese niciodată.

CONTELE GOLUCHOWSKY¹⁾

De legăturile mele cu contele Goluchowsky am păstrat cele mai plăcute amintiri. Contele Goluchowsky este un adevărat mare senior, iar manierele sale sunt desăvârșite. Mai mult; în timpul îndelungatei lui șederi în România a făcut totul pentru ca ciocnirea de neînălțurat dintre interesele românești și cele maghiare să fie mai puțin penibilă. N'am avut cu dânsul decât o singură discuție într'adevăr neplăcută: atunci când își perdu capul într'atât, în cât îmi spuse că, în drept, capitulațiunile erau încă în vigoare în România. Discuția noastră fuse atunci atât de aprinsă, că socoteam cu neputință pe viitor orice relațiuni între noi. Contele Goluchowsky își înțelese greșeala, tot așa cum altă dată își dase seama de o greșală și mai mare ce făcuse față de răposatul Alexandru Lahovary, într'o întâmplare ale cărei documente trebuie să se găsească în stăpânirea văduvei lui Alexandru Lahovary.

Toată lumea îi era recunoscătoare contelui Goluchowsky pentru direcția, într'un sens sincer pașnic, a politicei austriace în timpul îndelungatului lui minister. Atât de pașnică în

1) *La Roumanie* de Sâmbătă 18/31 Iulie 1915.

cât, într'o zi, el născoci un fel de înțelegere a puterilor europene pentru a se împotrivi pericolului american, o parascovenie care făcu să se rîdă pe socoteala contelui dar care dovedea, fără 'ndoială, gândul lui bun de a păstra pacea între popoarele Europei.

E adevărat că împăratul Frantz Iosif, care pe atunci era încă în plină vigoare, pusese ca condiție, alegând pe contele Goluchowsky pentru ministerul afacerilor străine, ca acesta să nu-i creeze încurcături și să-l lase să-și sfârșească în pace îndelungata domnie.

Singura slăbiciune pe care contele Goluchowsky o arată la Ballplatz, fu ura lui nepusă împotriva Serbiei. Avea pentru sârbi un adânc dispreț, de care nu erau străine prejudecățile lui aristocratice față de o *națiune de țărani neciopliți*, cum îi numea dânsul. De câte ori nu i-a atras regele Carol luarea-aminte asupra greșelei ce făptuise nedând sârbilor nici o considerație și închipuindu-și, cum o spunea așa de des, că ar fi de ajuns două monitoare în fața Belgradului pentru a pune pe *domnii sârbi* la locul lor!...

Cu toate astea, ar fi nu se poate mai nedrept să nu se recunoască faptul că contele Goluchowsky, care n'a voit nici când să treacă drept o stea de mărimea întâia, a ocupat ministerul afacerilor străine al Austro-Ungariei cu distincție și fără *ieșirile* războinice ale contelui Aerenthal, care eră de o capacitate vădit superioară, dar și ea cu aplecare spre mari greșeli.

Contele Goluchowsky îmi insufla deci stima legitimă pe care o ai pentru un om care, după ce și-a jucat bine rolul important, a știut, odată căzut în disgrație, să arate multă demnitate.

* * *

Nu mai văzusem de ani de zile pe contele Goluchowsky, când în ziua de Joi 30 Iulie 1914 îl întâlni, la ceasurile 8 seara, în sala de mâncare a hotelului Bristol din Viena. Mă înapoiam dela Londra la București, chinuit de gândul marei nenorociri, care dintr'un moment într'altul putea să se abată asupra omenirii.

Contele Goluchowsky ședea alături de un tânăr austriac, pe care-l cunoscusem odată. Amănunt caracteristic, purta la încheetoarea smokingului «Lâna de Aur» în miniatură. Când ești unul din cei douăzeci ori treizeci de muritori cari au cinstea să fie decorați cu «Lâna de Aur», s'o porți în miniatură la încheetoare îmi păru un fapt de o așa lipsă de gust, în cât mă miram că un om care arătase *summum* de eleganță putuse să facă una ca asta.

Am deschis vorba cu contele Goluchowsky, firește, despre marea nenorocire care amenința lumea. El îmi răspunse cu un surâs aproape vesel, că trebuia în sfârșit ca *domnii sârbi* să fie puși la locul lor și că asta era numai treaba Austriei și a nimănuui altuia.

Când îi spusei că nu mai era vorba de sârbi, dar că, în cazul când Austria n'a-

vea să fie cu judecată, Rusia și Franța aveau să se vadă silite să intervină și că asta ar fi războiul general, cu acelaș surâs, cu aceeaș nepăsare veselă — o veselie pe care arareori o văzusem la dânsul — contele Goluchowsky îmi răspunse: «Cu atât mai rău pentru *domnii ruși* și pentru *domnii francezi!*»

Adăogai că mai era ceva, că veneam dela Londra și că l puteam asigura că deși Anglia avea în momentul acela cel mai pacific guvern din întreaga ei istorie, logica lucrurilor ar fi mai tare decât voința conducătorilor și că Anglia ar merge până la ultimul ei om și până la ultimul ei shilling dacă Austria se va încăpățâna în neînduplecarea ei.

Un surâs și mai mare iluminează chipul contelui Goluchowsky când îmi repetă: «Cu atât mai rău pentru *domnii englezi!*».

În aceeași clipă chiar îmi trecu pe dinaintea ochilor, ca o vedenie, întâlnirea mea cu Sir Edward Grey, la 21 Iulie 1914, atunci când mi-a spus, cu o adâncă seriozitate, că situația îi dădea mari neliniști și că totuși el nădăjduia în pace, fiindcă nu-și putea închipui să se găsească un om în stare să-și ia asupra-și răspunderea unei nenorociri care ar însemna bancruta civilizației și ale cărei urmări nimeni pe lume nu le-ar putea prevedea.

Pe urmă, în vedenia mea, veni rândul d-lui Poincaré, care la 1 Ianuarie 1913 îmi vorbise cu o mișcătoare turburare de eventualitatea de temut a unui războiu european, în care nu

voia totuși să creadă și contra căreia lucra din toate puterile sale.

Apoi, în minte, recitii cea din urmă scrisoare pe care mi-o scrisese în Noembrie 1912, câteva luni înainte de a muri, un om care, din nenorocire pentru Germania și pentru lumea întreagă, nu mai trăia și în care Kiderlen Waechter îmi spunea că el era convins că pacea va dăinui, fiindcă în clipa din urmă toată lumea va șovăi să se arunce în aventură, știind bine că de data aceasta va fi o chestiune de viață și de moarte.

Cu ochii minții vedeam deci pe Grey, pe Poincaré și pe Kiderlen, cu ochii fizici vedeam surâsul larg și nespusa nechibzuință a contelui Goluchowsky.

Și, mai mult ca totdeauna, îmi întăream credința că Viena, ajunsă acum mahalaua Budapestei, era vinovată, marea vinovată pentru grozăvia în care, dintr'un moment într'altul, omenirea avea să fie scufundată.

2 AUGUST 1914

În dimineața zilei de Duminică 2 August 1914, la ceasurile 11 și jumătate, soseam dela Londra la Sinaia. În ajun Germania declarase războiul Rusiei. Groșnicul măcel era gata să înceapă. Încă de Sâmbătă seara aflasem la București, în împrejurări pe cari o să le istorisesc într'o zi, că un consiliu de coroană trebuia să aibă loc la Sinaia Luni 3 August, că acest consiliu de coroană fusese amânat cu 48 de ceasuri, înadins pentru ca eu să pot fi de față, și că regele Carol stăruia ca România să intre în război alături de Austria și Germania. Păstrez pentru mai târziu convorbirile pe cari le-am avut la București, în seara de Sâmbătă 1 August și în gara din Sinaia, Duminică 2 August, la sosirea mea, ca și peacelea și mai importante din după amiaza aceleași zile.

După ce ieși din gară, găsi o invitație la masă la castelul regal pentru aceeași zi la ceasul unu. Abia avusei timpul să mă reped la vila mea—care probabil nu mai există—ca să mă îmbrac pentru a mă duce la invitația regală.

Eram sigur că regele avea să-mi dea un asatt în regulă pentru a mă converti la ideile lui. Nu era nici o lună de când regele'mi făcuse în acelaș castel destăinuirea marelui secret, *anume că Impăratul Wilhelm hotărâse să dezlănțue războiul general* dar că aceasta n'avea să se întâmple decât peste 3 sau 4 ani. Cu ocaziunea aceea, regele îmi explicase chiar că răgazul de 3 ani, care era astfel cheazășuit, ne-ar ajunge pentru a ne isprăvi reformele constituționale și pregătirile militare.

Vroiam să înconjur o discuțiune, toldeauna penibilă, cu un suveran bătrân, pentru că a doua zi, la consiliul de coroană, aveam să-i opun un *non possumus* desăvârșit. Mă hotărâi dară să aduc astfel vorba în timpul mesei, încât să nu las regelui nici o putință să spere.

Abia mă așezai la masă, la stânga reginei Elisabeta, că mă și găsi într'o casă împărțită în mai multe tabere. Era limpede că regele era mai mult decât neliniștit, că regina era și mai războinică decât regele, și că principesa regală, actuala regina Maria, era protivnică politiceii unchiului și mătușei sale și că nu se ferea să le-o spună. Mi se păru chiar că se vărșaseră lacrimi în castelul acesta regal.

Regina deschise cea dintâi convorbirea asupra chestiei arzătoare a războiului. Ii spusei, lucru de care eram de atunci așa de sigur, că războiul devenise de neînălaturat din ziua când Austria trimesese Serbiei ultimatum-ul acela blestemat și că știam că ultimatum-ul acela

fusese isprava maghiarilor, a cunoscutului trio Tisza, Forgash, Berchtold, cu sprijinul și cu conlucrarea ambasadorului Germaniei la Viena, Tschirsky.

Adăugai, ca un lucru dela sine înțeles, *că o victorie germană — ceea ce era tot una cu o victorie ungurească — nu se putea învoi cu nici un preț cu păstrarea neatârării regatului României.*

Regele, care era în fața mea, și care asculta cu o vădită luare-aminte, înțelese. Asta l'a făcut, după cum voiu lămuri numai decât, să mă cruțe de asaltul pe care voiam să'l evit.

Regina, deși foarte inteligentă și cu adevărat o femeie superioară, nu era atât de obișnuită cu politica, pentru a putea înțelege dintr' o vorbă.

Ea voi să explice că o victorie maghiară nu însemna nimic pentru un viitor mai îndelungat, etc....

Când repetai că neliniștea mea era foarte mare fiindcă Germania avea forțe de temut și că dacă ea izbândește, se isprăvea și cu România, regina schimbă vorba.

Mă întrebă cari aveau să fie, după părerea mea, urmările probabile ale unui asemenea război.

Ii răspunsei, în atențiunea tuturor, că nici un muritor nu se putea încumeta să știe ori să ghicească toate urmările unui asemenea război.

«Cu toate acestea știu patru din ele, îi spusei, și pe acestea patru am să vi le lămuresc în două cuvinte.

«Mai întâi o să fie o reînviere a urei dintre națiuni, cum n'a mai fost de veacuri. Asta e tot atât de fatal ca și lumina zilei.

«In al doilea rând, va fi o mișcare precipitată spre ideile de extremă stângă, spre acele numite socialiste. Firește, la urma urmelor nimic din ce e absurd n'o să poată triumfa vreme îndelungată; dar împingerea spre extrema stângă este în toate țările de neînălțurat odată ce, prin dezlănțuirea înspăimântătoare a catastrofe, clasele conducătoare vor apărea în ochii masselor mai incapabile decât nu le crezuseră ele.

«In al treilea rând, zisei, va fi, Doamnă, ceea ce pot numi o *casadă a tronurilor*. Majestatea Voastră, care mi-a spus de atâtea ori că este republicană, nu va fi mirată de proorocia aceasta. Numai monarhiile cari în realitate nu sunt de cât președinții de republică ereditare, ca monarhia britanică bunăoară, au sorți să scape din această grozavă casadă care va ieși tocmai dintr'un războiu deslănțuit de suveranii absoluți.»

Lămurii Reginei că, din faptul războiului acestuia, mișcarea revoluționară care, de câte va zeci de ani, părăsise tărâmul politic pentru a se restrânge pe tărâmul economic, va redeveni în mod fatal politică.

«In sfârșit, zisei, războiul acesta va grăbi cu 50 de ani înălțarea republicei Statelor-Unite la hegemonia morală a rasei albe, înălțare care în tot cazul era de neînălțurat dar pe care o va fi zorit războiul.»

Aceasta de a patra afirmațiune, produse o discuție însuflețită. Declarai că pentru mine înălțarea aceasta n'avea nimic care să-mi displică, fiindcă experiența unei civilizații nouă, fără prejudecăți, fără caste, fără așezăminte monarchice ori aristocratice, fără certuri istorice, așa cum era cazul Statelor-Unite ale Americii, era cea mai interesantă experiență pe care omenirea a întreprins-o vreodată.

Câteva zile mai târziu, am publicat patru articole cu titlurile: «Utile», «Mișcarea spre stânga» și «Inălțarea Americii», în cari dezvoltam ideile acestea.

Când mă gândesc la data aceasta, astăzi așa de veche, de 2 August 1914, mă întreb cum s'a putut ca toate lucrurile acestea cari îmi păreau foarte firești, să nu fie vădite pentru toată lumea și îmi dau seama cât de încătușați sunt cei mai mulți dintre noi de ideile trecutului.

După masă, retras în marele hall, unde se luă cafeaua, văzui pe bătrânul rege șovăind între dorința de a-mi vorbi și teama de a auzi mai degrabă refuzul la care îl pregătise convorbirea mea însuflețită și ațâțătoare din vremea mesei.

Dar înaintea Regelui, principesa regală, regina Maria de azi, veni împreună cu regina Elisabeta să mă întrebe dacă Anglia va rămânea ori ba neutră în acest războiu. Nu trebuie perdut din vedere că aceasta se petrecea Duminică și că în dimineața mercurii

din săptămâna care se sfârşise eu părăsisem Londra.

Cum principesa regală îmi vorbea întotdeauna englezeşte, îi răspunsei şi eu tot în englezeşte că întrebarea sa mă surprindea, de oare ce dânsa trebuia să ştie tot aşa de bine ca şi mine că Anglia va intra în războiul acesta şi că, întocmai ca pe vremea lui Napoleon, ea va merge până la ultimul om şi până la ultimul shilling. Atunci principesa Maria răspunse nervos :

«Auzi, mătuşă !»

Şi adresându-mi-se mie :

«Iată ce nu încetez de a le spune şi ei se încăpăţânează să nu priceapă. Cei din casa asta nu înţeleg nimic». Şi se depărtă cu regina.

După câteva clipe, regele-mi zise în gura mare :

«Ştiţi că mâine, la consiliu, urmează să veniţi împreună cu doi din prietenii Dv. Pe cine aţi ales ?»

— Am chemat la Sinaia pe mai mulţi, Sire, i-am răspuns; îi voi alege mâine dimineaţă.

— O, zise regele, alegerea n'are importanţă fiindcă cel puţin în partidul d-v e disciplin »

Şi cum eu continuam să fac pe prostul, regele Carol adăugă :

«Mi-aţi spus întotdeauna că dacă o să fim nevoiţi să intrăm într'o zi în război, va trebui să începem prin a da publicităţii toate tratatele noastre de alianţă.

— Da, Sire, răspunsei, dacă după tratatele tălmăcite în mod oîstit am fi îndatoraţi să

ne batem, va trebui să le publicăm, căci mai înainte de ori-ce o națiune trebuie să-și respecte semnătura».

Și de data aceasta regele înțelese și chiar se resemnă.

El știa că Germania provocând războiul, nici litera, nici spiritul tratatelor nu ne obligau la nimic.

E adevărat că a doua zi, la consiliul de Coroană, a vrut să încerce a da o altă tălmăcire textului tratatelor. Dar în Duminica de 2 August, între patru ochi, nici n'a încercat măcar s'o facă.

Din acești patru ani grozavi am multe amintiri, cari sunt tot atât de vii ca și în clipa când s'au petrecut faptele. Dar puține au rămas în aducerea mea aminte atât de bine ca prânzul acesta dela 2 August 1914 la castelul regal dela Sinaia.

KIDERLEN-WAECHTER 1)

Am fost, mai bine de zece ani, într'o mare intimitate cu răposatul Kiderlen-Waechter. Vreau să spun cu asta că am avut prilejul să'l cunosc bine, să'l cunosc așa cum era, cu frumoasele lui însușiri și cu cusururile lui.

Înainte de toate, Kiderlen era o mare inteligență. Nu încapă nici o îndoială. E cu neputință să fi venit des în atingere cu el și să nu'ți fi dat seama că ai aface cu una din acele minți, cari sunt ca o podoabă a rasei omenești. Și în Kiderlen inteligența era aproape totul.

Nu doar că Kiderlen n'ar fi fost un om de inimă. În cursul vieții lui, a dat dovezi neîndoioase de însușirea ce avea de a se lega adânc și statornic de anumite persoane. I plăcea mult viața tihnită și iubea cu patimă animalele. Dar, judecat pe dea'ntregul, poți spune, fără nici o teamă că o să'l nedreptățești, că Kiderlen nu era nici un sentimental, nici un idealist, că era, mai cu seamă și înainte de orice, o minte practică.

Deșteptăciunea lui Kiderlen era firește în legătură cu timpul și cu țara lui.

¹⁾ *La Roumanie* de Vineri 4/17, de Sâmbătă 5/18 și de Duminică 6/19 Septemvrie 1915.

Suferise înriurirea lui Bismarck și pe cea a lui Holstein, acea Eminentă cenușie care a jucat în culise un rol cu totul nepotrivit cu situația lui mărturisită.

De acolo-i venea lui Kiderlen acea brutalitate pe care e cu neputință s'o treci cu vederea. De altfel, îi plăcea să se fălească cu ea, într'atâta o socotea absolut trebuincioasă acțiunii politice. El și numai el e acela care a hotărât să se trimeată Rusiei faimosul ultimatum când cu afacerea Bosniei, cu toate că pe atunci nu era decât ministru la București, în concediu la Berlin. «Știam că rușii nu erau gata pentru războiu, că n'ar fi intrat în nici un caz și am vrut să trag toate foloasele din ceea-ce știam. Am vrut să arăt că vremea tutelei rusești asupra Germaniei, a acelei tutele care dată dela 1815, trecuse pentru totdeauna. Nici odată Schoen & C-nie n'ar fi îndrăznit să facă ceea ce eu am întreprins pe propria mea răspundere». Așa mi-a explicat el gestul acela de prisos, gestul care n'a contribuit cu puțin la turburarea situațiunii europene.

Kiderlen n'a rivnit niciodată ministerul afacerilor străine. «Să fii ministrul afacerilor străine la noi, îmi spunea el, e cea mai rea dintre situații. Tot ce reușește, a făcut cancelarul; toate neizbânzile sunt ale secretarului de stat». Ceea ce dorise însă era ambasada dela Constantinopol. Un capriciu al Kaiserului i-o luă însă, pentru a o da lui Wangenheim, pe care Kaiserul îl întâlnea adesea la Corfu.

Origina numirei lui Kiderlen la ministerul afacerilor străine nu e prea cunoscută. Merită să fie povestită.

Când fantazia împăratului chemă pe Bethmann-Hollweg în postul de cancelar al imperiului, acesta nu știa boabă de politică străină. De aceea era în căutarea unui om. Nădăjduind să'l găsească în Kiderlen, îi ceru un raport asupra situației politice mondiale.

Kiderlen era încă ministru la București, detașat la Berlin. N'am cetit raportul acesta, dar am știut de existența lui. Mai târziu mi s'a spus că fusese copiat de d. von Bussche, actualmente ministru al Germaniei în România.

După ce Bethmann-Hollweg ceti raportul, declară Kaiserului că nu mai rămâne cancelar decât dacă Kiderlen va fi numit ministru al afacerilor străine.

Împăratul trebui să cedeze. Zic «trebui să cedeze», pentru că de ani de zile Kiderlen încetase de a fi *persona grata* pe lângă Kaiser, care odinioară îl apreciasse mult. Împăratului îi plăcuse limpezimea spiritului și vioiciunea lui Kiderlen. Apoi nimeni ca dânsul nu știa să povestească istorioare pipărate, și împăratul, căruia-i plăc foarte mult, nu se mai sătura ascultându-l. Dar într'o bună zi, împăratul vroî să ia peste picior pe Kiderlen, pe o chestiune particulară; Kiderlen, jignit, îi răspunse în așa fel, că perdu ori ce trecere pe lângă stăpânul lui.

Căci trebuie să se știe că Kiderlen nu se sinchisea câtuși de puțin de suveranul lui.

Nu era deloc om de curte; n'a lingușit niciodată pe nimeni și pentru el aprecierea, prieteșugul chiar al unui rege, nu 'i păreau de altă esență, decât prieteșugul ori-cărui alt muritor. Kiderlen eră dârz față de Kaiser, așa de dârz că refuză categoric o anumită condiție ce a voit să i se impună cu ocazia numirii lui la ministerul afacerilor streine. «Voiu intra în palatul ministerului așa cum înțeleg eu, ori de loc», fu nobilul lui răspuns. Și birui.

«Cât voiu trăi eu și voiu fi în serviciul Imperiului, nu va fi războiu între noi și Anglia», îmi spuse el în decursul unei convorbiri în 1911, convorbire pe care am s'o istorisesc mai departe. «Dacă o fi *el* vreodată de altă părere, n'are decât să se adreseze altuia. Nu pun pe nimeni mai presus de conștiința mea».

Această demnitate a lui Kiderlen este una din cele mai frumoase trăsături ale caracterului lui. D. Maiorescu, fostul președinte al consiliului român, o cunoaște. În vara anului 1912 crezu că Kiderlen și-ar fi exprimat dorința să fie poștit la Sinaia de către regele Carol și comise greșeala de a întreba pe ministrul Germaniei dacă situația lui Kiderlen pe lângă împărat era încă bună, pentru a ști dacă trebuia să-l poștească.

Kiderlen află, se înfuriă și scrise o scrisoare fulgerătoare. Ținea să se șie că n'a cerut și n'o să ceară niciodată vreo invitație de la nu importă cine.

Și cu toate acestea Kiderlen avea o mare admirație pentru regele Carol. Il ținea în curent dela Berlin cu toate.

În primăvara lui 1912 el îi comunică, dar numai pentru rege, marea noutate a alianței balcanice. Adăuga că o aflase dintr'unul din cele mai prețioase izvoare, care va secă însă, dacă regele ar făptui cea mai mică indiscreție. N'am reușit niciodată să aflu care era acel tainic isvor.

O altă trăsătură a lui Kiderlen este că era în cel mai înalt grad un om de duh. Într'o zi, când generalul Lahovary, ministru al afacerilor străine puțin cam fără voia lui, îi aruncă, la o recepție diplomatică : «Nu 'nțeleg ce căutați în Maroc. Numai Franța are drepturi asupra Marocului», Kiderlen răspunse : «Nici eu însu-mi nu știu. Guvernul meu nu mă ține în curent decât cu chestiuni cari își închipue că pot interesa România. N'a socotit Marocul printre acestea. Însă fiindcă mă faceți să văd că s'a înșelat, am să cer la Berlin lămuriri speciale pentru Excelența Voastră!»

N'am pretenția să fac un portret al lui Kiderlen. Am să'ncerc într'o zi. Aceste câteva cuvinte erau, totuși, de trebuință pentru ceeace am să istorisesc cu privire la declarațiunile pe cari mi le-a făcut Kiderlen când cu criza marocană.

II

Ajuns ministru al afacerilor străine, Kiderlen urmă să părăsească România. Câteva zile

înainte de plecare, ne plimbam împreună pe jos, cum obicinuiam adesea. Atunci im schiță el programul ce'l avea în chestia relațiilor cu Franța.

● *Le-am, spus, îmi declară el, că ori-ce încercare de a ajunge la o alianță cu Franța este sortită să nu izbândească. Ne este cu neputință să câștigăm prieteșugul Franței. Eu știu mai bine decât ori-cine că Franța vrea pace, că niciodată n'o să ne atace. De aceasta sunt perfect convins. Dar mai știu că dacă un alt stat ne-ar atacă, nici un guvern n'ar putea fi în stare să împedecce Franța să ne atace și ea în acelaș timp. Așa că cu Franța relații bune, pașnice, dar nimic mai mult. De aceea i-am sfătuit (*i-am însemna Impăratul*) să renunțe la ori-ce proect asupra Marocului. Le-am explicat că, atâta vreme cât chestiunea Marocului va rămâne nehotărâtă, vom întâlni pretutindeni, pe întreg globul, în toate chestiile pe Anglia alături de Franța. Ei binè, aceasta e adînc neplăcut pentru noi. Anglia, le-am spus, nu poate părăsi pe Franța în chestia Marocului. Ea știe că a obținut dela Franța drepturi pozitive pe cari Franța le avea în Egipt, în schimbul a ceea-ce Anglia n'avea în Maroc. Anglia are deci o datorie de onoare față de Franța. Dacă ținem să scăpăm de neplăcerea conlucrării diplomatice anglo-franceză, trebuie lăsați Francezii să facă ce vor în Maroc, ajutând în chipul acesta pe Anglia să'și plătească datoria către Franța. De altfel n'am avea de făcut nici un sacrificiu.*

Noi nu ne putem așeza în Maroc, dacă se împotrivesc Englezii. La ce bun dară o încordare zadarnică? Dacă cu acest prilej ne putem face și noi unele treburi, cu atât mai bine; dar nu trebuie să ne facem o condiție din aceasta.

— Și crezi că politica asta va fi adoptată? îl întrebai eu.

— Fără îndoială, de vreme ce sunt chemat în minister. D-ta și prea bine că eu nu sunt omul care să fac altă politică decât pe a mea.

— Atunci, îi zisei, chestia marocană nu trebuie să ne îngrijoreze? Pacea nu este primejduită din partea aceea?

— Sigur că nu. De altfel și cât de sinceră e dorința mea de pace. N'avem nimic de câștigat dintr'o victorie, iar în cazul unei înfrângeri am avea destule de pierdut. Timpul lucrează pentru noi. La fiecare zece ani, devenim cu mult mai puternici decât dușmanii noștri; nici nu 'ți închipui avântul uriaș al economiei noastre naționale. La ce bun războiul? Să presupun că vom avea victoria. Să luăm noi ținuturi străine? Ar însemna să ne sporim greutatea. Și, mai e și altceva, la care probabil nu te-ai gândit. Orice victorie mare este opera poporului. Acel popor trebuie plătit. Deja, victoria dela 1870, a trebuit s'o plătim cu votul universal, care este o nenorocire. O nouă victorie ne va da regimul parlamentar. Și ști bine părerea mea. Pentru noi, germanii, ar fi o nenorocire de nereparat. Germanul n'o să se

poală niciodată supune disciplinei de partid. Fiecare german, fiecare deputat german vrea să-și formeze un partid, ori măcar un grup al lui. . . Nu ne trebuie război. Nu-l vom avea. Dacă nu ațâțăm noi războiul, nimeni nu-l va provoca. Regimul republican al Franței este prin esență pacific. Englezii nu vor războiu. Nu-l vor provoca nici odată, orice ar spune ziaristii. Cât despre Rusia, ea știe că nu se poate război cu noi cu sorți de izbândă. . . . Vor fi, firește, totdeauna chestiuni delicate, momente grele. Dar nu va fi război. Poți fi liniștit în ceea ce privește Marocul !»

Și Kiderlen urmă pe acest ton. Îmi expuse întreg programul lui de guvernământ. Și crezui în sincerile lui destăinuri. Nu-mi dase nici un prilej să-l bănuiesc.

După acestea, se înțelege cât am fost de uimit de incidentul dela Agadir.

Eram pe atunci la Londra. În seara când Lloyd George rostea faimosul lui discurs, aveam musafiri la masă la Carlton. După masă, când un prieten, care ascultase cuvîntarea lui Lloyd George, îmi spuse miezul ei și îmi puse în vedere că ministrul, care era cunoscut ca cel mai pacific, citise capitolul relativ la politica externă după o bucată de hârtie, înțelesei cât era lucrul de serios și simții fiorul războiului general.

Liniștea se restabili curând. Germania, cu-minte, da înapoi. Răsufлам; însă politica germană deveni o enigmă pentru mine.

III

În toamna lui 1911, m'am dus la Bruxelles pentru o sărbătoare de familie. La întoarcere, mă oprii la Berlin pentru a vedea pe prietenul meu Kiderlen, căruia îi făgăduisem de multă vreme o vizită. Am stat acolo trei zile și l'am întâlnit toată vremea. Dar convorbirea cea mai interesantă o avui cu dânsul în ziua dintâi.

Kiderlen mă poftise să prinzesc la el absolut între patru ochi. Sosi cu întârziere. Fusese reținut în Reichstag, unde îl cicăleau pe chestia a ceea ce se chemă înfrângerea marocană. Mai cu seamă un deputat socialist, Ledebour, era spaima lui Kiderlen.

Înainte de a sosi el, cercetam cabinetul de lucru, ticsit de documente și de hărți. Câteva fotografii. Firește, mulți suverani. Cât despre simplii muritori, nu văzui decât trei: un american, al cărui nume nu mi'l reamintesc, d. Cambon, cu faimoasa dedicație, și eu. De altfel, Kiderlen spunea cu plăcere că între Cambon și mine era o asemănare: eram singurii străini cu cari vorbea deschis, fiindcă nu-i spusese răm niciodată decât adevărul.

Kiderlen era foarte obosit și ne așezarăm îndată la masă. Am văzut faimoasele Sèvres pe cari i le dăruise președintele Republicii franceze în amintirea acordului dela 1909. «E prețul trădării mele», îmi zise el râzând.

În timpul mesei și până la ceasurile 4 după prânz, avurăm tot răgazul să vorbim despre

toate chestiile cari ne interesau. Nu i-am ascuns, firește, mirarea mea în privința politicei sale marocane, care era cât pe-aci să provoace un războiu cu Anglia, războiul acela pe care el îl numea totdeauna absurd.

Imi explică cât putu mai bine că nu voise *nictodată* să ajungă la un războiu, că nu urmărise de cât un scop, acela de a lichida odată pentru totdeauna chestia marocană.

Pretinse că Franța nu voise să execute înțelegerea dela 1909 și că atunci a trebuit să-i dea un pumn pentru ca să înțeleagă că lucrul e serios. Lovitura reușise, pretindea el, fiindcă se sfârșise pritr'o înțelegere și pe viitor relațiile cu Franța aveau să fie normale iar cu Anglia puteau deveni pretenești. Nu-mi mărturisii însă ceeace eu știam atât de bine : că vroise să afle cât de trainică era înțelegerea anglo-franceză și, dacă se putea, s'o sfârâme. Pe urmă se plânse de nepopularitatea lui din ce în ce mai mare, datorită faptului că nu voise războiul ; și mă asigură, în modul cel mai categoric, că împăratul fusese împreună cu el pentru pace, cu toată atitudinea pe fața războinică a întregii familii imperiale, chiar a acelor ¹⁾ cari până atunci nu se ames-

¹⁾ Vezi *La Grande Revue* (No. 16, Februarie 1915). *Originele Războiului*. Depoziția unui martor. «Dar se știe mai puțin că însăși împărăteasa care, până atunci, nu se amestecase în politică, fusese convertită de către copiii ei. Intr'o zi, când ministrul afacerilor streine sau mai bine secretarul de stat, cum îi zic ei, era poftit la masă la palat, în odaia de fumat, unde se ia cafeaua, se găsea pe fie-care masă un ziar umoristic francez cu caricaturile cele mai

tecaseră niciodată în politică. Imi istorisi cu deamănuntul convorbirea pe care o avusese cu Kronprinzul în aceeași odae, în acelaș fotoliu în care stăteam eu. Această convorbire e spre cinstea lui Kiderlen ¹⁾.

Revenind la relațiile anglo-germane, imi repetă încă odată dorința ce avea ca să ajungă la o înțelegere cu Anglia. Nu-mi ascunse, ceea ce știam atât de bine, că întocmai ca și Bismarck, nu putea suferi nici el Anglia, mai cu seamă din pricina așezămintelor ei parlamentare; dar îmi spuse că el credea, așa cum Bismarck scrisese odinioară lui Holstein, că Anglia era unul din marii factori conservatori ai lumii, și că nu era nici un interes să se încerce distrugerea ei ²⁾.

«Dar dacă țineți atâta să vă înțelegeți cu Anglia, îi zisei, de ce nu faceți singurul lucru care ar putea să asigure înțelegerea aceasta? De ce nu vreți să ajungeți cu ea la un acord tacit pentru mărginirea înarmărilor navale? Ce urmăriți cu înarmările acestea înversunate? V'am înțeles atâta vreme cât nu era

neplăcute pentru Germania și pentru Impărat. Ministrul băgă de seamă dar se prefăcu că nu vede nimic. Impărăteasa-i zise însă: «Când văd obrăznicile acestea, îmi spun că probabil armata pe care a format-o împăratul Wilhelm I nu mai există, căci altfel nu li s'ar îngădui astă». (p. 512).

1) Cu ocazia aceasta Kiderlen îmi spuse că Kronprinzul era mai rău decât nătâng. «I-am spus, îmi zise Kiderlen, aici, chiar în odaia aceasta, că politica nu se poate învăța în tovrășia ofițerașilor și că ar trebui să nu se mai amestece în lucrurile pe cari nu le înțelegea».

2) În scrisoarea aceea, Bismarck adăoga că în ziua când Anglia se va da de partea revoluției, toată lumea va trece de partea ei.

vorba pentru d-v. decât să ajungeți a doua putere navală din lume. Ați ajuns. Ce vreți mai mult? Să fiți în acelaș timp și cea mai mare putere militară și cea mai mare putere navală? Dar aceasta va să zică dominațiunea universală. Asta nu se poate. Au încercat-o și alții, Spania, Franța, și toți au trebuit să cadă. Ești prea inteligent ca să nu înțelegi, că Anglia nu se poate lăsa întrecută înaintea de a fi fost sfărâmată. O să faceți cinci dreadnought-uri; ea o să facă treisprezece. Unde o să vă opriți? Mergeți deadreptul la războiul cu Anglia. Știți că n'o să fie o glumă. Dar să presupunem, pentru un moment, că o să fiți biruitori. Cât timp o să fie asta? O să ridicați împotriva d-v. coaliția universală; până și epurii o să se unească împotriva d-v., atât de odioși veți deveni!... Nu trebuie să te iei după năluciri, și ceea ce urmăriți d-v. este o nălucire.

— Am vrut să ajung la îngrădirea de care-mi vorbești; dar n'am putut, îmi răspunse Kiderlen cu amărăciune. Tot ce-mi spui d-ta, am spus și eu, poate cu mai puțină elocință. I-am spus-o lui Tirpitz, care ședea în fotoliul de colo. Eu eram în cel pe care stai d-ta.

— Ei și?...

— N'am reușit să-l conving.

— Dar împăratul?

— S'a dat de partea lui Tirpitz».

Kiderlen continuă apoi să mă asigure că, cu toate astea, el avea să facă tot ce-i va sta în putință pentru ca să se înțeleagă în alt chip

cu Anglia. Imi zise chiar că ar trebui să sugerez prietenilor mei dela Londra să-i trimeată un ambasador care să aibă o mare trecere în Anglia, ca să nu aibă de făcut două treburi, și la Londra și la Berlin.

Ne întoarserăm la înțelegerea pe care o încheiase cu Franța. Mă asigură că dacă, prin imposibil, parlamentul francez (tocmai se discuta atunci în comisiuni la Paris) ar respinge înțelegerea aceea, avea să urmeze războiul. Invoiala aceea era tot ceea ce putea el face pe poporul german să înghită.

În aceeași zi chiar mă grăbii să scriu impresiile mele unui prieten dela Paris. Prietenul comunică scrisoarea mea d-lui Caillaux, pe atunci președinte al consiliului¹⁾.

Atunci am avut pentru cea din urmă oară convorbiri lungi cu Kiderlen.

De atunci, ne-am scris numai²⁾.

1) D. Caillaux a citit scrisoarea în comitetul Senatului pentru afacerile străine.

2) Iată pasagiile esențiale ale celor din urmă două scrisori ale lui :

Scrisoare dela 7 Iunie 1912.

«Cât despre politica externă, cu toate «punctele negre» dela orizont: războiul italo-turc și alte lucruri, eu o privesc cu multă liniște. *Nimeni* nu vrea serios să încerce norocul și primejdia marelui lovituri, *primo* fiindcă fiecare știe că e vorba de viață și de moarte, și *secundo* pentru că toată lumea se simte destul de bine fără să mai risce.

Și știi că toată lumea se va da înapoi dinaintea hotărârii celei mari...

Socot să mă duc peste o săptămână la Kissingen... de data asta fără prietenul meu Cambon...

Scrisoare dela 18 Noembrie 1912.

Timpurile critice prin care trecem cu toții... cred că o să ieșim din ele cu pace și cu cinste...

În seara zilei de 30 Decembrie 1912, trebuia să-l întâlnesc la Stuttgart, unde se dusesese să petreacă vacanța Crăciunului și unde mă aștepta.

Aflai în gara Salzburg despre moartea lui atât de neașteptată, iar a doua zi mi se spuse la Stuttgart, că numele meu fusese unul din cele din urmă cuvinte pe cari le rostise.

Se poate să fie o părere a prieteniei; dar eu stărui să cred, că cu Kiderlen am pierdut pe unul din sprijinatorii păcii. Nu doar că prietenul meu ar fi fost un sentimental. Departe de așa ceva. Dar el era o mare inteligență. Și marea lui inteligență îl ajutase să-și păstreze până la sfârșit părerea, că războiul Germaniei împotriva întregii lumi era o proastă afacere.

CONTELE AERENTHAL ¹⁾

Contele Aerenthal a fost, după Beust, cel mai strălucit ministru de externe al Austro-Ungariei.

Se poate spune fără nici o exagerare, că el e în mare parte autorul războiului actual. În adevăr, dela 1866 și până la el, imperiul Habsburgilor se ținuse într'o cumințe cumpătare. Contele Andrassy își dase aere după congresul dela Berlin, dar toată lumea știe că nu era în realitate decât o simplă lăudăroșie. Singur Aerenthal a luat în serios ideea că Austro-Ungaria era o mare putere ursită încă pentru roluri mari. De aceea încercă el însu-și în mai multe rânduri să joace rolul de primă vioară în orchestra europeană, spre marea nemulțumire a Berlinului, căruia nu-i plăcea că Viena pretindea să se emancipeze.

Trebue căutat într'o chestiune personală motivul politicei energice și primejdioase a contelui Aerenthal. Aerenthal era neobișnuit de deștept pentru un austriac. Avea o mare putere de înțelegere, o ușurință de adaptare și o vioiciune pe cari nu le putea explica

1) *La Roumanie* de Vineri, 21 August, (3 Septembrie) și de Sâmbătă, 22 August (4 Septembrie) 1915.

decât picătura de sânge evreesc care circula în vinele lui.

Contele Aerenthal își dădea seama de valoarea lui, mai cu seamă când o compara cu a altor diplomați austriaci. Era foarte ambițios și se credea ursit pentru demnități mari. Vroi să întrebuițeze puterile monarhiei pentru propria lui mărire și glorie.

Era de fel din Boemia; nu putea suferi pe slavi. Mi-l amintesc într'o zi, când a primit dela Praga noulătea unor excese anti-germane. «Cehii, îmi zise el, sunt așa de tari de cap, că trebuie să li'l spargem; până atunci nu's în stare să înțeleagă nimic».

Stătuse multă vreme în Rusia. Cunoștea slăbiciunile colosului. În selea lui de succes, le exageră până la a nesocoti nesfârșitele resurse ale acestui greoiu organism.

Am fost mult în contact cu contele Aerenthal în timpul îndelungatei lui șederi în România; posed numeroase scrisori dela el.

Într'o zi, încercă să-mi facă un rău ireparabil, abuzând de o informație pe care mi-o zmulsesse prânzind la mine. Din pricina aceasta prinsei o ciudă firească împotriva lui și cu toate că, din fericire pentru mine, am reușit să stânjenesc la timp manopera, relațiile noastre se răciră foarte mult. Am să povestesc după războiu, sprijinit pe documente, întâmplarea aceasta din vremea chestiunii școalelor române din Brașov.

În ajun de a pleca definitiv din România, îmi făcu cunoscut că ar vrea să se despartă

de mine altfel decât printr'o simplă carte de vizită. În această ultimă întrevvedere îmi spusé că amândoi eram sortiti să ne slujim încă multă vreme țările noastre, deci să ne întâlnim, și că ar fi mai bine să uităm trecutul. Ii răspunsei că, fiindcă nu reușise să-mi facă rău și fiindcă urmărise să-și slujească țara, primeam să reluăm relațiile de altă dată.

Așa că, după ce trecu dela ambasada dela Petrograd la ministerul afacerilor străine dela Viena, îl vizitai de câteva ori.

Voiu istorisi acum două din aceste întrevederi.

Cea dintâi avu loc într'o zi de Septemvrie din 1909 sau 1910—n'ași putea preciza. Știu că era după Tanger și înainte de Agadir.

Contele Aerenthal mă întreba ce impresii aduceam din călătoria pe care o făcusem în Franța și în Anglia timp de 3 luni.

«Două, îi răspunsei. Cea dintâi e că alianța dintre Franța și Anglia este, cel puțin pentru generația de azi, indisolubilă. E chiar mai trainică, adăogai eu, decât alianța dv. cu Germania.

— Dar nu există nici un tratat de alianță, între ele, îmi obiectă el.

— Așa e, nu există tratat. Dar e ceva mai mult. Nu uita, că amândouă aceste națiuni sunt neamuri libere cari se guvernează ele înși-le. Ei bine, amândouă sunt foarte convinse de completa lor asemănare de interese. Ele sunt hotărâte să lucreze împreună. Nici un guvern n'ar putea sfărâma această înțele-

gere, care este în conștiința amânduror popoarelor.

— Dar alianța asta e absurdă! Franța n'are nimic de câștigat dela Anglia, pe câtă vreme alături de Germania ea poate avea tot ce voește!

— Franța 'și dă seama, că dacă s'ar uni cu Germania ar face-o împotriva Angliei. E bine, odată Anglia micșorată, Franța n'ar mai fi decât vasala Germaniei. Asta ați putut-o primi dv., dar Franța are o istorie prea frumoasă la spatele ei pentru a o primi înainte de a fi zdrobită.

— Cum adică, îmi zise el cu aprindere, Austria e vasala Germaniei?

— Desigur... Tot așa după cum România e vasala Austriei, adăugai eu pentru a polei hapul.

— Și care e a doua d-tale impresie?

— O să ți-o spun într'un singur cuvânt. Franței nu-i mai este frică. Desigur, ea dorește cu ardoare, cu patimă pacea. Nu ea o să deslănțue vreodată războiul. Dar nu-i mai este frică. Dacă o necăjiți de azi înainte, să știți că aveți războiul. A trecut vremea bluff-urilor. Dacă vreți războiul, e altă socoteală. Inșă intimidarea și bluff-ul nu vor mai prinde.

— Dar e o nebunie!, îmi zise el. Armata franceză, departe de a fi mai puternică decât în anii din urmă, este cu mult mai slabă.

— Frica, îi răspunsei, e o chestie sufletească. Poți fi tare și să-ți fie frică; poți fi slab și să nu-ți fie frică. Pentru un motiv sau pentru

altul, poate fiindcă au prea întărit-o, Franței căreia -i era frică când cu Tangerul, astăzi nu-i mai este frică. De asta sunt adânc convins.

— E straniu, îmi spuse Aerenthal ca încheere la convorbirea noastră, ambasadorii noștri n'au aceleași impresii ca d-ta.

— Nu-ți pot spune decât pe ale mele, îi răspunsei».

Și vorbirăm despre altceva.

II

Văzui pe contele Aerenthal pentru cea din urmă dată în toamna anului 1911, câteva luni înainte de a muri.

Boala îl prăpădise. Petrecuse mai multe săptămâni în pozițiile încântătoare dela Mendel — care va fi în curând, să sperăm, Mendola, — fără să găsească acolo o îmbunătățire simțitoare. Era ceva curios în starea lui, ceva pe care nu-l mai văzusem niciodată mai înainte. Aerenthal, care-și păstrase toată limpezimea de spirit, se exprima cu mare greutate; bâlbâia. Dar numai la cele dintâi cuvinte. Odată ce rostise o frază, restul mergea foarte bine. Și aceasta se repeta de fiecare dată când relua vorba. Las pe seama [medicilor] lămurirea acestui fapt.

Contele Aerenthal era înăcrit, foarte înăcrit de lupta ce ducea împotriva arhiducelui Franz Ferdinand și a protejatului său, Conrad de Hoetendorf, și în care biruise. Nu mi-a spus ucrurile pe șleau, dar m'a lăsat să le înțeleg.

«Sunt oameni cari cred că am făcut rău că

am împedecat războiul contra Italiei, îmi zise el. Ei pretind că în nici un caz Italia n'ar merge alături de noi și de aceea ar fi fost mai bine să răfuim socotelile acum. Eu cred că am avut dreptate. Chiar 'dacă Italia nu o să se bată niciodată alături de noi, am fi făcut rău dacă atacam pe aliata noastră atunci când era prinsă aiurea».

Firește, i-am dat dreptate.

Pe urmă, din vorbă în vorbă, reveniram la un subiect pe care-l discutasem atât de des la București.

Eu susținusem întotdeauna că zilele monarhiilor erau numărate, că numai monarhiile strict și sincer constituționale aveau oarecari sorti de durată, dar că celelalte erau mai aproape de sfârșitul lor decât se credea. Aerenthal, absolutist și reacționar, mă combătuse pururea cu înverșunare.

Dar care nu-mi fu mirarea când găsii pe contele Aerenthal aproape convertit la republică!

Imi spuse că părerea lui preconceptă împotriva sistemului republican făcuse loc unei judecăți mai cumpătate. Imi lămuri că crezuse altă dată în superioritatea sistemului monarhic mai cu seamă pentru politica externă.

«Ei bine, îmi zise el, iată că Franța dă o categorică desmințire tuturor teoriilor mele. Republica franceză face o excelentă politică externă cu un netăgăduit succes. Cu toate că Franța, datorită așezămintelor ei politice, consumă mai mulți oameni de cât ori care altă țară, ea are neîncetat în frunte oameni de

mâna întâia. Uită-te la diplomația ei! Tot corpul diplomatic al Germaniei și al Austriei laolaltă nu face cât trio fraților Cambon și Barrère, ca să nu citez decât pe aceștia.

— Cum, îi răspunsei, îmi spui toate astea d-ta, contele Aerenthal, aici, la Ballplatz, în fața portretelor lui Metternich și Kaunitz?

— Da, eu. Viața ne învață atâtea lucruri!...

Am înțeles mai bine de cât ori când cât suferise Aerenthal în timpul din urmă de pe urma amestecului lui Franz Ferdinand în politica lui. El, care era atât de convins de superioritatea lui asupra acelei lumi de arhiduci, gustase din greutățile, din amărăciunile, din jonicțiile guvernământului despotice. Și resimțise, înainte de a muri, o tresărare care-i dădea vedenia unor anumite adevăruri, până la cari nu se ridică niciodată oameni care-și trec viața în robie.

Și în aceasta găsiu urma sângelui evreesc, fără de care niciodată un conte austriac, ministrul afacerilor străine al Majestății Sale Apostolice, n'ar fi putut vorbi așa.

Dar Aerenthal are și el partea lui de răspundere pentru războiul acesta.

A vroit să întoarcă înapoi cursul istoriei.

A vroit să umfle Austro-Ungaria. A vrut-o serios dar puțin și cam în glumă.

Maghiarul a luat-o asupra-și.

Iar rezultatul este că Austro-Ungaria va dispărea.

Oamenii cei mai tari sunt cei mai expuși să comită cele mai mari greșeli.

CONTELE CZERNIN ¹⁾

Publicarea ultimei cărți roșii austriace, cu cele 81 de rapoarte ale contelui Czernin, rapoarte în cari vorbește în chip atât de cavaleresc despre regele și despre bărbații de stat ai României, mă face să istorisesc impresiile mele asupra celui din urmă reprezentant al Austro-Ungariei în țara mea.

Ultima dată când am vorbit despre politică cu contele Czernin—o convorbire asupra căreia voiu reveni numai decât — ministrul austriac începu prin a-mi spune că avea să-mi facă o mare rugăciune.

„Vom fi în curând în războiul unii cu alții, îmi zise el (era câteva zile după căderea Lembergului în 1914). Dar după războiul o să urmeze pacea. Făgăduiește-mi că, atunci când, după războiul, voiu avea fericirea să te întâlnesc, o să fim din nou prieteni cum am fost».

Și-mi lămuri această rugăciune prin laude pe cari nu mi-se cade să le reproduc.

Se găsea la mine. Ii datoram un răspuns politic. Căutam ceva și-i spusei, cam încurcat, cam acestea: «Nu știu dacă o să fim sau nu

1) *La Roumanie* de Sâmbătă 5/18 Noembrie 1916.

în războiul unii cu alții. Dar dacă o să ne războim, o să fie pentru că neamurile noastre vor fi crezut că interesul ca și datoria lor, cer să se războiască. Ești un om civilizată. Sunt un om civilizată. Nimic nu s'ar împotrivi deci, ca după războiul să redevenim, ca oameni, prieteni.

În momentul acela nu credeam pe contele Czernin în stare să facă ceea ce a făcut mai târziu, când cu retragerea decorației mele austriace, adică să-și tăgăduiască propriile lui cuvinte, să mintă cu chibzuire, să-și calce datoria de onoare. Dacă l'ași fi cunoscut mai bine, altul ar fi fost răspunsul meu.

În adevăr, contele Czernin este unul din tipurile de austriac cele mai reușite.

Știm cu toții și repetăm mereu, că nu există națiune austriacă. Asta e adevărat în sensul propriu al cuvântului. Un popor austriac, adică o totalitate de oameni având aceiași conștiință colectivă, nu există și n'ar putea exista. Dar austriaci sunt. Sunt membrii unei clice, recrutați din toate neamurile pământului, slujind din tată în fiu pe Habsburgi, trăind din favoarea imperială și formând un fel de stat-major civil al acestei familii, care este singura legătură între națiunile cari compun populația imperiului. Oamenii aceștia vorbesc nemțește între ei, dar intelectualicește ei nu sunt nemți. Oamenii aceștia pot fi foarte bine de origine cehă, poloneză, italiană, croată, germană, fără să fie nici cehi, nici poloni, nici italieni, nici germani. Până acum în urmă de tot, ei

puteau fi de origină maghiară, fără ca totuși să fie maghiari. Oamenii aceștia, membrii ai acestei mici clici, sunt austriaci. Sunt chiar singurii austriaci de pe pământ.

Ceea-ce 'i caracterizează mai ales, e că le lipsește adevărata inteligență. Cu toate acestea nu's atât de prosticeii pe cât au aerul. Au tradiții de biurocrație și o viclenie care le ține loc de deșteptăciune.

Când îi vezi ești mai întâi ademenit de manierele lor frumoase și de un oare care lustru enciclopedic, care te împiedică să'ți dai seama de trista lor nulitate. Pe urmă cazi în excesul contrariu.

Te miri de ignoranța și de lipsa lor de inteligență și-i crezi nevălămători. Abia mai târziu ajungi să cunoști realitatea. Atunci îți dai seama că oamenii aceștia sunt de fapt niște ceapcâni și că nu trebuie să te încrezi prea mult în nulitatea lor intelectuală¹⁾.

Contele Czernin este unul din austriacii cei mai reprezentativi. E o plăcere să ai de-aface cu dânsul, căci manierele lui sunt, cel puțin în aparență, absolut încântătoare. E de o inteligență din cele mai simple, pe care însă o înlocuește cu prisosință șiretenia. Pe urmă e un om cu haz, așa putea zice cu duh.

Intr'o zi spuse lui Radeff, fostul comitagiul bulgar, travestit în diplomat²⁾:

1) Preludiile păcii de la București au dovedit-o în urmă.

2) Radeff a fost ministru al Bulgariei la București dela 1915 până la 1916.

„Nici d-ta nici eu n'o să fim niciodată buni diplomați : eu, fiind-că nu mint niciodată, iar d-ta fiind-că nu spui niciodată adevărul“.

Colegului său Bussche, care-i lăuda prea mult superioritatea Germaniei asupra bieteii Austrii, îi zise :

«Cu toate acestea este un punct asupra căruia o să fi nevoit să recunoști că Austria e superioară Germaniei».

Și cum neamțul, deștept dar puțin cioplit, stăruia să spună că asta e cu neputință, Czernin îi zise :

„Noi avem un aliat mai bun de cât cel pe care'l are Germania!“.

Contele Czernin nu mai era în carieră când, în 1913, cei dela Viena crezură că trebuie să înlocuiască pe prințul Fürstenberg, care nu știuse să împedice intrarea în războiu a României împotriva Bulgariei și, ca urmare, pacea dela București.

Cel care alese pe Czernin fu arhiducele Franz Ferdinand, care îl desemnase de multă vreme ca viitor ministru de afaceri străine al lui¹). Până atunci, îl trimise la București, cu misiunea lămurită de a spori relațiile austro-române, cu prețul unor concesiuni serioase pe cari maghiarii aveau să le facă românilor din Transilvania.

Am întâlnit pentru întâia dată pe contele Czernin curând după sosirea lui aici, la inaugurarea muzeului industrial pe care ministrul

1) Favoarea aceasta explică alegerea împăratului Carol.

Xenopol ¹⁾ îl creiase. Contele Czernin mă luă într'un colț și, cu toate că mulțimea forfotea împrejurul nostru, îmi explică că nu venise la București decât cu scopul de a întări legăturile noastre prin concesiuni largi pe cari maghiarii aveau să le facă românilor. El îmi afirmă că concesiunile acestea vor fi făcute cu voia sau fără voia Budapestei. Dar era sigur că cei dela Budapesta se vor cuminti în cele din urmă, fiindcă nu era vorba numai de o operă de dreptate, dar și de una neapărat trebuitoare. *Fără concesiuni largi din partea maghiarilor, alianța austro-română nu mai putea merge mai departe*, îmi zise el ca încheere.

Limbagiul, acesta era cu adevărat curajos. Nu mă 'ndoiam cătuși de puțin că contele Czernin nu-și făcea nicio iluzie despre putința unor concesiuni serioase. Dar era foarte cinstit din partea unui ministru al Austro-Ungariei ca el să le recunoască de neapărat necesare. Cu toate acestea mi se păru foarte ciudat să aud spunându-mi-se aceasta atât de limpede, întâia dată când mă întâlnea și în mijlocul unei mulțimi care forfotea pe lângă noi în fiecare clipă. Asta îmi întări părerea despre diplomații austriaci.

Câtva timp mai târziu, se încredință chiar și contele Czernin că istoria cu concesiunile maghiare față de românii din Ungaria era un simplu basm din *O mie și una de nopți*, și de câte ori îl vedeam, Czernin îmi vorbea tot mai

1) Mort la Tokio, unde se găsea în calitate de cel dintâi ministru al României în Japonia.

puțin de el. Era vădit că se simțea stingherit, că a mers prea departe, și că era în căutarea unui mijloc pentru a bate în mod onorabil în retragere.

Așa că la începutul războiului mondial raporturile noastre erau din cele mai corecte, dar convorbirile noastre politice se mărgineau la banalitatea obișnuită a trăncănelilor mondene.

În cele dintâi zile ale războiului, după ce mă 'napoiasem din Anglia, în ajunul consiliului de coroană dela Sinaia dela 3 August 1914, întâlneam adesea pe contele Czernin, care se stabilise, ca și mine, la Sinaia. El se încercă, ca și în alte dăți, să apere Austria de învinuirea de-a fi dezlănțuit războiul; și cum eu protestam din toate puterile, îmi ceru să-i expui fără nici o rețicență argumentele cari mă făceau să afirm contrariul. Atunci avusei la hotel Palace din Sinaia, cu el și cu Waldhausen, ministrul Germaniei, o convorbire în trei care ținut aproape trei ceasuri. Fiind-că 'mi daseră voia să spun tot fără să țin seama de naționalitatea lor, făcui un adevărat rechizitoriu împotriva Germaniei, dar mai cu seamă împotriva Austriei. Adusei atâtea dovezi, le citai atâtea fapte rămase încă secrete pentru mulțime, întrebuințai un limbaj crud de care vrând-nevrând legăturile mele cu contele Czernin se resimțiră. El pretinse, firește, că mă înșelam dar mă felicita pentru sinceritatea și pentru curajul meu, declarându-mi în același timp că mă socotea,

cu regret, de atunci înainte printre dușmanii neîmpăcați ai țării lui.

Ca să repet aici convorbirea aceea, care a fost aproape un monolog, ar fi să spun din nou pe lângă tot ce am spus și tot ce am scris asupra originelor războiului, încă câteva lucruri pe cari nu le-am publicat până azi. Și asta n'ar avea nimic de-aface cu contele Czernin.

Din ziua aceea nu ne-am mai făcut vizite. Asta nu ne împedica să stăm de vorbă când ne întâlneam. Abia peste câteva săptămâni, după ce avusei dovada că participa la opera odioasă a corupțiunii, nu ne mai salutarăm.

Intr'o zi, pe bulevardul dela Sinaia, Czernin se opri din drum ca să mă întrebe dacă era adevărat că Talaat și Zaimis aveau să vie în România pentru a încerca să împace neînțelegerea turco-greacă privitoare la insule.

După ce-i răspunsei că e adevărat, mă întrebă, cu un surâs răutăcios, dacă credeam că Talaat venea cu adevărat pentru asta...

I-am răspuns verde că nu; că Talaat se opriase la Sofia și că era vădit pentru mine că venea în România pentru a încerca să pue la cale o alianță turco-româno-bulgară împotriva Rusiei.

«Ei, și ce-o să răspundeți dacă vi se face o asemenea propunere? îmi zise Czernin.

— Nu eu sunt guvernul, îi zisei. Dar dacă ași fi și dacă mi s'ar face o asemenea propunere, le-ași spune foarte simplu, că dacă ași

vrea să merg alături cu Austria, așa vorbi cu ea nu cu slugile».

Czernin găsi pitoresc limbajul meu, dar nu stăruî.

- Câteva zile după căderea Lembergului, contele Czernin mă întrebă la telefon dacă'l puteam primi. Vroia, îmi spunea dânsul, să-mi aducă el însuși înapoi niște cărți pe cari i le împrumutasem. Firește, i-am răspuns că da, cu atât mai mult cu cât nu venise la mine de săptămâni de zile. Eram curios să știu ce'l aducea, pretextul cu cărțile fiind prea străveziu.

Îl primii în cabinetul de lucru. Fu cea din urmă convorbire a noastră. E atât de stranie în cât, cu toate că *La Roumanie* a mai vorbit de ea, face să fie reprodușă.

Contele Czernin începu prin a aduce vorba despre acea chestie a prieteșugului nostru de după războiu, de care am vorbit mai sus.

Pe urmă, fiind-că'i spusei că războiul și pacea nu depindeau de mine, el îmi zise :

«O să vă războiți cu noi. Desigur. E și interesul și datoria d-v. De altfel, și eu dacă așa fi român, așa ataca Austria și nu văd de ce d-v. n'ați face aceea ce așa face eu însu-mi dacă așa fi în locul d-v. Firește, nu e frumos să ataci pe un aliat, dar istoria se compune din mârșăvii, aceea a Austriei ca și aceea a celorlalte state și nu văd pentru ce România singură ar face excepție».

Și cum îi atrăseși atenția că mă făcea să mă simt cât se poate de la largul meu, el urmă :

«Vă fac însă o rugăciune. Așteptați două săptămâni. În două săptămâni întreaga situație militară se va schimba în profitul nostru : și ori-ce interes v'ar împinge să ne declarați războiu, o să vedeți atunci că ați face o greșală».

Am surâs. Atunci contele Czernin reluă :

«Nu, nu două săptămâni, ci trei. Asta e tot ce vă cer. Dacă în trei săptămâni nu se schimbă situația, atacați-ne ! Vă repet, eu însumi ași face-o în locul d-v.

«Stăruesc pentru cele trei săptămâni. Căci, să știți, războiul acesta va fi un războiu de exterminare. Dacă suntem noi învingători, desființăm România. Dacă suntem învinși, nu va mai exista o Austro-Ungarie ¹⁾».

I-am repetat că războiul nu depindea de mine ; că, după toate câte le vedeam în jurumi, putea să fie sigur nu pe trei săptămâni, dar pe mult mai mult încă, chiar dacă războiul trebuia să izbucnească între noi. Adăogai că exagera când vorbea de exterminare.

«În toate acestea însă, îi spusei, situațiile noastre nu se potrivesc. Eu, în cazul când România e desființată, perd tot, voi fi un paria rătăcitor prin lume, în vreme ce d-ta, care te pretinzi un bun german, n'o să perzi nimic cu dispariția Austriei, ba poate chiar o să câștigi, Germania neputând fi desființată».

Așa ne despărțirăm. Era într'o după amiază.

1) La tratatul dela București, Czernin a desființat România. Victoria lui Foch a făcut să nu mai existe Austro-Ungaria.

Seara aflai dela Nicu Filipescu că, în aceeași zi, Czernin îi ținuse și lui acelaș limbaj.

Această ultimă convorbire cu contele Czernin e cea mai ciudată din câte am avut vreodată cu un diplomat.

Ar fi extraordinar și de necrezut chiar—dacă nu l'ași fi auzit eu însu-mi, cu urechile mele—ca reprezentantul Austro-Ungariei să spună că, dacă ar fi român, s'ar război cu Austria fiind-că acesta e interesul și datoria României.

Tocmai de aceea mi se pare, că nu se cădea ca tocmai contele Czernin să vorbească așa cum a vorbit despre regele României și despre oamenii noștri de stat. N'are doar dreptul să ne ceară să fim mai orbi de cât el în ce privește interesele și datoriile României.

CONTELE MENS DORF 1)

Sosii la Londra în seara zilei de 12 Iulie 1914.

Eram neliniștit, cu toate că trei zile mai înainte, la 9, regele Carol îmi dase toate asigurările că pacea nu va fi turburată cel puțin încă trei ani²⁾. În tot timpul crizei balcanice, văzusem că Austria vroia războiul. Mi-era mai cu seamă cu neputință să uit grozavele vorbe pe cari mi le spusese, în primăvara lui 1914, marșizul Pallavicini.

De aceea când veni atentatul dela Serajevo, îmi putui cu ușurință da seama de toată gravitatea situației.

Iar când văzui că Austria — adică contele Tisza, ajuns dictator al monarhiei dela moar-

1) *La Roumanie* de Miercuri 12/25 August 1915.

2) Am istorisit acum în urmă cum regele Carol îmi încredințase, în aceeași convorbire, taina că împăratul Wilhelm hotărâse războiul general, dar că războiul acesta nu avea să izbucnească decât peste 3 sau 4 ani. Am adăugat că n'am putut afla de fel dacă împăratul Wilhelm se gândise în adevăr să nu dezlanțuiască războiul general decât peste trei sau patru ani sau dacă voise să ascundă regelui Carol data războiului, dorind numai să'l pregătească pentru hotărârea aceasta. Inclîn pentru această din urmă explicație. Documentele noi cari se așteaptă vor dovedi-o. Rămâne însă faptul că regele Carol a spus la 9 Iulie 1914, că împăratul Wilhelm hotărâse războiul general.

tea lui Franz Ferdinand—pregătea un așa zis dosar dar nu dădea nici o lămurire despre planurile ei, neliniștea mea spori și mai mult.

În această stare de spirit sosisem la Londra.

Găsii o situație stranie. Cu cea mai bună credință din lume, o mare parte din presa engleză era favorabilă Austriei. Cei din Anglia rămăseseră la vechea concepție a Austriei pacifice și necesare echilibrului european.

Trebue să spun că contele Mensdorf, ambasadorul Austriei, și prietenii lui lucraseră bine. Se știe că presa engleză e cu totul incoruptibilă; dar relațiile personale, prieteșugurile, joacă un mare rol la oamenii aceștia, cu atât mai încrezători cu cât sunt mai adânc cinstiți.

De altfel, terenul era prielnic. Englezii nu uitaseră încă grozăvia pe care le-o insuflase odinioară asasinarea regelui Alexandru și a reginei Draga.

Ambasadorul era tipul diplomatului austriac: grand seigneur, frumos, foarte puțin instruit, de fel deștept, dar cu atât mai mișel și mai insinuant. În ultimele săptămâni el cultivase mult pe ziariști. Cum bine îmi spunea un german, acela pacific, Mensdorf uneltea ceva¹⁾. Acest ceva era, de bună seamă, să arunce opinia publică engleză pe un drum greșit: bănuiala că Serbia, din cauza prea marelui îngăduinți a uneltirilor revoluționare, ar fi avut o parte de vinovăție în asasinarea arhiducelui.

1) Prințul Lichnowsky.

Agenții contelui Mensdorf recurseseră la procedeul obișnuit al diplomației austriace, la fals. Un caraghios ticălos dăduse ziarului popular *John Bull* un așa zis document emanând dela legăția sârbă din Londra, din care reeșea că asasinarea arhiducelui fusese isprava guvernului dela Belgrad. Ministrul Serbiei, d. Boscovići, când îl întâlneai la prietenul meu Sir Albert Rollit, la St. Ann's Hill, îmi ceru să-i spun dac făcea să intenteze proces pentru defăimare ziarului *John Bull*. Socoteam că e de prisos, într'atăta era de vădită falsitatea documentului. Războiul puse capăt chestiei acestui nou fals austriac.

Fapt e că presa engleză nu era pe drumul cel bun. Ea credea cu toată sinceritatea că Austria nu dorea decât pedepsirea asasinilor; nu bănuia aproape deloc scopurile criminale ale Habsburgilor.

Imi detei repede seama că atitudinea aceasta a presei engleze putea constitui o gravă primejdie pentru pacea Europei. Eram sigur că guvernul din Viena, cu totul incapabil să creadă în motivele dezinteresate și în atitudinile fățișe, ar găsi în asta urma nu știu cărei tendințe ultra-pacifiste care i-ar da curajul să trimeată Serbiei cereri nesocotite. Mă temeam cu atât mai mult, cu cât aflasem că Sir Edward Grey nu reușea cu nici un preț să obțină lămuriri despre viitoarele cereri ale Austriei.

Mă hotărâi deci să lucrez în măsura slabelor mele mijloace.

În chiar după amiaza aceea, primii la mine, la hotel Ritz, pe d-nii Steed, directorul politiceii străine de la *Times*, autorul faimoasei cărți despre monarhia Habsburgilor, Gwynne, un prieten al meu de mai bine de douăzeci și cinci de ani, editor și director al lui *Morning Post*, și pe profesorul Gerolthwohl, care scrie la *Standard*.

Prietenii mei cunoșteau prea bine pe cei dela Viena pentru a se lăsa înșelați; dar în jurul lor, atâta lume fusese înșelată de limbajul mios al contelui Mensdorf!

Le explicai primejdiile cari amenințau pațea Europei, dacă Austria, ale cărei dispoziții războinice le cunoșteam, ar fi fost încurajată și-i rugai, în interesul păcii, să dea Austriei avertismente, — dar să i le dea pe tonul cel mai aspru, singurul pe care'l înțelegeau cei dela Viena și dela Budapesta. Adăogai că îmi luam asupra-mi toată răspunderea unei campanii pe care o credeam folositoare nu numai păcii, dar chiar și nenorocitei monarhii a Habsburgilor.

A doua zi, și *Times* și *Morning Post* publicau articole de fond mai mult decât energice, denunțând complotul austriac și dând Habsburgilor avertismente cari ar fi trebuit să-i oprească pe povârnișul fatal, dacă trio Tisza-Forgash-Berchtold nu și-ar fi perdut cu totul capul. În tot cazul, opinia publică engleză era prevenită. O mare parte a presei urmă pilda. Semnalul de alarmă era dat.

Câteva zile mai târziu, în dimineața de 24, când apăru monstruosul ultimatum al Austriei,

se făcu desăvârșită lumină, chiar și pentru cei mai necrezători. În Anglia, cel puțin, prejudecata austriacă era moartă pentru totdeauna.

Noi, cari daserăm semnalul de alarmă, avuseserăm dreptate.

Cât de fericiți am fi fost, dacă ne-am fi înșelat!

PACIFISMUL ANGLIEI ¹⁾

Am făcut și am primit confidențe, în viața mea politică, de prea multă vreme, ca să nu-mi dau seama care mi-e datoria. Dar statornicia cu care se stăruie, din partea nemților, asupra falsei legende că războiul actual este opera imperiului britanic, mă silește să mă depărtez dela discreția mea, care, socotesc, a fost până azi fără greș.

Țin să comunic două fapte personale,

Cel dintâi datează dela Ianuarie 1913.

În timpul șederii mele la Londra, în vremea aceea, din toate convorbirile mele cu ministrul afacerilor străine al imperiului britanic și cu alți reprezentanți autorizați ai gândirii engleze, am dobândit convingerea adâncă că Anglia voia cu ardoare pacea și că, pentru motivul acesta, legăturile ei cu Germania — care făcea în momentul acela opera folositoare de a pune botniță pornirilor războinice ale aliatului ei, Austro-Ungaria, — ajunseseră din cele mai strânse și mai cordiale.

De aceea la 7 Ianuarie 1913 mi-am luat libertatea să scriu M. S. răposatului rege Carol

1) *La Roumanie* de Marți 4/17 Noembrie 1914.

că, dată fiind hotărârea nestrămutată a Angliei și a Germaniei de a împedea războiul european, eram sigur că el n'o să isbucnească.

Dar asta, mi se va zice, e istorie veche.

Ei bine, Marți 21 Iulie trecut, două zile înainte de predarea ultimatum-ului austriac Serbiei, am avut cinstea să fiu primit într'o lungă audiență de Sir Edward Grey, ministrul afacerilor străine al imperiului britanic.

Vroiam să-l fac să vină în ajutorul statului albanez ca să-l scoată din încurcătura la care ajunsese; mă sileam mai cu seamă să conving pe ministrul englez de nevoia ce era ca să se trimită în Albania contingente internaționale și să se pună ceva mai mulți bani la dispoziția prințului Wilhelm de Wied.

Arătam lui Sir Edward Grey latura europeană a greutăților albaneze, cari, îi spuneam, puteau să pricinuiască din nou Austro-Ungariei starea de nervozitate acută în care se găsisese în timpul războiului balcanic. Adăogai cuvânt cu cuvânt: «Știu că sunt oameni care-și închipuiesc că îngăduind imbroglio din Albania s'ar putea ajunge la un conflict între Austria și Italia și, ca urmare, la desfacerea Italiei din Intreita Alianță. Asta ar fi însă o politică mioapă și deci primejdioasă», îmi luai libertatea de a spune.

Sir Edward Grey, cu accentul celei mai a-dânci sincerități, — a acelei sincerități a bărbaților de stat englezi care impune respectul și încrederea — și cu o turburare rară la omul

acesta înzestrat cu mult sânge rece — mă întrerupse și-mi zise :

«Dar nu voesc să desfac Italia din Intreita Alianță și n'am încercat s'o fac niciodată. Mi-am dat totdeauna seama, că dacă Italia ar părăsi Intreita Înțelegere și ar trece de partea Franței și a Rusiei, grupul protivnic Germaniei și Austriei ar deveni atât de puternic, că pacea Europei, care nu e așezată decât pe echilibrul forțelor, ar fi în primejdie. Și eu tocmai aceasta vreau, pacea, și nu lucrez decât pentru pace».

Și pentru ca să ne dăm seama de însemnătatea acestei mărturisiri, trebuie să adaug că câteva minute mai târziu, Sir Edward Grey îmi vorbea despre gravitatea situației politice din pricina conflictului austro-sârb, ale cărui posibilități el nu le trecea cu vederea pe nici una, și cari, îmi spunea el, îl îngrijeau cu atât mai mult cu cât îi fusese cu neputință să afle ceeace Austria voia să ceară Serbiei.

Aceasta, repet, se petrecea patruzeci și opt de ceasuri înainte de predarea ultimatum-ului fatal, care a fost și va rămâne una din cele mai triste pete ale istoriei europene și, tot odată, lovitura cea mai năprasnică pe care au primit-o vre odată popoarele mici în timpul existenței lor atât de grele, atât de amărâte și atât de dureroase, dacă o pui alături cu aceea a națiunilor mari.

PRINȚUL DE FÜRSTENBERG

Mi se dase de știre, acum douăsprezece zile, dacă nu mai mult, că am să primesc o desmințire din partea prințului de Fürstenberg.

Mărturisesc că mă îndoiam. În noțiunile mele despre dreptate, interesul statului, ba chiar și datoria față de patria în pericol, se opresc în pragul adevărului. Firește, am întâlnit oameni, din orice alt punct de vedere onorabili, cari mi-au făcut mărturisirea că pentru ei, când e vorba de interesul patriei, chiar și adevărul își perde drepturile lui. Nu i-am înțeles niciodată. Nu-i pot înțelege.

În orice caz, sunt dator față de prințul de Fürstenberg să recunosc că are circumstanțe ușurătoare. Facerea a fost lungă. Trebuie să fi fost dureroasă. Înțeleg ușor. Dar la mine ar fi fost cu neputință.

În adevăr, articolul meu din *La Roumanie* a apărut la 2 Decembrie (stil vechiu) 1914. Au trecut deci exact treizeci și două de zile între afirmațiunea mea și desmințirea prințului de Fürstenberg! Și asta nu e tot. Au trecut șaptesprezece zile între cel dintâi co-

1) *La Roumanie* de Duminică 4/17 Ianuarie 1915.

municat al lui Korrespondenz-Bureau și desmințirea prințului de Fürstenberg. Insemnez această dată, fiindcă cel puțin dela această dată, sau mai bine din ajun, prințul de Fürstenberg trebuie să fi luat cunoștință de articolul meu din *La Roumanie* 1).

E ușor de nțeleș că nu mai am ce vorbi cu prințul de Fürstenberg. Ar fi absolut de prisos să i reamintesc în cele mai mici amănunte — nu le-am uitat — toată convorbirea noastră. La ce bun? De vreme ce el tăgăduiește că mi-ăr fi cilit documentul pe care i l'a trimis contele Berchtold și pe care mi l'a tălmăcit în franțuzește chiar în aceste proprii cuvinte, că, la nevoie, Austria va apăra pe Bulgaria *cu arma în mână*, ași fi un prost să mai stau de vorbă cu prințul Fürstenberg.

Să judece opinia publică.

Ea are de ales între asigurarea mea și desmințirea puțin cam trezită a prințului Fürstenberg.

Va veni o zi — timpul siluește toate arhivele — când însuși documentul va face parte din istorie. O să fie găsit într'o zi la Viena. Se va găsi de asemenea la Berlin raportul ministrului Germaniei la București asupra comunicării pe care i-am făcut-o cu mult înainte de începutul acestui rășboiu, atunci când nimeni nu putea ghici evenimentele actuale, și pe care,

1) I'l trimeseserăm, după, cum i-am trimes și pe acesta, la Madrid, în scrisoare recomandată. (*Nota redacțiunei ziarului «La Roumanie»*).

chiar de-ași fi un mincinos cu o practică îndelungată, n'aveam nici un interes să o fabric.

Dar cum s'a putut oare smulge după douăzeci și cinci de zile de forceps, unui om de omenie o asemenea declarație?

N'ași putea o spune, fiindcă încă odată, mie nimeni nu mi-ar fi putut smulge nici odată așa ceva. Dar interesul, îl înțeleg. E din cele mai mari. Documentul Berchtold din Maiu 1913 nu e numai o dovadă mai mult de premeditarea loviturii împotriva Serbiei; el mai e și o dovadă că în 1913 Austria a încurajat pe Bulgaria și că, după ce a făcut-o să comită pasul fatal, s'a dat laoparte.

Și aceasta e dureros.

Și acum am să dau prințului de Fürstenberg încă o ocazie să mă desmintă.

Cea din urmă dată când mi-a făcut cinstea să vie la mine, a fost pentru a-și-lua rămas bun.

În cursul acelei vizite, vorbind de modul strălucit în care România ieșise din criza orientală, prințul mi-a zis cuvânt cu cuvânt: «*Sunteți învingători; suntem învinși!*»

Cuvintele acestea îmi făcură o mare impresie. Ele mi-au rămas înrădăcinate în conștiință. Era mărturisirea care scăpa aliatului nostru oficial, că izbânda noastră era una cu înfrângerea lor.

Pentru a sfârși, am să exprim o părere de rău.

În aceeaș vizită de bun rămas, prințul de Fürstenberg, în mijlocul complimentelor obișnuite, a crezut că e bine să-mi spună ce-l va

face să păstreze cea mai bună amintire despre legăturile noastre foarte intime: era că putuse constata că eu spuneam totdeauna adevărul.

Până ieri eram gata să fac și eu pentru prințul de Fürstenberg aceeași declarație.

Ori-ce om de inimă o să înțeleagă cât de mare trebuie să fie părerea mea de rău astăzi.

II ¹⁾

Răspunzând răspunsului nostru, contele Andrassy ne întreba ²⁾ dacă puteam «să afirmăm că Austro-Ungaria e aceea care pricinuisе războiul». El ne amintea că «nu moștenitorul tronului sârb fusese ucis de unguri, ci moștenitorul tronului austro-ungar de către sârbi».

Am răspuns contelui Andrassy: «Afirmăm că adevăratul vinovat pentru dezlănțuirea acestui război este Austro-Ungaria și mai cu seamă bărbații de stat austro-ungari».

Atunci când răspundeam astfel, nu știam că, câte-va zile mai târziu, noi documente aveau să dovedească ceea ce noi știam că e adevărul dar pe care atâta lume avea interes să'l ascundă.

Acest mare serviciu îl făcu păcii d. Giolitti.

D. Giolitti a dovedit ceea-ce știam bine, ceea-ce știau toți câți văzuseră evenimentele

1) *La Roumanie* de Marți 2/15 Decembrie 1915.

2) E vorba de o polemică cu contele Andrassy despre chestia românilor din Ungaria și răspunderile războiului mondial.

dinaintea războiului actual — dar cari, ca și noi, le văzuseră din culise, nu din sala de spectacol.

* * *

Istoria adevărată poate fi rezumată astfel :

Austria — care nu renunțase nici odată la ideea de a se despăgubi în peninsula balcanică de ceea-ce pierduse în Italia — a lăsat cu toate acestea să se facă războiul turco-balcanic din 1912, fiind că era convinsă, de altfel ca și Germania, de victoria turcă. Nu fusese oare în Turcia o misiune militară germană ? Se putea să fie bătuți elevii Germaniei ? Puteau avea vreo valoare serioasă niște mizerabile vechi raiale ?

Infrângerea turcilor a încurcat toate socotelile Austriei. Atunci și-a pierdut ea capul. Faimoasa afacere, Prohasca-Abélard, de veselă amintire, a fost epizodul cel mai caracteristic al acestei sminteli.

De atunci a conceput Austria planul de a scufundă Europa în sânge și foc, pentru a recâștigă o vază pe care o credea pierdută.

Repetăm : în tot timpul care se scurse dela bătălia dela Lule-Burgas până la pacea dela Londra, Austria a voit să stârnească războiul general. Înțelegerea anglo-germană pentru a păstra Europei binefacerile păcei — înțelegere care era reală pe-atunci — a fost pentru ea o piedică de netrecut.

Dar Austria nu renunțase la planurile ei.

Cu o remarcabilă intuiție a slăbiciunilor omenești, ea a mirosit puțința unui război între învingători. Și a împins într'acolo din toate puterile, încurajând Bulgaria să comită actul fatal.

Când însă se înșelă din nou în socoteli, când Bulgaria fu învinsă de Sârbii cei urâți, Austria se hotărâ să se arunce ea asupra sârbilor. D. Giolitti a dat despre asta dovada cea mai neîndoioasă.

Ei bine, să ne fie îngăduit să facem ca și d. Giolitti și să aducem și noi o altă dovadă, necunoscută încă.

*
* *

În Mai 1913, contele Berchtold însărcină pe ministrul austro-ungar dela București să comunice guvernului român—căruia și Sârbii și Grecii i se adresaseră pentru cazul unui atac din partea Bulgariei—că «*Austria va apăra pe Bulgaria cu arma în mână*».

Cu alte cuvinte România era prevenită că, deși aliată a Austriei, va fi atacată de Austria dacă s'ar împotrivi la strivirea Serbiei.

Contele Andrassy poate găsi documentul acesta la Ballplatz.

N'o să'l găsească la ministerul nostru de afaceri străine, fiind-că nota contelui Berchtold n'a fost citită decât unui singur ministru¹⁾ și acela, care nu era ministrul afacerilor străine, răspunse în așa chip, încât prințul de Fürsten-

1) Mie.

berg, un om foarte deștept și foarte subțire, se abținu s'o citească aceluia căruia era mai ales destinată.

* * *

Lucrurile devin limpezi ca ziua.

În două rânduri, la 1913, Austro-Ungaria a vrut să declare războiu Serbiei.

Ea a fost împedecată de Germania, de Italia și de România.

Dar n'a renunțat la planurile ei. Încă din Aprilie 1914, a svârlit la București—cu toată seriozitatea—ideea unui război preventiv.

Ea era la pândă, când se produse crima dela Serajevo.

Se știe urmarea.

Nu rămâne mai puțin sigur că tragedia dela Serajevo n'a fost decât un pretext și nu o cauză, și că adevăratul vinovat pentru războiul acesta monstruos este mai ales contele Tisza care, prin superioritatea lui netăgăduită, a avut de fapt conducerea politicei austriace în cele din urmă timpuri dinaintea războiului.

Zadarnic ni se va spune că, în ultimele zile dinaintea războiului, conților Tisza-Berchtold, văzând că jocul lor devenea tragic, li se făcu frică și vroiră să dea înapoi, dar că au fost împedecați de impetuozitatea împăratului german.

În patriotismul lui ungiuresc, contele Tisza, care scăpase ca prin minune de arhiducele Franz Ferdinand, al cărui anti-maghiarism nu e o taină pentru nimeni, a văzut în întâmplarea

aceasta un prilej unic pentru a întări stăpânirea maghiarilor în Ungaria, și a Ungariei în imperiu. El s'a aruncat în aventură cu energia-i atât de cunoscută,—acea energie brutală care s'a exercitat atât de des asupra Parlamentului din Budapesta.

Ca Europa întreagă să fie însângerată și dată pradă focului pentru salvarea maghiarismului, iată ce a urmărit contele Tisza.

A reușit.

Dar atunci e nu se poate mai drept ca, dintre toți cei cari vor fi loviți de vecinica Nemesis, maghiarismul să fie cel mai pedepsit.

Și va fi.

HERR RIEDL

În timpul crizei balcanice, România s'a găsit într'o situație din cele mai dureroase. Lăsase să treacă momentul prielnic pentru a sta de vorbă cu Bulgaria asupra schimbării frontierei sale de peste Dunăre. Momentul acesta ar fi fost înaintea mobilizării bulgare, sau, cel mai târziu, în cele câteva zile cari des-părteau ordinul de mobilizare de intrarea în războiu. Numai după bătălia dela Lule-Burgas noul guvern¹⁾ începu convorbirile cu Bulgaria. Se știe cât au fost de grele.

Intru cât Rusia nu 'și ascundea intenția de a ajuta pe Bulgaria în cazul când am fi atacat-o, eventualitatea pentru România de a cere ajutorul Austriei intra în domeniul posibilităților²⁾

Atunci găsi cu cale Austria să ne prezinte nola anticipată pentru eventualul ei ajutor.

Ea trimise la București pe un domn Riedl, pe care 'mi place mai bine să'l numesc Herr

1) Guvernul, în care partidul meu avea jumătate din portofoli, veni la putere în urma bătăliei dela Lule-Burgas.

2) Am spus și repetat atât de adesea că opoziția mea nemărginită ca să nu ne găsim în războiu alături de Austria explică politica pacifică a guvernului român până în ziua când Bulgaria a atacat pe Serbia și pe Grecia cu încurajarea Austriei.

Riedl, fiind-că rar am văzut un tip mai reprezentativ al acelei științe bucherești și grele de mistuit al cărei monopol îl au nemții.

El ocupa nu mai știu ce înaltă situație în biurocrația vieneză și era omul de încredere al lui Franz-Ferdinand, — viitorul lui ministru de finanțe, se zicea. Era un spirit din cele mai dogmatice. E de prisos să adaug că era cu desăvârșire străin de psihologia popoarelor. E domeniul de care nu se pot apropia nemții.

Herr Riedl se duse mai întâi, cum se cuvenea, la ministrul de finanțe și la cel de comerț. Nu știu dacă ministrul finanțelor a înțeles; dar cel de comerț văzu limpede. D. Xenopol mă chemă la telefon să-mi spue, că Riedl îi cerea ca România să închee un Zollverein cu Austro-Ungaria. Nici mai mult nici mai puțin. Mă înștiință totodată că Herr Riedl avea să vină la mine.

Il primii. Stătu mai bine de un ces. Cea mai mare parte din timp, vorbi singur. Vorbea stricat franțuzește, dar asta nu'l împedea să-și exprime gândirea. Se perdea în teorii și în afirmări; potrivea faptele cum îi convenea mai bine lui, în loc să facă să reiasă teoria din faptele așa cum erau ele. Dogmatismul lui nu excludea câtuși de puțin șiretlicul. Herr Riedl ar fi putut fi un excelent diplomat pe lângă niște neghiobi. Li s'ar fi impus prin harababura lui științifică și i-ar fi prins în capcană cu falșa lui candoare.

Herr Riedl începu cu constatarea că, întrucât națiunile Balcanilor trebuiau să-și împartă

Turcia europeană, Austria, care perdea astfel o piață, avea dreptul la despăgubiri economice, iar asupra acestor despăgubiri prefera să se înțeleagă mai întâi cu România. Dacă noi ne lăsam greu, avea să înceapă cu Bulgaria. Șantajul era vădit.

Herr Riedl, care ne cerea uniunea vamală, se ferea să rostească cuvântul. Prefera un înlocuitor : tarifele preferențiale.

Imi explică cu deamănuntul că sistemul clauzei națiunii celei mai favorizate își trăise traiul; că de aci înainte lumea se îndrepta spre tarifele preferențiale. Austria voia să inaugureze sistemul acesta. El consta în aceasta : Austria ne-ar fi dat, pentru o cantitate mărginită din produsele noastre alimentare, — cantitatea trebuitoare consumației ei — o taxă de favoare, iar noi am fi făcut acelaș lucru pentru un anumit număr de produse industriale austriace. Aceste taxe de favoare să nu avem dreptul de a le acorda și altora. Sistemul avea să intre în vigoare la expirarea tratatelor noastre comerciale, dar trebuia să încheem învoiala chiar de atunci.

Când îi obiectai că cu chipul acela ne puneam în pericol ca nici un al stat să nu mai vrea să trateze cu noi, el recunoscă că lucrul era cu puțință. Austria și România, îmi zise dânsul, ar fi atunci în stare de războiu vamal cu tot restul lumii. Si când îi observai că asta însemna la urma urmelor intrarea noastră într'o uniune vamală cu Austria, se văzu silit să-mi dea dreptate.

I-am atras atenția că sistemul lui nu exista încă nicăeri; îmi răspunse arătându-mi tarifele preferențiale ale Canadei și ale Africei de sud față de Anglia.

«Dar bine, acelea fac parte din imperiul britanic, îi zisej, pe câtă vreme România e un stat neatârnat de Austria!».

Se făcu că nu înțelege nimic. In fond, simțea bine că intrarea noastră în Zollverein cu Austria, însemnă perderea neatârării noastre. Dar își închipuia probabil, că perspectiva aceea trebuia să ne măgulească.

I-am arătat pe larg de ce n-ași primi niciodată sistemul lui. Ii explicai că noi aveam de gând să ne dezvoltăm industria și, prin urmare, că vream să rămânem stăpâni pe tarifele noastre și că, în ce privește grânele, lemnul și petrolul nostru, puteam să le exportăm pretutindeni, mai cu seamă în Apus și în Germania, fără să avem nevoie de un regim de favoare pe piața austriacă. Adăogai că țineam prea mult la neatârarea noastră politică și economică, pentru a fi ademeniți de mizeria unui câștig ceva mai mare de pe urma grânelor noastre.

El dete atunci frâu liber unei închipuiri desfrânate.

Imi spuse că lumea nu mai putea merge mai departe așa cum era, că Europa trebuia să se organizeze spre a scăpa de tirania statelor pirate și a Americii.

Și împărțea bătrâna Europă în trei grupuri.

Cel dintâi era compus din Anglia și din Franța, *state pirate*, cari nu trăiau din muncă lor, ci din exploatarea coloniilor. Caraghioz-lâcul acesta îl spunea cu o așa îngâmfare și seriozitate, că trebui să mă silesc să mi țin răsul. Cele două state pirate trebuiau să fie cu totul isgonite de pe piața europeană și izolate pentru a peri cu încetul.

Al doilea era Rusia. Ea nu mai avea nici un rost să existe în Europa: trebuia izgonită în Asia sau cel puțin dincolo de Moscova. Rusia urma să fie tăiată și dela marea Ballică și dela marea Neagră și odată astfel micșorată, trebuia să fie apoi părăsită în voia propriei ei soarte economice ¹⁾.

Restul Europei urma să fie organizat într'o mare uniune vamală, al cărei început ar fi fost să fie înțelegerea austro-română. El declară că Austria se însărcina să ne aducă conșimțământul Germaniei. Odată treaba asta făcută, se va impune Elveției, Italiei, Belgiei, Olandei, Statelor dela Miază-noapte și celor desfăcute din Rusia actuală să intre în Uniune. Și lumea va fi transformată.

Când îi obiectai că Germania ar avea prea mult de pierdut într'o asemenea rînduială, fiind că ar risca să-și piardă comerțul de dincolo de mare care jucă un așa de mare rol în econo-

1) Am istorisit deja, că în August 1914 răposatul rege Carol mi-a spus că planul de împărțire a Rusiei, pe care mi-l înfățișase Riedl, dată din timpul lui Bismarck, dar că Bismarck adăogase că nu va putea fi pus în execuție decât în înțelegere cu Anglia și numai cu ea.

mia ei națională, îmi răspunse că tocmai pentru a lupta și împotriva Statelor-Unite preconiză el noua organizare a Europei. Și vorbi rău despre cotropirea americană, combătând pericoulul american, etc.

Care nu-i fu mirarea, când îi spusei că propășirea Americii nu mă neliniștea cătuși de puțin, că era foarte firească și că hegemonia rasei albe urmă să treacă de cealaltă parte a Atlanticului!

«Gândiți-vă, îi spusei, că pe națiunile acelea nu le încurcă nici sarcinile noastre militare, nici prejudecățile noastre, nici monarhiile, nici aristocrațiile noastre. Ele au cu chipul acesta o atât de mare superioritate asupra noastră, încât e cu neputință să nu ne ia înainte».

Nu puteam, în vremea aceea, să adaog cel mai mare argument: nebunia războiului general, care a grăbit cu cincizeci de ani această trecere de hegemonie.

Cred că, pentru Herr Riedl, ceea ce îi spusese era culmea. Înțelese că nu era nimic de făcut cu mine. A mai vizitat și pe alții; avea aerul că ia în serios făgăduiala ce-i făceau toți că o să-i studieze sistemul; dar nu și făcu nici o iluzie și se înapoia la Viena.

N'am mai auzit vorbindu-se de el niciodată.

CONTELE SZECCZEN¹⁾

Contele Szecczen a fost cel din urmă ambasador al Austro-Ungariei la Paris. Să sperăm că va rămâne cel din urmă; ceeace va putea supraviețui monarhiei Habsburgilor — dacă, din nenorocire, îi va supraviețui ceva — ne mai putându-și îngădui luxul să aibă ambasadori.

Contele Szecczen n'are nimic care să'l pună în evidență, nici în bine, nici în rău. El e un oare-care dintre numeroșii conți din cari monarhia dualistă își fabrică diplomați. N'ar fi avut ce căuta în «Amintirile» mele, dacă n'ar reprezenta, pentru mine, pe cel dintâi diplomat al Habsburgilor care mi-a apărut sub forma nouă a diplomatului curat maghiar. De atunci, am văzut atâția alții! Dar până la contele Szecczen, nu întâlneam decât «Kaiserlicki», chiar și printre maghiari. Szecczen, din cauza asta, mi-a rămas în memorie. Încă de acum mai bine de douăzeci de ani, el era maghiar, foarte maghiar și nimic mai mult decât maghiar, cu toate că reprezenta monarhia dualistă și primea instrucțiuni dela Viena.

1) *La Roumanie* de Sâmbătă 23 Iulie (5 August) 1916.

Szeczen era, la epoca de care vorbesc, primul secretar al legațiunii din București, și servea sub contele Goluchowsky.

În vremea aceea erau mișcări la noi în favoarea românilor din Ungaria. Maghiarii înăspriseră îngrozitor regimul la care supuneau naționalitățile nemaghiare și, firește, la noi, nu reușeam să ne ascundem amărăciunea cu care nedreptățile maghiare ne umpleau sufletele. Presa vorbea cu violență iar manifestațiile curgeau cu duiumul.

De aceea guvernul Austro-Ungar devenise mai mult decât sensibil iar guvernul român — din care făceam și eu parte — nu mai știa unde-i e capul.

Eram în strânse legături cu contele Szeczen. Fiindcă ne vedeam foarte des, printr'o înțelegere tacită ne învoisem să nu ne atingem nici odată de chestia românilor din Ungaria. Asta ne stingherea adesea dar ne făceam că nu băgăm de seamă. Cu acest preț continuam intimitatea noastră.

Intr'o zi, contele Szeczen rupse tăcerea. Se iscase un incident care, în fond, nu era de nici o gravitate, dar pe care contele Szeczen nu'l putea înghiți. Mi se pare că fusese sfâșiat un tricolor unghuresc. Contele se hotărî să-mi vorbească despre aceasta când furăm singuri în biuroul meu. Luase masa la mine.

Incepu prin a-mi face cele mai amare imputări pentru ceea ce numea el îngăduiala sau

complicitatea guvernului, care nu întrebuițase asprimea față de manifestați. Si, încalzindu-se, îmi spuse, aproape vorbă cu vorbă :

«Jucați un joc primejdios. Luați ca axiomă faptul că nu ne putem înțelege cu Rusia, și puneți nădejde într'un viitor războiu între noi și ruși. Ei bine, vă înșelați. Când o să ajungem la convingerea că nu ne putem bizui pe d-v. ca pe un aliat sincer al statului unitar maghiar,—singurul care ne interesează și pe care'l vom apăra până la cea din urmă picătură de sânge —, ne vom înțelege cu Rusia. La urma urmelor Carpații sunt o graniță excelentă, iar Galiția, România și chiar Constantinopolul nu 'nseamnă nimic când e vorba să se păstreze Ungariei caracterul ei unitar maghiar. Crede-mă, nu-i nimic mai cu putință de cât o înțelegere definitivă și statornică între maghiari și ruși. Noi, pe unul din povârnișurile Carpaților, privind numai spre Adriatica ; ei, pe celălalt povârniș la răsărit ca și la miază-zi și privind spre marea Neagră. Și atunci se va sfârși pentru totdeauna cu chestia românească, nu numai cu cea din Ungaria, dar de pretutindeni».

Lăsai pe contele Szecezen să-și desfășoare întreg ghemul. Era furios și nu-și dădea de loc seama cât era de straniu din partea unui diplomat austro-ungar să vorbească așa unui ministru român.

Când îi răspunsei în sfârșit, că nu m'am îndoit nici odată de simțimintele dușmănoase ale maghiarilor față de noi, dar că, cu toate

acestea, amenințările lui nu-mi făceau nici o impresie fiindcă nu credeam în putința unei alianțe maghiaro-ruse, contele Szeczen își dădea seama de greșeala ce făcuse și bolborosi o explicație care numai explicație nu era. Cum nici el și nici eu nu doream s'o sfârșim printr'o ceartă, discuția se opri aici.

În ziua aceea, Szeczen mi-a dat pe față fondul sufletului maghiar. Poporul acesta cuceritor și trufaș nu o să se poată niciodată resemna să trăiască prin sine însuși, ca stat național, ca Anglia, Franța, Spania ori Italia. El înțelege să stăpânească pe celelalte naționalități ori să moară. Orice altă dezlegare e cu neputință pentru dânsul.

Politica actuală a contelui Karolyi n'are altă explicație. E aceeași, cu care mă amenința acum mai bine de douăzeci de ani contele Szeczen într'un moment de furie.

Adesea ceea ce pare foarte nou e lucru vechiu.

KAIZERUL

Pe Kaizer l'am văzut o singură dată.

Să vorbești despre dânsul numai după o singură convorbire ar fi îndrăzneț, dacă Kaizerul n'ar fi unul dintre oamenii cari pozează într'una înaintea aparatului și ale căruia trășături se desinează aproape dintr'odată.

Papa Leon XIII nu-l văzuse decât odată — la începutul domniei lui — și a spus despre el: «Acest om va sfârși într'o catastrofă».

Era prin Ianuarie 1907, la Berlin. Fusei primit de Kaizer într'o audiență urmată de un dejun, la care, în afară de curte, erau invitați numai d. Tchirsky, pe atunci ministru al Afacerilor străine, precum și ministrul României în Germania, cel care, din nefericire, s'a purtat într'un mod atât de incalificabil în timpul războiului nostru. Așteptam într'un mic salon ce se află înaintea sufrageriei, și vorbeam cu Impărăteasa, când Kaizerul intră. Mă izbi mișcarea lui automatică și, când mi se puse în față, la ceva mai puțin de doi pași, și își ținți ochii săi de oțel în ochii mei, rămăsei și mai mirat. N'am întâlnit niciodată un alt ochiu ca acela al Kaizerului — o fixitate anormală, ceva vecin cu nebunia.

Kaizerul îmi vorbi vreo zece minute. Chestiunile năvăleau unele după altele, și n'apucam să schițez un răspuns, că o nouă chestiune îi urmă.

Era vizibil că Impăratul ținea să-mi fie plăcut. În ajun pusese să mă întrebe dacă vream mai bine să-mi vorbească în franțuzește ori în englezește, și eu preferasem limba franceză. M'a mirat acest plan de seducțiune atât de vizibil. Ministrul de finanțe al României nu putea avea atâta trecere, încât împăratul puternicei Germanii să-și dea atâta osteneală ca să-i fie pe plac. Conchisei că Impăratul era un profesionist al seducției și aceasta, mai târziu, îmi întări convingerea că semăna cu Neron.

Impăratul începuse spunându-mi că mă cunoștea foarte bine, fiindcă citirea rapoartelor ministrului său în România, Kiderlen-Waechter, îi procurase toate informațiile în privința mea.

«Nu știu dacă frații Dv. vă iubesc, îmi zise Impăratul, dar ministrul meu vă prețuește și vă iubește mai mult ca un frate».

Îmi vorbi de greutatea de a fi ministru de finanțe pe vremea noastră și aducând convorbirea — dacă o avalanșă de întrebări se poate numi convorbire — asupra chestiunii petrolului român, îmi spuse, cu un ton tăios, că el înțelegea că Americanii nu trebuie să se amestece în afacerile Europei, și că o bună întrebuintare a petrolului românesc era unul din mij-

loacele de apărare în contra încălcărilor Americii.

Din această convorbire introductivă, reținui numai acest lucru. Eră limpede că Impăratul nu putea suferi America. De atunci lumea a avut destule dovezi despre asta.

În timpul dejunului, eu fiind la stânga Impăratului, care la dreapta avea pe fiica sa, și apoi vreme de peste un ceas, în camera de fumat, Impăratul îmi vorbi într'una de *omni re scibili et quibusdam aliis*.

Sărea de la un subiect la altul, fără nici o legătură și cu o febrilitate, cu o nerăbdare pe care n'o mai întâlnisem niciodată.

Ținea să se vadă că știe multe, dacă nu chiar totul. Îmi vorbi chiar de-un monument roman din Dobrogea, Tropeum de la Adam-Ciissi, și fu plăcut surprins când îi spusei că Moltke vorbise de el în însemnările călătoriei lui din tinerețe.

Între sute și mii de alte lucruri, Kaizerul mă întrebă cum de-a izbutit regele Carol să facă tot ce voia, având totuși regim parlamentar. Îi răspunsei că regele Carol avusese înțelepciunea și stăpânirea de sine de a lăsa să se facă orișice în toate chestiunile, afară de câteva afaceri pe cari le credea foarte însemnate și în cari, firește, influența sa trebuia să fie decizivă. Impăratul mă întrebă atunci de ce și cumnatu-său, regele George al Greciei, nu putea să facă acelaș lucru. Îi dădui o explicație. În partea aceasta a convorbirii îmi

dădui socoteala încă o dată ce dispreț adânc avea Kaizerul pentru ideile liberale, pentru regimul constituțional. Omul acesta trebuie să fi fost sincer când afirma, că Providența îl alesese de instrument ca să facă fericirea acestei biete lumi. Și Neron era sincer când se credeă artist mare. Mai departe vorbirăm de vânătoare, și cu deosebire de vânătoria în România, când deodată Kaizerul mă întrebă dacă regele Carol era popular. Eu îi răspunsei că tocmai popular nu era, dar că desigur era respectat. «De asta nu mă mir», îmi zise Kaizerul, «fiindcă are caracterul puțin comunicativ». Vai, Kaizerul îl avea prea mult!...

Omul acesta, stăpânul celei mai formidabile organizații a lumii, îmi vorbise trei ceasuri cu o vizibilă dorință de a-mi fi plăcut și de a-mi lua ochii cu omniștiința și cu geniul lui, — și cu toate acestea, când eșii de la dânsul, simții o ușurare.

A doua zi, când Prințul Bülow mă întrebă despre impresiunea ce-mi făcuse Impăratul, îi răspunsei: «Kaizerul este un om extraordinar, dar, pentru nimic în lume, n'ași vrea să-i fiu ministru».

Prințul Bülow zâmbi, cu un zîmbet șiret pe care-l tradusei astfel: «Cui o spui?».

Kaizerul, o mai spun încăodată, fusese mai mult decât amabil cu mine. Avusese chiar delicatețea de a nu-mi da la acest dejun cordonul «Vulturului Roșu», — decorație pe care aveam să i-o înapoez în primăvara anului

1916 — cî de a trimite să mi-o aducă, după trei zile, pe d. Tchriscky «ca o amintire a călătoriei mele la Berlin.»

N'am mai văzut pe Kaizer, dar după câțiva ani, Impăratul, vorbind la Potsdam cu o muzicantă româncă măritată după un german, o întrebă dacă era de origine germană, și când ea-i răspunse că e româncă, Kaizerul îi replică: «Ce mai face Take Ionescu al nostru?». Muzicanta, care era foarte curtezană, îmi aduse la cunoștință această apostrofă imperială, ca și când ar fi fost o fericire cerească.

Din această mică întâlnire cu potentatul german îmi rămase o amintire apăsătoare. Era vădit pentru mine, că omul acesta e un om obișnuit și cu toate acestea avea într'însul ceva atât de anormal, aproape bolnăvicios, că mereu mă întrebam: «Ce-are să facă omul ăsta?».

El nu-mi impusese acea admirațiune senină pe care ți-o dă priveliștea unei adevărate măririi. Dar nici nu-mi apăruse ca o mediocritate, căreia hazardul nașterii îi dăduse o situație nepotrivită cu mijloacele sale intelectuale. Nu. Era *ceva* în acest om, dar acest *ceva* te punea pe gânduri și te speria.

Am aflat prin Kiderlen-Wächter obiceiurile de lucru ale Kaizerului. Erau în felul lor unice și primejdioase. În toate diminețile se ducea la ministrul Afacerilor străine, unde puneă să i se citească toate depeșile și cerea să li se dea imediat răspunsul. După aceea, lua un pahar de Porto și doi pesmeți și pleca.

Pentru ca nu cumva să iasă lucrurile rău din pricina acestei impulsivități a suveranului, Kiderlen luase hotărârea să-i arate numai depeșile sosite până la o anumite oră din noapte, adică pe acelea asupra cărora avusese timpul să cugete bine pentru ca să se poată împotrivi impetuozității Impăratului.

Marea, veșnica chestiune care se pune azi și se va pune pururea, este de a ști cum acest Impărat, pe care un neamț mi-l descria într-o zi ca pe o «trestie zugrăvită în culoarea oțelului», s'a hotărât să deslănțue războiul general și când și-a ales el data de August 1914.

Cu cât mă gândesc la impresiunea ce mi-a lăsat convorbirea cu Kaizerul, cu atât îmi vine să cred că ideia războiului a fost la el un lucru precugetat, dar că alegerea momentului, forma deslănțuirii au fost rezultatul unei mișcări impulsive.

Ceea ce, în aparență, e de neînțeles, este cum Kaizerul, care desigur nu era prost ca fiul său, pe care Kiderlen îl făcea «cretin», a fost în stare să pună la bătae toată agonisita națiunii sale și a casei sale, tocmai cu prilejul unei chestiuni ce atingea Austro-Ungaria, în al căreia viitor el nu credea de loc?

În adevăr, în toamna anului 1912, d. de Jagow, favoritul Kaizerului, pe atunci ambasador al Germaniei la Roma, declara ministrului României că marea problemă a aceluia moment era de a ști dacă desmembrarea inevitabilă a Austro-Ungariei s'ar putea face fără să fie nevoie de o răsturnare generală?

În primele zile ale lui Noemvrie 1913, în-
 torcându-mă de la Atena, unde izbutisem să
 fac pace între Turcia și Grecia, prânzeam la
 Constantinopol, la ambasadorul Rusiei. Amba-
 sadorul Germaniei, răposatul Wagenheim, alt
 favorit al Kaizerului, pe care-l întâlneam pen-
 tru prima oară, mă luă într'un colț de ferea-
 stră, și, după ce mă felicită pentru ceea ce
 izbutisem să fac la Atena, îmi spuse vorbă
 cu vorbă : «Uite, Omul bolnav, Turcul, o să fie
 tot pe locul ăsta, când Austro-Ungaria nu va
 fi rămas decât o amintire istorică».

Kaizerul nu-și putea dar face nici o iluziune
 cu privire la putința de a reda o viață nouă
 imperiului habsburgic.

Dar atunci cum să ne explicăm politica sa ?
 O destăinuire a Kaizerului, făcută la Potsdam
 în primele zile ale lui August 1914 prințului
 regal al României, ne dă cheia. Impăratul
 spuse tânărului prinț că România avea interes
 să meargă cu Germania, a cărei victorie este
 indiscutabilă, pentru că, cel mult în 20 de ani,
 Germania avea să-i dea Transilvania, deoarece
 Austro-Ungaria nu va putea dăinui mai mult.

Crima Kaizerului în contra păcii lumii este
 cu atât mai de neertat, cu cât în gândul său
 ea nu avea nici măcar ținta de a încheia era
 marilor răsturnări. Impăratul trăsesese sabia
 nu pentru a prezerva Austro-Ungaria, dar pen-
 tru ca, la vreme, să facă dintr'însa tot ce-o vrea.

Dacă n'am vorbit cu Kaizerul decât odată,
 asta nu însemnează că în judecata ce-o dau
 asupra lui n'am și alte izvoare de informație.

Omul acesta este, în realitate, un timid. Ca toți timizii, când e să se arate îndrăzneț, el exagerează îndrăzneala.

Știu din primele vremuri ale domniei lui un incident care-l zugrăvește pe dea'ntregul.

Bismarck, care nu-l iubea, nu scăpa niciun prilej fără să-i dea să înțeleagă că adevăratul stăpân e el și că el, Kaizerul, n'avea nici o putere. Această atitudine a lui Bismarck mergea așa de departe, că într'o zi, când Impăratul îi ceru să înainteze pe un membru subaltern din corpul diplomatic, la care ținea, cancelarul îl refuză fără un cuvânt. Cu toate acestea Impăratul ținea așa de mult la aceasta, că i-o ceru de mai multe ori. Bismarck rămânea neclintit. În această situație, Impăratul nu îndrăznea nici să renunțe nici să dea ordine. Incordarea ajunsese așa de departe, că anturajul împăratului recurse la celebrul Holstein, rugându-l să-și pue în joc trecerea sa pe lângă Bismarck pentru ca să pună un capăt acestei situațiuni. Bismarck nu vru s'auză de nimic. Mai trecu ce trecu și Holstein iar își reînoi stăruințele. Era în ajunul plecării Kaizerului în călătorie pe mările Nordului. În momentul când se urcă pe vas, cineva îi spuse la ureche că e posibil ca Bismarck să cedeze. Tot timpul cât fuse pe mare, Impăratul era neliniștit, nervos, supărăcios și totuși nu îndrăzni să spună nimic în contra cancelarului său. La cea dintâi sosire la țärm, în Norvegia, împăratul află vestea că, în sfârșit, cancelarul cedase. Acest lucru îi produse o

mare bucurie. Fu exuberant ca un copil. Kinderlen-Waechter, care-l însoțea și care făcuse pe Holstein să înțeleagă necesitatea de a da această mică satisfacție Impăratului, rămase mai mult de cât mirat văzând pe stăpânul Germaniei sărind de bucurie fiind că a putut să înainteze pe un funcționar.

Acelaș om, în ziua când se va hotărâ să înlătore pe fondatorul Germaniei moderne, va lucra cu o îndrăzneală, cu o lipsă absolută de orice măsură și de orice delicateță.

Timidul care vrea să arate că e cine știe ce.

E probabil că și când a fost vorba de războiul mondial, n'a lucrat decât tot așa.

Ani îndelungați a vroit războiul, dar s'a temut de dânsul. Indată ce făcea un pas înainte, —și mai totdeauna un pas de ucenic—el se da înapoi mai mult decât ar fi fost necesar.

Un timid care ar vrea, dar nu îndrăznește.

În ziua în care a îndrăznit, a fost cu o avântare aproape nebună.

Căci a fost o nebunie din partea Kaizerului să declare el însuși războiul, în loc să sâcâe pe ceilalți și să-i silească să-i-l declare ei, lui.

Personalitatea atât de încâlcită a împăratului Wilhelm și groaznica gloabă pe care omenirea a plătit-o pentru că cel din urmă Hohenzollern, în loc să fie obișnuitul rege al Prusiei — nu prea inteligent dar cu bun simț — a fost un nebun aproape de geniu, trebuie să ne întărească în adâncul adevăr, că atotputernicia unui om este lucrul cel mai funest de pe lume.

SIR DONALD MACKENZIE WALLACE¹⁾

Sunt de atunci mulți, foarte mulți ani. Era pe vremea celei din urmă perioade a domniei marelui regine Victoria. Sir Donald Mackenzie Wallace era oaspetele meu la Sinaia.

Sir Donald este o personalitate bine cunoscută în Anglia. A debutat în diplomatie, conduse foarte multă vreme «politica externă» la *Times*, fu mâna dreaptă a lordului Dufferin, în timpul când acesta era vice-rege al Indiilor, și trecu printre cei mai intimi oameni de încredere ai regelui Eduard de pe vremea când era prinț de Galles și până la moarte.

Sir Donald este autorul unei cărți clasice despre Rusia, o carte tradusă în toate limbile. El fu ales de regele Eduard ca să însoțească pe actualul rege George, pe atunci prinț de Galles, în călătoria pe care o făcu dealungul imperiului și a cărei dare de seamă o scrisese. A luat parte la conferințele pentru pace de la Portsmouth și de la Algeiras și a fost la Petrograd oaspetele ambasadorului Sir Arthur Nicholson pe vremea încheerii înțelegerii ruso-engleze.

1) *La Roumanie* dela 13/26 Martie 1915.

Am avut multe convorbiri interesante cu Sir Donald. Aceea pe care am s'o redau în puține cuvinte aici este, după două decenii, de o actualitate izbitoare. Iată de ce o desprind din «Amintirile» mele.

Ne plimbam împreună în măreața pădure și convorbirea noastră se învârtea, firește, în jurul politicei generale. Sir Donald îmi zicea :

«Politica actuală a puterilor europene este absurdă. Suntem victimele prejudecăților vechilor oameni de stat, cari se eternizează în ceea ce se potrivea în tinerețea lor, dar care nu mai corespunde realității. Așa, în Anglia, suntem stăpâniți de două așa zicând axiome deopotrivă de învechite. Am rămas tot la sprietoarea rusă, care vrea să ne izgonească din Indii, și la rivalitatea fatală cu Franța. Ei bine, toate acestea sunt false, arhifalșe. În Asia este destul loc pentru Anglia, ca și pentru Rusia. Ba poate ocupăm chiar puțin cam prea mult loc în paguba Aziaticilor. Rivalitatea fatală dintre Franța și Anglia e o fosilă. Ea datează din timpul când nu existau în lume decât două mari puteri, Franța și Anglia. Azi, ea nu mai răspunde la nimic. Anglia a fost întotdeauna, este și va rămâne de nevoie o putere esențial pacifică, esențial conservatoare în politica internațională. Franța, pentru o mie de motive, a ajuns și ea o putere pacifică și conservatoare. Singura putere revoluționară în politica internațională este Germania. Numai ea ține lumea în nesiguranță; numai Germania ame-

nință pacea. Să te aștepți la o mare schimbare, atunci când vechii bărbați de stat vor face loc altei generații. O să vezi pe Anglia ajungând cea mai mare prietenă a Franței iar faimoasa dușmănie anglo-rusă aruncată la muzeul antichităților».

Toate acestea s'au întâmplat de atunci încoace. La epoca aceea, când Sir Donald mi le anunța cu o așa limpezime și cu o așa sinceritate, ele erau ceva nou.

* * *

Seara vorbeam despre România, despre rasa noastră și despre viitorul nostru. Sir Donald studiasse mult chestia românilor din Ungaria. Vizitase chiar Brașovul, Sibiul și Blajul și vorbise cu câțiva din românii cei mai reprezentativi de acolo ¹⁾.

Deodată el îmi puse marea întrebare:

«Aveți un tratat de alianță cu Austria. Știu bine. Nu tăgădui. Crezi că în momentul când va trebui să-l puneți în execuție, o s'o puteți face? Eu nu prea văd cum.

— Nu știu dacă avem ori nu un tratat de alianță cu Austria, îi răspunsei, ținut, cum eram, să păstrez cea mai desăvârșită taină. Dar dacă ar exista un asemenea tratat, gândesc ca și d-ta. Nimeni pe lume nu l'ar putea pune în execuție».

1) Li desemnasem mai dinainte personalitățile române pe cari trebuia să le vadă.

120

Sir Donald trebuie să fi luat notă de afirmația mea, tot atât de limpede ca și ale dânsului.

Evenimentele mi-au dat de asemenea și mie dreptate.

BARONUL BANFY

Pe baronul Banfy, cel mai energic dintre toți miniștrii unguri (asta nu e puțin lucru), nu l'am văzut decât o singură dată. Ne găseam în cele dintâi zile din Ianuarie 1896.

Banfy era un vlăjgan cu mustățile în furculiță care-ți făcea impresia unui prefect de pe timpul celui de-al doilea imperiu, maghiarizat, adică pornit până la superlativ spre violența administrativă, și necioplit. Baronul Banfy era un om mediocru, dar energia lui indiscutabilă găsea mijlocul să impună, chiar și într'o limbă pe care o cunoaștea atât de puțin. Banfy era de fel din Transilvania. Vorbea chiar românește. Ca prefect — căci debutase ca prefect — își făcuse ucenicia cu acea teribilă presiune electorală cu care mai târziu, ca președinte de Consiliu, avea să facă minuni.

El îmi trimise vorbă la Viena, printr'un ungur din partidul neatârnărei, în cele dintâi zile din Ianuarie 1896, că dorea mult să mă cunoască. E foarte simplu motivul pentru care Președintele de consiliu al Ungariei ținea să mă vadă. O simplă curiozitate. Fusesem cel dintâi ministru român care dase ajutoare bănești, în taină, firește, nu numai școalelor și

bisericilor române din Transilvania, dar și ziarelor și comitetelor politice. Pentru ziare găsisem o formulă ingenioasă. Insărcinasem pe ziaristul de peste munți să alcătuiască cărți școlare pentru școalele românești din Macedonia și-i plăteam munca împărătește. Bine înțeles că se putea ca acele cărți școlare să nu fie scrise de loc.

Banfy sfârșise prin a mirosi ceva din activitatea mea politică, care de altfel era necunoscută colegilor mei din minister, afară de președintele Consiliului, bătrânul Lascar Cărtărgiu. Chiar și acestuia nu i-o destăinuisem decât după ce o practicaseam doi ani și jumătate. Nu mi-a purtat nici o pică pentru aceasta. Adversarii mei politici din România, mai bine zis unul singur, neuitatul Dimitrie Sturdza, denunțase fapta mea. Cu chipul acesta Banfy fu sigur de ea. Cum căzusem dela putere în Octombrie 1895, Banfy dorea să vadă deaproape pe dușmanul neamului lui.

Inapoiindu-mă dela Viena, mă oprii la Budapesta și cerui o audiență președintelui consiliului ungar. Mă primi în acel măreț castel regal dela Buda, de unde se desfășoară o atât de splendidă vedere peste Dunăre și peste Pesta. Banfy îmi vorbi firește despre chestia românilor din Ungaria.

El începu prin a mă întreba brusc:

«N'o să-mi spuneți, sper, că nu vreți să anexați Transilvania?»

— Nu, îi răspunsei, n'o să vă spun asta.

Și chiar de v'ași spune-o, n'o s'o credeți, ci o să credeți numai că aveți de-aface cu un mincinos sau cu un om care nu-și iubește patria. Vreau să anexez Transilvania, dar nu pot.

«Și dv., la rându-vă, n'o să mi spuneți, adăogai eu, că nu vreți să împingeți granițele statului maghiar până la Marea Neagră?»

Banfy îmi răspunse cu multă voioșie:

«Nu, n'o să vă spun asta. Vreau să împing granițele Ungariei până la Marea Neagră, dar nu pot.»

— Atunci, îi răspunsei, fiindcă procesul istoric care există între voi și între noi nu poate fi rezolvit acum nici în sensul meu nici în al d-voastră, pentru că suntem vecini n'ar fi oare cu puțință să găsim între noi *un modus vivendi*? Starea în care țineți pe românii din Ungaria este de nesuferit, de ce n'o schimbați?».

Banfy începu o serie de explicații, unele mai false decât altele, pentru a stabili că nu existau persecuțiuni. Drept încheiere mă întrebă de ce românii din Ungaria nu voiau să ia parte la alegeri, ca să-și poată lămurii păsurile lor în parlamentul dela Budapesta. Trebuie să spun că la epoca aceea românii din Ungaria adoptaseră politica de rezistență pasivă, prin urmare de abținere dela farsa aceea care se numea în Ungaria alegeri.

Privii pe baronul Banfy drept în ochi. Simțisem că aveam de-aface cu un vanitos, dela care puteai smulge orice dacă-i lăudai vanitatea.

«Ce adică, baroane, îi spusei, nu știu eu ce înseamnă alegerile în țările noastre? Ai putea să-mi spui cu toată bunăcredința d-tale, că dacă românii s'ar prezinta la alegeri și dacă n'ai vrea d-ta să fie aleși, ar putea ieși măcar unul împotriva voinții d-tale?»

Iar Banfy îmi răspunse:

«Nici unul, dacă nu vreau eu».

Il făcui deci să dea la o parte din convorbirea noastră această glumă a participării la alegeri care în realitate nu putea avea vre-un sens decât dacă românii încheiau vreo înțelegere cu maghiarii. Și revenind la ideea găsirii unui *modus vivendi*, îi spusei:

«N'am nici un mandat din partea românilor din Ungaria, nu vorbesc în numele lor; dar n'ați putea oare să faceți cu ei o învoială, de pildă unaca aceea pe care ați făcut-o cu sașii din Ardeal, și să le puneți astfel la adăpost bisericile, școlile și câteva circumscripții electorale?».

Cu cea mai brutală sinceritate Banfy îmi răspunse:

«Asta, nici-odată!»

«Sașii din Ardeal, stărui el, nu sunt decât 230.000 și se găsesc la o depărtare de mai bine de 1000 de kilometri de germanii din Germania. Românii din Ungaria sunt 3 milioane și jumătate și se găsesc în continuitate geografică cu românii din regat. *Asta, niciodată!*».

Continuarăm să cercetăm chestiunea. Il întrebai dacă nu putea da Ardealului censul

electoral al Ungariei (în Ardeal censul era mai restrâns) și votul secret.

NICI ODATĂ, îmi răspunse din nou Banfy.

Sună să mi se aducă harta electorală a regatului Ungariei.

«Vezi harta asta, îmi zise el; părțile curat maghiare ale regatului ne trimit deputați kosutiști, adică partizani ai rupturii cu Austria, ruptură care ar fi sfârșitul stăpânirii maghiare. Guvernul meu, ca și cele cari m'au precedat sau mă vor urma, nu trăește decât din circumscripțiile naționalităților. Cu votul secret noi am perde circumscripțiile acelea; și n'am mai putea guvernă».

După un ceas de zadarnică convorbire, Banfy mă întrebă dacă era vre-un punct asupra căruia noi să fi căzut de acord.

«Da, îi răspunsei, suntem de acord că nu ne vom putea pune nici odată de acord».

Când mă ridicai pentru a-mi lua ziua bună dela președintele consiliului, trecurăm pe dinaintea ferestrei care da spre Dunăre și spre Pesta. Îi zisei surâzând :

«Ce măreață Capitală aveți !

— Ei bine, vino și-o ia, îmi răspunse Banfy vesel.

— Dacă ași putea, îi spusei, e sigur că n'ași lua-o, dar că ași ocupa-o, nu mai încapе vorbă».

Convorbirea mea cu baronul Banfy a apărut deja în cea mai mare parte în memoriile lui Sir Grant Duff, căruia i-o istorisisem la Londra

câți va ani mai târziu și care a introdus-o în memoriile lui publicate de multă vreme.

· Cu nici un alt om de stat ungar n'am avut o explicație atât de clară și atât de categorică asupra antagonismului ireductibil al celor două puncte de vedere ale noastre.

POLITICA ROMĂNEASCĂ¹⁾

Era în 1908. La Paris, la marele meu prieten B..., prânzisem într'o numeroasă societate, printre care d-nii X... și Y..., foști miniștrii de afaceri străine ai Franței, amândoi încă în viață și cari, când ziarul acesta le va cădea sub ochi, își vor aminti cu siguranță convorbirea pe care o voi istorisi în câteva rânduri.

X... adânc învățat și scriitor de mare talent, e o natură vioaie, care nu-și oprește nici odată impresiile. Y... e o natură închisă, un adânc cugetător, care vorbește puțin și rar.

După masă, când cea mai mare parte din musafiri ascultau vioara lui Enescu și vocea lui Rousselière, ne retraserăm în cabinetul de lucru, X..., Y... și cu mine.

Vorbirăm de România, care făcuse Austro-Germaniei un act de supunere de prisos. Și deodată X... zise:

«Cu cât mă gândesc mai mult, cu atât înțeleg mai puțin politica României. N'aveți nici o altă putință să ajungeți o națiune mare, de cât în paguba Ungariei. Și cu toate acestea sunteți aliații Ungariei. Căci, să nu vă faceți

1) *La Roumanie* de Mercuri 24 Iunie (7 Iulie) 1915.

nici o iluzie, Austria nu mai există. În realitate sunteți mai întâi aliații ungarilor și apoi ai germanilor. Mi-e cu neputință să pricep politica dv.

— Pricepeți politica Italiei? îi răspunsei.

— Desigur, răspunse X... E politica fricei.

— Și de ce vreți oare ca numai Italiei să-i fie frică pe lumea asta?»

Y..., care nu spusese nimic, intră și el în vorbă. El recunoscuse că politica României era foarte explicabilă din cauza fricei, iar convorbirea se desfășură asupra adâncii deosebiri dintre Tripla Alianță — mai bine zis Austro-Germania — unde era o unitate de direcție desăvârșită, fiindcă numai Berlinul o conducea, și Tripla Înțelegere, ale cărei legături erau atât de greu de apucat și pe care, din cauza aceasta, era atât de greu să te sprijini în momentul acela.

«Dar ce putem face, întrebă X..., ca să vă arătăm marele interes pe care-l purtăm fericii și viitorului dv.?»

— Tot ce putem face pentru România, declară Y..., este s'o ajutăm să ajungă tare, pentru ca în ziua când o avea să aleagă în marea catastrofă — dacă ziua aceea va veni vreodată, și d. Take Ionescu știe bine că noi dorim ca să nu vie niciodată — România să poată alege în deplină libertate».

Am mulțumit celor doi foști miniștrii francezi pentru cuvintele acestea și-i asigurai că, cu toate aparențele de robie politică ale României, cu toată prostia diplomatică pe care o

comisese (România făcuse cunoscut guvernului dela Sofia că o să fie silită să intervie, dacă Bulgaria voia să se folosească de turburările dela Constantinopol pentru a se arunca asupra Turciei), întâmplându-se cazul România ar alege în toată libertatea.

Prietenii mei X... și Y... trebuie că văd desigur acum că am avut dreptate și nu le pare rău de sprijinul pe care Franța ni l'a dat în 1913.

LACRIMI ¹⁾

La Londra, Luni 27 Iulie 1914.

Cu toate asigurările pacifice care-mi fuseseră date, în toată bunăcredința, în chiar dimineața aceea, de către prințul Lichnowsky, ambasadorul german, căruia i se ascundeau cu îngrijire planurile războinice ale împăratului, vedeam cum sosește războiul general și mă apucă groaza. Cea din urmă pruință de scăpare ar fi fost în primirea propunerii engleze pentru conferința în patru și iată că și aceea dădea greș de oare ce Germania refuza.

Deși convins că nimeni n'ar putea face vre-o dată armata română să meargă alături de honvezi, eram totuși neliniștit. Nu puteam prevedea cum o să înceapă războiul; nu puteam fi sigur că Germania și Austria nu vor avea dibăcia diabolică să aducă așa lucrurile ca Rusia să fie silită, ea, să declare războiul. Și neavând sub ochi textul însuși al tratatului nostru de alianță, n'aveam siguranța că vom putea scăpa din cleștele tratatului fără să avem aerul că violăm slova angajamentului. Nu reușeam să restabilesc din memorie faimoasa frază «fără provocare din partea sa».

1) *La Roumanie* de Joi 23 Iulie (5 August) 1915.

După amiază m'am dussă văd pe un vechiu prieten ¹⁾, un italian care, fiindcă jucase un rol important în afacerile țării lui, trebuie că cunoștea textul tratatului italian, identic cu tratatul român pe care-l citisem în Iunie 1908 la Castelul Peleş.

Vorbirăm îndelung despre primejdia gravă prin care trecea civilizația europeană. Noi speram încă împotriva oricărei speranțe; uneori chiar, ne amăgeam găsind aforisme cari făceau războiul cu neputință, într'atâta ne părea de monstruos.

Dar examinărăm și ipoteza cealaltă, a războiului. Nu ne-a trebuit mult ca să ne dăm seama că eram cu totul de acord; că, dacă izbucnea războiul, apoi era numai din vina Germaniei și a maghiarilor și că de rezultatul acestui război depindea, cel puțin pentru câteva generații, soarta lumii.

Văzurăm amândoi cu aceeași limpezime, că viitorul României, ca și acela al Italiei, ar fi tare compromis, dacă nu chiar cu desăvârșire pierdut în cazul unei victorii a Germaniei. Tot *risorgimento*-ul, toate cuceririle făcute de poporul italian, toate admirabilele lui sacrificii ar fi rămas zadarnice, dacă Germania și Austria ar fi fost să fie victorioase. Pentru România lucrul ne păru și mai grav încă: era deadreptul moartea, pe când pentru Italia lucrul putea, la rigoare, să se mărginească la o înăbușire încetă.

1) Marchizul Imperiali, ambasadorul Italiei la Londra.

Cu toate că eram plini de încredere în înțelepciunea guvernelor noastre, cu toate că eram siguri că popoarele noastre aveau să se împotrivescă dacă vreodată guvernele lor ar fi încercat să le târască să-și verse sângele alături de vrăjmașii civilizației liberale a țărilor noastre, ne întrebaram totuși, în spaima de care eram cuprinși, dacă tălmăcirea literală a tratatelor ne-ar putea îndatora să ne sinucidem.

Imperiali citise odinioară tratatul; îl citise chiar înainte de mine. Încercăram să refacem din memorie textul lui exact. Toate eforturile noastre fură fără folos. N'o să uit nici odată turburarea, disperarea ce ne cuprinse fiindcă nu ne puteam spune fără greș care era textul precis al tratatelor noastre. Și cu toate acestea, de slova acelor tratate — nu cunoșteam încă teoria «petecelor de hârtie» — atârna viitorul nostru, onoarea noastră!

«Cât de cumplită-i tragedia noastră!» ne spuserăm.

Și amândoi simțirăm rostogolindu-ni-se pe obraji lacrimi fierbinți. Nu ne-a fost rușine de ele. Întrevederea noastră luă sfârșit. Ne-am strâns îndelungat mâinile și ne-am luat bun rămas.

De atunci n'am mai văzut pe prietenul meu italian.

Când rândurile acestea-i vor cădea sub ochi — și-i vor cădea — o să mă ierte că am păstrat amintirea lacrimilor lui.

Am plâns împreună.

UN VĂR AL LUI TISZA¹⁾

Dacă Germania nu se prăbușește, d. Take Ionescu își frânge gâtul.

(*La Politique*²⁾ dela 31 Iulie (13 August) 1915.

La 30 Iulie 1914, între ceasurile 6 și 7 seara, vorbeam la Viena cu un prieten englez, în foarte strânse legături cu contele Berchtold, un englez care nu credea că Anglia o să ia parte la războiu.

«Cei de aici doresc cu ardoare războiul, îmi zise el. În scopul acesta, ultimatum-ul către Serbia a fost făcut în așa chip ca să nu poată fi primit. De aceea au fost foarte dezamăgiți cei de aici, când s'a răspândit șvonul — șvon fals de altminteri — că Sârbii îl primeau în întregime. Sunt atât de pregătiți, că 's siguri de victorie... N'au destulă încredere în actualul guvern român, care nu pare să înțeleagă situația. Mi se spune că dacă ai fi d-ta la putere, s'ar face lucru mare cu România. Nu numai întreaga Basarabie, perdută la 1812, dar și Odessa și...».

1) *La Roumanie* de Joi 6 (19) August 1915.

2) Ziarul lui Marghiloman.

Ascultam pe prietenul meu, un om foarte deștept, și-mi spuneam că cei dela Viena înnotau în ignoranță și în nebunie.

* * *

La 3 August 1914, dis-de-dimineată, reu-neam la mine la Sinaia pe d-nii Dissescu, Istrati, Cantacuzino-Paşcanu, Bădărău și Cincu.

Le expusei situația care trebuia să fie discutată și hotărâtă în consiliul de coroană de după amiază. Cerui fiecăruia să-și spue părerea, înainte de a le-o spune pe a mea. Apoi le expusei ideile mele și adăogai că eram fericit să constat că aproape toți erau de aceeași părere cu mine, că adică o victorie germană ar însemna mormântul României și că ne era moralmente cu neputință ca să contribuim la înmormântarea noastră.

Adăogai că, dacă n'ar fi fost de aceeași părere cu mine, m'ași fi retras dela șefia partidului conservator-democrat; n'ași fi renunțat totuși la credința mea și ași fi luptat pentru izbânda ei ca simplu cetățean, cu toată libertatea unui simplu cetățean, dar cu o înzecită en rgie¹).

* * *

1) In public începurăm prin a susține *neutralitatea*, ceea ce era pe acele vremuri enorm. Când marinarii germani trecură prin București la Constantinopole, în August 1914, cerurăm *neutralitatea sinceră și definitivă*, iar după câteva zile puturăm face un pas înainte: să dăm pe față politica noastră, care era aceea a *răsboiului împotriva împărățiilor centrale*.

În Septembrie 1914, tot la Sinaia, în mica mea villă, înainte de căderea Lembergului fui vizitat de un prieten ungar, rudă de aproape cu contele Tisza, un om încântător, care nu face de obicei politică.

El îmi vorbi de atitudinea mea în marea criză europeană, atitudine care-mi putea fi fatală. Îmi făcu cunoscut — ceeace știam destul de bine — că adevăratul conducător al imperiului dualist era contele Tisza; că, după pace, acesta va lua ministerul afacerilor străine, pe care, dacă vrea, o să-l păstreze toată viața lui. Cu toate precauțiunile politice, îmi atrase atenția asupra greutății, ca să nu zică asupra neputinței absolute în care m'ași găsi de a mai veni vreodată la putere în România, ne mai putând avea raporturi convenabile cu Austro-Ungaria contelui Tisza, din pricina atitudinii pe care o adoptasem. Îmi strecură cu dibăcie ideea că mai aveam încă timp să bat în retragere, cu atât mai mult cu cât puterile centrale erau sigure de victorie.

Ii răspunsei că orice om era ținut să se supue glasului datoriei, fără să țină seamă nici de riscuri, nici de primejdii; că-mi dam bine seama că, dacă Germania o să fie învingătoare, va fi pentru mine o datorie patriotică să nu încure politica țării mele prin prezența mea în viața activă și că, atunci când atâtea vieți omenești se sacrificau pe atâtea câmpuri de bătae, era ridicul să te oprești la sacrificiul carierei politice a unui om, ori care ar fi el.

Convorbitorul meu înțelese, și, vroind să-și îndrepte greșeala, îmi mărturisî că nu-și făcuse decât datoria de prieten.

* * *

De atunci, în mai multe alte rînduri, aceleași sfaturi mi au fost date de către alte persoane.

CONTELE TISZA

În războiul mondial contele Tisza a fost mintea cea mai ageră a puterilor centrale. El este autorul principal al dezlănțuirii războiului. Trebuie căutat marele vinovat la Berlin, căci fără cei dela Berlin Tisza n'ar fi îndrăsnit nici odată, dar Tisza e acela care a provocat măcelul universal. El a condus războiul cu o energie demnă de o cauză mai bună. A plătit cu viața crima pe care a făptuit-o. Ispășirea fiind completă, actul de acuzare este închis.

N'am întâlnit pe Tisza decât o singură dată în viața mea. Sunt vre-o 20 de ani de atunci. Era președinte al consiliului de administrație al unei bănci din Budapesta care avea afaceri cu o societate industrială din România, al cărei președinte al consiliului administrativ eram eu.

N'am vorbit decât de afaceri și de călătorii. Nici un cuvânt despre politică. Dar această scurtă convorbire mi-a fost de-ajuns ca să-mi dau seama cu cine aveam de-aface. Un om tare în toată puterea cuvântului. Rece ca o lamă de cuțit. De o gravitate care aducea cu a unui pastor neconformist din Anglia. O voință brutală până la exces.

Omul acesta era tare, dar îi era cu nepuțință să fie popular. Nici un magnetism, nici un pic de căldură comunicativă, nici un semn exterior al unei flăcări lăuntrice mistuitoare, nimic din ceea ce stabilește contactul între omul public și mulțime.

În fața crimei incalificabile a lui Tisza de a provoca războiul, din care avea să iasă sfârșitul regimului de dominațiune maghiară, — pe care Tisza o confunda cu patriotismul maghiar, — m'am întrebat cum a fost cu puțință ca o asemenea greșeală să fie făptuită de un om atât de tare?

O amintire din singura convorbire pe care am avut-o cu Tisza mă ajută să înțeleg problema aceasta morală.

De sigur, sunt multe ale temeiuri pentru cari Tisza trebuia să cadă în greșeala făcută: megalomania maghiară nu e cel mai mic.

Dar mai e și izolarea intelectuală în care trăia Tisza. Izolarea aceasta l'a împedecat să-și dea seama de ceea ce se petrecea în celelalte țări.

Vorbind cu Tisza, îl întrebai dacă nu fusese de multă vreme în Apus. El îmi răspunse, ca ceva firesc, că nu ieșise din Austro-Ungaria de șapte ani de zile și că nu simțea nici o nevoie să iasă.

«Ei bine, eu aș muri dacă m'aș supune aceluiaș regim, îi răspunsei! Părăsesc România de trei ori pe an, petrec o treime a anului în Apus și socot aceste călătorii ca o nevoie de igienă intelectuală.

«Când trăim la noi prea multă vreme, orizontul nostru se îngustează. Micile chestii locale iau o însemnătate pe care n'o au în realitate. Cu evenimentele e ca cu Muntele Blanc; dacă vrei să-ți dai scama de măreția lui, trebuie să te depărtezi de el.

«Am nevoie să trec granița ca să-mi dau seama de micimea chestiilor cari, la București, îmi par de mâna întâia».

Tisza mă asculta și nu înțelegea. Pentru el era de-ajuns să cunoască monarhia și, mai cu seamă, regatul Ungariei, pentru ca să judece mersul lucrurilor omenești. Greșeala aceasta de optică politică trebuie că a orbit pe omul cel mai tare pe care-l posedau imperiile centrale și l'a făcut să deslănțuiască un război, în care avea să se prăbușească hegemonia neamului lui, interesele castei lui și propria lui istorie politică.

Trebue totuși să se recunoască un merit lui Tisza: a ieșit din scenă cu totul altfel decât cei doi împărați cari se uniseră împotriva libertății lumii.

TALAAAT-PAȘA

Talaat-Pașa a fost omul cel mai tare al Turciei tinere. Djavid era mai învățat, Djemal mai civilizată, Enver mai gălăgios; dar Talaat avea, fără îndoială, mai mult caracter. Un turc, dar un turc care vroia să fie un om modern, fără ca totuși să se maimușărească cu aparențele unui european. Fără carte, aproape cu totul necitit, fără să fi călătorit, fără să cunoască ceva din ceeace face fondul comun al oamenilor politici de prin părțile noastre. Toate aceste lipsuri Talaat le înlocuia cu o voință de fier, cu un curaj netmblânzit și, s'o spunem tare fiindcă asta e contrariul turcului legendar, cu o repeziciune de hotărâre și cu o îndărătnicie în execuțiune cari n'aveau nimic oriental.

Ca toți junii-turci, Talaat era șovinist. Când îl văzui pentru a doua oară la înapoierea mea dela Atena în Noemvrie 1913, — înlesnisem acolo încheerea păcii dintre Turcia și Grecia — Talaat îmi explică cum plănuișe și întăptuise el luarea Adrianopolului în 1913. E un monument de îndrăsneală și de voință. În 24 de ceasuri își impuseșe voința consiliului de miniștrii, generalilor și puterilor pentru a-și pro-

cura banii trebuitori unei expediții pe care bulgarii ușor ar fi transformat o într'un dezastru pentru turci, dacă ar fi voit. Talaat, care în ajun n'avea pe nimeni care să-l aprobe, avu a doua zi complice pe toată lumea. «Cât despre puteri, îmi zise dânsul, știam că nu vor mișca, că îndrăzneala o să le impună. Voiu lucra în curând la fel, când voiu suprima capitulațiunile. Nu le mai vrem. Știu bine că Europa o să protesteze, dar n'o să se miște». Aceeași hotărâre în ceeace privea pe Sultan. Il întrebăsem dacă Sultanul ori moștenitorul său n'ar vrea să-și reia atribuțiunile de suveran de odinioară. «N'o să-i dăm voie niciodată, îmi răspunse Talaat. Suntem stăpâni. Dacă vre-un sultan o vrea să-și facă de cap, îl detronăm pur și simplu».

Un spirit de partid, de care cu greu ne putem face idee în Apus, strică însă vredniciile acestea. Tot la înapoierea mea dela Atena, când vorbeam cu Talaat despre proiectul unei înțelegeri turco-grecești, pentru care Venizelos mă însărcinase să sondez pe turci, îndărătul argumentelor pe cari mi le dete Talaat împotriva propunerii mele, simții că era mai cu seamă un interes de partid. Talaat voia să încălzească popularitatea partidului june-turc năpustindu-se asupra unui vecin iar vecinul grec îi părea cel mai ușor de lovit fără prea mari riscuri.

Când văzui pe Talaat pentru întâia dată, mă izbi prin însușirile lui cu totul contrarii

turcului obișnuit. În primele zile din Noembrie 1913 plecam dela Sinaia la Atena sub pretextul unei călătorii de plăcere, în realitate însă pentru a face o presiune asupra Turciei care nu voia să încheie pacea cu Grecia și, încurajată de Bulgaria, nu se gândea la nimic mai puțin decât ca să redeschidă războiul balcanic. Prietenul meu Venizelos socotea că această demonstrație putea face pe turci să dea înapoi în planul lor nebunesc.

Nu spusese în România nimănui nimic despre intențiile mele, afară de regele Carol cu care mă'nvoisem ca, dacă izbuteam, meritul să fie al României, iar dacă, dimpotrivă, dădeam greș, numai eu să fiu dezaprobat pentru că uzurpasem o misiune pe care nimeni nu mi-o dase.

Trimesesem vorbă unui vechiu prieten, un român din Macedonia, fost ministru june-turc, Batzaria, să vină să mă găsească la vapor, cu ocazia trecerii mele pe la Constantinopol, unde nu voiam să mă opresc decât două ceasuri. Voiam să-l însărcinez să spue prietenului său Talaat, pe care încă nu-l cunoșteam, cât de primejdios era jocul turco-bulgar și cât de hotărâtă era România să nu îngăduie o nouă conflagrație în Balcani. Spre marea mea surprindere, veni însuși Talaat. Imi făcu o bună impresie. Vorbirăm mai bine de un ceas, mi se plânse că ducându-mă la Atena în momentul acela aveam aerul să manifestez împotriva Turciei, iar eu îi spusei că înțelegeam în adevăr să manifestez pentru pace și împotriva Turciei

dacă ea se lăsa ademenită de intrigile bulgare. Adăogai că România era hotărâtă să lovească în oricine ar turbura pacea dela București și că ea avea mijloacele s'o facă. Talaat fu foarte mișcat și din vorbă în vorbă mă însărcină să fiu eu arbitru între turci și greci, în toate chestiile — și erau numeroase — cari îi despărteau și cari împedicau cu desăvârșire negocierile de la Atena. Dar cu ocazia aceasta spusei lui Talaat că trebuia să-mi dea dovadă că nu rămăsese cu mentalitatea vechei Turcii și anume obligându-se să facă totul în trei zile. Iși luă acest angajament nemai pomenit pentru un turc și de fapt totul fu făcut la Atena în șase zile, nu fără sforțări și greutateți pe cari ar fi de prisos să le istorisesc în momentul acesta.

Talaat îmi făgăduise să-mi întoarcă la București vizita pe care i-o făcusem la înapoarea mea dela Atena. El veni în primăvara lui 1914, când eu nu mai eram în guvern. Mi-a făcut aceiași impresie. Un om hotărât, energic și curajos, dar cu desăvârșire necunoscător al oamenilor și al lucrurilor din Europa.

L'am văzut pentru cea din urmă oară la Sinaia și cu prilejul acela m'am putut asigura că omul acela va fi orbește fatal Turciei.

Se știe că între Grecia și Turcia, cu toată pacea pe care izbutisem s'o încheiu la Atena, rămânea chestia insulelor care, evident, era mai mult de domeniul marilor puteri de cât de arbitragiul român.

În cele dintâi timpuri ale războiului mondial, când mă aflam încă la vila mea dela Sinaia, am aflat că Talaat, însoțit de Hakki, pe atunci președinte al Camerei turcești, își dăseră întâlnire cu delegații greci, d-nii Zaimis și Politis, în România, pentru a trata chestiunea insulelor.

În drum delegații turci se opriseră două sau trei zile la Sofia. O indicație vădită a intențiilor lor: așa zisele negocieri nu erau decât un laț întins de Austria și Germania. Se discută la București, dar delegații turci, sub pretext că caută răcoarea, se instalară la Sinaia. Realitatea era că voiau să se țină în contact statornic cu miniștrii Germaniei, Bulgariei și Austriei, cari se găseau atunci la Sinaia.

Negocierile nu meraseră mai departe, căci nu erau sortite să reușească. Turcii nu urmăreau altceva decât să găsească un motiv de războiu cu Grecia, spre a aprinde mai degrabă focul în Peninsula balcanică. Talaat își închipui, în naivitatea lui, că regele Carol, care primise de nevoie neutralitatea României, avea încă puterea să-și târască țara în războiu împotriva Rusiei, aliându-se cu Bulgaria și cu Turcia. Era absurd. Dar Talaat, dacă avea multă voință, era însă cu desăvârșire necunoscător al oamenilor și al lucrurilor.

Un incident din acele faimoase negocieri merită să fie descris. De altfel aceasta a fost cea dintâi și cea din urmă oară când am vorbit serios cu Talaat.

Mă găseam într'o seară la cazinul din Sinaia, unde stăteam de vorbă cu miniștrii Rusiei și Italiei. Erau ceasurile zece. Un prieten ziarist mă preveni că a doua zi, la București, delegații turci aveau să dea un ultimatum delegaților greci pentru a sfârși astfel printr'o declarație de războiu.

Idea că la București, pe pământul ospitalier al României, turcii, împinși de centrali și de bulgari, aveau să dezlănțuiască războiul balcanic, îmi păru odioasă. Căutai imediat mijloacele să împedec o asemenea calamitate. Știam că Talaat și colegul lui trebuiau să vină în sala de joc, fiindcă nu plecau la București decât a doua zi dimineața la ceasurile opt. Sosiră după 11. Mă adresai îndată lui Talaat. Ii spusei că trebuia să-i vorbesc. El încercă să-mi dea întâlnire pentru a doua zi seara la înapoarea lui din București. Ii răspunsei că o să fie prea târziu, că trebuia să-i vorbesc numai decât, că afacerea era de o urgență extremă și că-mi datora asta.

Talaat consimți cu părere de rău și mă întrebă dacă Hakki putea să fie de față la convorbirea noastră. Ii răspunsei verde că nu, că era treaba lui să comunice, dacă voia, lui Hakki ceea ce-i voiu spune, dar că eu țineam să-, vorbesc lui și numai lui.

Adusei pe Talaat într'un colț. Il așezai în fața mea și începui ciudata convorbire pe care am s'o istorisesc aici.

Imprejurul nostru lumea, strânsă la mesele de baccarat, nu dădea nici o atenție, dar mi-

niștrii Rusiei și Italiei, cari știau ce voiam eu să fac, stăteau cu ochii pironiți asupra noastră.

Spusei lui Talaat, cu glas totodată tăios și vibrant, că cunoșteam planul lui pentru a doua zi și că'i ceream, în numele respectului pe care-l datora ospitalității românești, să renunțe la el.

Talaat încercă să îngâimeze că mă înșelam în ceea-ce privește intențiile lui, etc.

Ii răspunsei că era de prisos să lăgăduiască, întru cât știam totul. Atunci Talaat mărturisi; adăugă că era *convins*, că mai de vreme ori mai târziu România va intra în războiu alături de Turcia și de Bulgaria împotriva Rusiei.

Furios, îl întrebai dacă comunicase regelui planul ce avea de a provoca războiul atât timp cât se afla pe pământul românesc. Mărturisi că nu, dar spuse că știa că regele rămăsese până la sfârșit partizan al politicei războiului alături de Austro-Germani. Atunci strânsei pe Talaat ca într'un clește. Gesticulând ca niciodată, târât de patimă, uitaiu toate considerațiile datorite unui oaspete și-i spusei că România n'ar uita nici odată insulla pe care delegații turci aveau să i-o facă abuzând astfel de ospitalitatea ei.

«Să nu faceți așa ceva în România! Vă dau acest avertisment și, crede-mă, în avertismentul acesta eu reprezint glasul unanim al aproape tuturor românilor. Dacă o s'o faceți, o să ajungeți să vă căiți».

Strânsei în așa chip pe Talaat, că sfârși prin a-mi da cuvântul lui de cinste că a doua zi, la București, n'o să dea nici un ultimatum,

nici n'o să provoace pe greci. I-am dat ideea să propue o amânare *sine die* a chestiunii.

«Numai în cazul când grecii nu mă provoacă ei mâine, îmi zise dânsul.

— Cu asta mă însărcinez eu, îi răspunsei».

Odată obținută dela Talaat făgăduiala că renunță la planul lui, adăogai :

«Ți-am dat un avertisment și m'ai ascultat cu toată sinceritatea. Acuma țin să-ți dau o informație și un sfat. Iată informația: ții ai putut face iluzia, din limbajul echivoc al unor anumite personaje, că s'ar putea ivi vre-o împrejurare în care România să se găsească în războiu împotriva puterilor Antantei! Ei bine, află dela mine că asta n'o să se întâmple nici odată, că nimeni pe lume, *ascullă bine!*, *nimeni pe lume* nu e atât de tare ca să poată târâ România în războiu împotriva puterilor Antantei. Contrariul este nu numai cu puțință, dar mai mult decât probabil. Îți dau informația asta ca să nu te înșeli în calculele cari vor hotărâ de politica țării d-tale».

Și fiindcă Talaat avea aerul să se îndoiască de temeinicia cuvântului meu și-mi puse chestia voinții regelui, stăruii din nou și-i spusei că *nimeni, dar absolut nimeni* nu era atât de tare ca să poată împedeca România să urmeze politica instinctului ei național.

«Și acum sfatul, îi zisei. Nu m'a însărcinat Providența să mă ocup de soarta Turciei, mi-e destul să mă trudes cu aceea a țării mele. Cu toate acestea îți dau un sfat de prieten adevărat. Rămâneți neutrii! Niciodată Turcia

n'a avut mai mulți sorți să trăiască — dacă mai are vitalitate — decât rămânând neutră în războiul acesta. Cereți Antantei să vă garanteze în schimb neatârarea, cereți i abolirea capitulațiilor! Veți obține tot. Dar războiul nu v'ar putea aduce nimic. Dacă sunteți bătuți — și veți fi — o să dispăreți. Dacă sunteți victorioși, n'o să aveți nimic. O Germanie triumfătoare, chiar dacă lucrul acesta ar fi cu puțință, n'o să comită niciodată nebunia de a vă da Caucazul ori Egiptul, pe cari le visați. Le-ar lua pentru ea dacă ar putea. Încă odată însă, acestea nu-s decât sfaturi. O să vie o zi când o să vezi dacă sfaturile mele erau ale unui prieten».

Talaat se ținu de cuvânt a doua zi la București. Pe greci îi prevenisem printr'o scrisoare expediată noaptea printr'un curier special. Conferința fu amânată pentru totdeauna.

Dela Sinaia, nu l'am mai văzut pe Talaat. Când cu expediția engleză la Gallipoli, scrisei lui Talaat o scrisoare prin care-l sfătuiam să facă pace cu Antanta. Ii spuneam că era cel din urmă sorț de scăpare pentru Turcia.

Talaat îmi răspunse prin viu graiu, prin ministrul României la Constantinopol, în primăvara lui 1916, că evenimentele îi daseră lui dreptate și nu mie.

Dar astăzi?...

PRINȚUL DE BÜLOW ¹⁾

Am cunoscut pe mulți din oamenii cari au jucat un rol în politica germană. Numai trei însă mi-au lăsat impresia că aveam aface cu oameni într'adevăr tari. Doui sunt morți: Kiderlen-Waechter și baronul Marschall. Al treilea e prințul de Bülow, care, probabil, va fi reprezentantul Germaniei la viitorul congres al păcii. E singurul om pe care Germania 'l poate însărcina să joce pe lângă învingători rolul pe care Talleyrand l'a îndeplinit atât de bine, acum un veac, rolul d-lui Thiers la 1871.

Singur prințul de Bülow e străin de marea, de groaznica crimă împotriva umanității comisă de țara lui. Și dacă n'ar fi publicat cartea mediocră pe care a scris-o despre politica imperiului german, creditul lui ar fi fost și mai mare. N'are-aface. Germania n'are pe altcineva. Și apoi prințul de Bülow are un atât în buzunar: toată lumea știe că el a vrut odinioară să pună botniță împăratului și aceasta 'i dă un prestigiu la care nu poate aspira nici unul din compatrioții lui. Prințul de Bülow o să ia

1) *La Roumanie* de Duminică 17/30 Aprilie 1916.

150 AMINTIRI
probabil cu dânsul pe prințul Lichnowsky. I-ar fi greu să găsească un alt diplomat german, care să se poată întâlni cu reprezentanții învingătorilor fără să fie nevoit să înceapă prin a face amendă onorabilă.

Departe de a fi un om al trecutului, ca al' de Goluchowsky și Berchtold, prințul de Bülow este, în ceasul acesta, unul din oamenii zilei. Tot ceea ce'l privește este deci interesant.

Prințul de Bülow e un bărbat de o inteligență remarcabilă, de o inteligență care impune pe un om în toate țările și în toate epocile. Are, firește, felul de a gândi al unui german, al unui reacționar și al unui boernaș dela țară. Dar cu toate piedicele acestea, e de o inteligență din cele mai strălucite. Are o limpezime de vederi, o pricepere a situațiilor, o fineță și un tact din cele mai remarcabile. Nu se poate să fii în contact cu dânsul, fără să'ți dai seama că ai în fața ta pe un om pentru care situația familiei n'a fost decât un ajutor în frumoasa carieră pe care a parcurs-o. Ar fi exagerat — și cred că prințul de Bülow are destul spirit ca să n'o pretindă — să zici că prințul de Bülow e un om mare. Asta, cu siguranță nu. Ba e chiar cu mult mai prejos de Kiderlen, ca să nu citez de cât pe un alt german. Dar e un om tare, capabil să priceapă bine și să găsească cele mai bune soluții. În pustiul intelectual al lumii politice germane, asta este imens lucru.

Prințul de Bülow are — ceea ce nu strică deloc — mult farmec.

E o plăcere să stai de vorbă cu dânsul. Dacă nu te poți aștepta dela el la aforisme geniale ca acelea ale unui Bismarck, în schimb, nici o brutalitate, nici o asprime, nici o semeție. Aproape ai crede, la prima vedere, că ai aface cu un mediteranean, într'atâta vorba lui e mlădioasă, mieroasă, deschisă și aproape dezmerdătoare.

Te-ai păcăli, desigur, luându-te după aparențe, dar nu i se poate tăgădui farmecul.

Am avut pentru întâia dată o convorbire politică serioasă cu prințul de Bülow spre sfârșitul lui 1888. În Aprilie fusese numit ministru la București, unde avea să rămână până la Decembrie 1893. Venea dela Petrograd și părea să cunoască bine afacerile din Rusia. Imi spunea că a întrebuințat cele din urmă săptămâni pe cari le petrecuse în capitala rusă, la studierea chestiunii române în arhivele ambasadei Germaniei. Căpătase din asta o mare încredere în virtuțile și în destoinicia poporului român, căruia 'i prevedea un mare viitor.

Era, fără îndoială, o bună intrare în materie pentru a ajunge să stea de vorbă cu mine despre probleme de-ale politicei europene într'atât întrucât veneau în atingere cu România și cu neamul românesc, căci, contrariu răposatului Kiderlen, prințul de Bülow recunoștea existența unei chestiuni a naționalităților.

Această lungă convorbire, care se ocupa de toate, deci și de oamenii noștri politici, ajunsese

la Kogălniceanu, la omul acesta nu numai cel mai mare dintre ai noștri, dar, ceea ce'i și mai mult, realmente mare.

Bülow nu înțelegea de ce era Kogălniceanu protivnicul politicei de alianță cu Austria și cu Germania. Prințul de Bülow era un om prea deștept ca să atribue lui Kogălniceanu motive de ordin meschin. El cunoștea patriotismul, inima mare și înalta destoinicie a lui Kogălniceanu. Și se mira cum de nu-și dădea seama Kogălniceanu de primejdia rusă pentru România și că scăparea noastră era într'o alianță cu Germania care ne-ar ocroti.

Răspunsei prințului de Bülow repetându-i cât putui mai bine toate argumentele pe cari Kogălniceanu mi le înfățișase, de nenumărate ori, împotriva politicei de alianță cu Austria și Germania, cu toată reala admirație pe care el o avea pentru Germania la epoca aceea.

Când spusei prințului de Bülow unul din argumentele acestea, el îmi făcu declarația pentru care scriu pagina aceasta în *Amintirile mele*.

Kogălniceanu îmi spusese, între altele: «Și pe urmă politica aceasta este îndoit de absurdă, fiindcă se întemeiază pe ideea unui războiu între Rusia și Germania. Ei bine, un asemenea războiu nu va avea loc nici odată. Ar fi prea împotriva tradițiunilor casei Prusiei, prea împotriva intereselor Germaniei»... În 1888 raționamentul acesta părea fără cusur.

«Se înșeală, mă întrerupse priuțul de Bülow. D. Kogălniceanu avea dreptate sub fosta domnie. Dar știu să vă asigur că domnia nouă va schimba cu desăvârșire de front. Va fi unul din punctele cardinale ale noului regim (Wilhelm al II-lea era pe tron dela Iunie 1888) să sporescă paza împotriva Rusiei.

«O să vă dați în curând seama, fiindcă actele politiceii noastre nu vor lăsa nici o îndoială în privința aceasta».

Convorbirea se învârti apoi asupra altor subiecte, cum se întâmplă ori de câte ori este o simplă convorbire fără scop hotărât.

Mai târziu, când văzui pe noul împărat făcând polonism, înțelesei că prințul de Bülow nu se înșelase. Asta n'a ținut multă vreme, dar ce poate dura oare vreme îndelungată la un suveran absolut, care e destul de puternic pentru a vroi să conducă totul și nu destul pentru a putea conduce totul?

Fapt e că această primă convorbire cu prințul de Bülow — de atunci am avut atâtea altele! — mi-a rămas adânc întipărită în memorie. Ea mi-a explicat multe lucruri cari s'au petrecut în acești din urmă douăzeci și opt de ani.

POST SCRIPTUM

Marele scriitor care e Dr. Dillon a publicat într'o revistă engleză o dare-de-seamă foarte interesantă despre complotul pe care prințul de Bülow îl pregătise împotriva voinții și a onoarei Italiei.

Reproducem acel articol. Cititorii o să ne mulțumească pentru că o să cunoască după natură procedurile germane în țările neutre. Este pentru întâia dată în istoria modernă, când o putere străină se amestecă, pe o scară atât de vastă, în afacerile interne ale altei țări, cumpără conștiințele ca într'un bazar, urzește adevărate comploturi împotriva acelei țări și a voinței sale suverane.

Când citești toate astea, te cutremuri de soarta pe care ar fi avut-o Europa și omenirea dacă Neronele dela Berlin ar fi fost învingător. Din fericire aceasta nu mai e decât un vis urât.

Ne pare rău pentru prințul de Bülow, că a crezut că e de datoria lui să se amestece într'o atât de respingătoare întreprindere.

Nici chiar patriotismul n'ar putea ierta tot. Și civilizația își are drepturile ei. E adevărat

că Germania modernă se leapădă de doctrina aceasta. Pentru ea, interesele germanice sunt mai presus decât dreptul, decât cinstea, decât decența și decât umanitatea. Dar de-am avea asupra acestor lucruri superioare aceiași concepție ca Germania, unde am găsi izvorul sfintei uri care ne însuflețește?

Da, prințul de Bülow merita o soartă mai bună. El se arătase ca unul din oamenii cei mai străluciți ai Germaniei contemporane. E adevărat că cartea lui, de curând apărută, asupra imperiului german a dezamăgit pe mulți din admiratorii lui și că fațada lui a fost foarte mult crăpată. Cu toate acestea, comparat cu alții, prințul de Bülow rămânea pe un pedestal.

Prințul de Bülow avusese mai cu seamă un merit în ochii tuturor aceluia cari cugetă. El fusese cel dintâi ministru german care îndrăz-nise să pună pe Kaiser la locul lui: Intr'o țară autocratică, într'o țară unde primul-ministru e ales de către suveran, nu e răspunzător decât în fața suveranului și nu poate fi îndepărtat decât de suveran fără ca națiunea să poată impune, ca pentru Venizelos, reîntoarcerea lui, într'o țară în care organizația politică e în urmă cu mai multe veacuri cu concepțiile moderne, curagiul prințului de Bülow a fost uimitor.

Și a fost un strigăt general de admirație acela pe care l'provocă faimosul discurs al prințului Bülow, discursul în care, cu o măiastră

dibăcie, el impută suveranului său vorbăria fără folos și făgădui parlamentului-fantomă că suveranul nu va mai cădea în păcatul acesta. Era primul pas, un pas destul de sfios, e adevărat, dar primul pas spre un guvern liber pentru Germania.

Bülow judecând pe împărat în Reichstag! Era aurora unei întregi revoluțiuni, a unei revoluții sortite cu timpul să scape Germania și lumea de regimul absurd care nu putea duce decât la grozăviile războiului actual.

Cum de a dat greș această încercare? Probabil că prințul Bülow nu-și dase seama de enormitatea îndrăsnelei lui. Cine știe dacă nu s'a speriat de ea, el însuși? E atât de greu ca din atâtea generații de fetișiști față de suveran să iasă un suflet de om liber!...

Ceeace e sigur, e că Kaiserul pândea pe Bülow pentru a se răzbuna. În ziua când cancelarul comise greșeala de a linguși pe Neron în speranță că o să-l facă să uite buna și folositoarea muștrare ce-i administrase, Wilhelm își dăde seama că Bülow nu era un Cromwell, nici chiar un Bismarck, și se hotărî să-l supue la soarta lui Seneca, dar ca pentru epocă noastră. El îl răsturnă, punând la cale împotriva-i o intrigă reacționară în acelaș Reichstag în care Bülow își permisesese să vorbească într'o zi, o singură zi, ca într'o adunare de oameni liberi.

Restul se cunoaște.

Cu o mare mândrie, prințul Bülow se retrase fără să mârâe. El își împărți timpul între

Norðerney și Roma. Cu ironia-i fină, urmărea dela Cetatea Eternă acrobațiile fostului lui stăpân, a cărui inevitabilă tumbă probabil că o prevedea pentru o zi sau alta.

Când răsturnarea veni, Neron își aduse aminte de Seneca și-i ceru jertfa supremă, harakiri, dar nu harakiri corpului său ci al trecutului, al reputației sale, al numelui său în istorie.

Că patriotismul a biruit asupra unei uri foarte legitime, pentru asta prințul Bülow trebuie felicitat. Trebuie că știa că mergea la o înfrângere sigură. Cunoștea prea bine Italia ca să se înșele asupra inteligenței și a simțului ei de onoare.

Pentru asta merita mila omenească, toată mila omenească. Dar Bülow și-a perdut capul.

N'avea sufletul destul de oțelit pentru jertfă. Se aprinse la joc. Sfârși prin a crede posibilă o izbândă. Și atunci s'a scoborât la opera pe care ne-o descrie d-rul Dillon, la opera aceea care răpește orice aureolă martiriului lui Seneca cel modern.

Ce păcat pentru el, și ce glorie pentru Neron!

ULTIMII MEI NEMȚI

Înainte de războiul mondial, am cunoscut mulți germani, am avut printre dâșii chiar prieteni. În August 1914, relațiile mele austro-germane se răciră din ce în ce mai mult, și, după câteva săptămâni, încetară cu desăvârșire.

* * *

D. de Bussche, diplomat din generația nouă, este un om instruit, deștept, dar fără nici o personalitate și care ar da mult să pară «grand seigneur», lucru care -i e cu neputință. Am vorbit o singură dată cu dânsul și mi-a făcut impresia de *plaque*, întocmai ca mobilele cari n'au decât o tablă subțire de stejar ori de nuc, dar încolo sunt de brad.

D. de Bussche a fost trimis în România după începutul războiului, atunci când se băgase de seamă la Berlin că ministrul german din București, un mare bogătaș și un om excelent, nu era la înălțimea misiunii.

D. de Bussche, de cum sosi la Sinaia văzu pe regele Carol în taină și aceasta, înainte de a fi fost prezentat Președintelui de Consiliu sau ministrului Afacerilor streine.

Am aflat lucrul chiar în ziua vizitei, grație poliției mele particulare care mi-a adus totdeauna serviciu, probabil pentru că n'am plătit-o niciodată. După ce-a văzut pe rege, d. Bussche merse la București să se prezinte guvernului. Intorcându-se la Sinaia, el îmi trimise pe consilierul de legăție să-mi ceară o convorbire, pe care o fixai chiar în acea zi. Era la începutul războiului. Primii pe d. Bussche în salonul meu, unde aveam o fotografie de-a lui Kiderlen-Waechter cu o dedicație foarte prietenească. La 6 ceasuri precis intră d. Bussche, strâns într'o redingotă care ar fi vrut să pară dela Londra, dar care, se 'nțelege, era dela Berlin. O chestiune de nuanță, dar nuanța e totul.

D. Bussche, căruia i se spusese cât de convins eram eu de vinovăție criminală a Germaniei, se prefăcu că nu știe nimic și începu prin a-mi declara că avea pe lângă mine doi introducători : pe prințul de Bülow, care-l însărcinase să-mi prezinte amicitziile sale, și memoria răposatului Kiderlen-Waechter care-i fusese șef.

Ii răspunsei că în adevăr prințul Bülow mi-arătase multă prietenie și că pentru a cunoaște raporturile mele cu Kiderlen, n'avea decât să-i privească portretul. Și adăogai :

«Iată unul care n'ar fi consimțit niciodată să se asocieze la ceea ce face acum Germania».

D. de Bussche, care venise înadins ca să pledeze nevinovăția Germaniei, încercă să sus-

țină că succesorii lui Kiderlen fuseseră tot așa de pacifiști, că Germania ducea un războiu defensiv. Protestai cu energie și în cursul discuției spusei d-lui Bussche că știam bine ceea ce se petrecuse la Berlin, fiindcă știam chiar modul cum Kiderlen-Waechter ajunsese ministru al Afacerilor străine : faimosul memoriu asupra situației mondiale, pe care-l prezentase lui Bethmann-Hollweg, și după citirea cărnia cancelarul spusese Impăratului că nu primea să-și țină postul decât cu condiția ca să aibă pe Kiderlen ministru al afacerilor străine.

D. de Bussche păru foarte mirat că știam acest incident intim al diplomației germane și țină să-mi facă cunoscut, că el era acela care copiasse, cu mâna lui, memoriul lui Kiderlen-Waechter.

«Vedeți dar, îi zisei, că asupra politicei țării Dv. știu mai mult decât vă închipuiți». Și-i povestii cum, fiindcă von Tirpitz se împotrivi, Kiderlen nu izbutise să obțină dela Impărat limitarea înarmărilor navale, lucru care ar fi întărit pacea. Ba-i adăogai că Kiderlen nu mi-a ascuns niciodată siguranța ce avea că Franța nu va provoca niciodată războiul.

De Bussche părăsi domeniul franțuzesc și se asvârli asupra Engliterei, repetând, ca un gramofon, toate ineptiile nemțești despre intențiunile războinice și despre intrigile Angliei.

Tăiai scurt această pledoarie stângace, printr'o afirmare care zăpăci cu desăvârșire pe interlocutorul meu. «Vă osteniți fără nici un

folos, domnule ministru; eu cunosc prea bine Anglia. Ungaria și Germania au provocat războiul universal». Și-i dădui argumentele mele cu atâta energie, că de Bussche nu mai stărui și schimbă vorba. Dar, înainte de a o face, el ținu să-mi repete încă odată că Germania ducea un războiu de apărare și că poporul german era încredințat de aceasta.

«Aici aveți dreptate, îi răspunsei. Ceeace mă miră mai mult la dv., nu e nici forța militară, care e formidabilă, nici organizarea, care este excelentă, ci disciplina pe care i-ați inculcat-o poporului așa încât îi puteți impune convingerile ce trebuie să aibă, întocmai ca un regulament de poliție, oricât de certate ar fi cu adevărul. Acest lucru este unic și în adevăr fără precedent».

Convorbirea lânzezea. Ministrul german, era vizibil, aștepta un prilej ca să se retragă, dar consilierul de legăție nu mai sosea.

Când acesta intră, d. de Bussche — iar *plaque*-ul — crezu de datoria lui să se scuze că pleacă așa de repede, dar — îmi spuse el — «am o audiență la rege la 7 ore și $\frac{1}{4}$.»

«Vă felicit că vedeți pe Majestatea Sa pentru a doua oară în trei zile» îi răspunsei. Aceasta e de bun augur pentru dv.»

De Bussche păli și-mi declară că nu mă pricepe, de oarece peste câteva minute avea să vadă pentru întâiași dată pe rege. Și adăogă că n'ar fi putut vedea pe rege mai înainte de a se fi prezentat guvernului.

«Ei bine, mă voi fi înșelat», îi răspunsei, — și acesta fu cel din urmă cuvânt schimbat între mine și cel din urmă ministru al Germaniei în România.

Această încercare, de mai dinainte sortită să nu izbutească, de a-mi dovedi că autorul războiului mondial era Anglia, precum și minciuna cu privire la întâlnirea lui cu regele — nu e oare, în mic, întreaga metodă a diplomației nemțești ?

* * *

La câteva zile după bătălia dela Marna, mă scoboram dela villa mea din Sinaia spre hotelul Palace, când un automobil se opri în fața mea și un domn gălbejit ca praful de pe drumurile noastre, se dete jos să-mi vorbească. Ii dădui întâlnire numai decăt. Spunea că vine dela Berlin din partea d-lui Zimmermann, numai și numai ca să-mi vorbească.

Când, câteva minute mai târziu, sosi la mine, se deszise. Imi lămuri că nu Zimmermann îl trimesese.

Omul care venea dela Berlin era un inginer neamț, stabilit de mulți ani în România, căsătorit cu o româncă, profesor la una din școalele noastre superioare, atât de al nostru, că aveam convingerea că e naturalizat cetățean român. La începutul războiului însă D. Sch. se afla la Berlin, și față de refuzul României de a intra în războiu alături de Germania, el se pusese pe lucru ca să ajute în vederea acestui rezultat.

Cu acest scop, el ne trimetea din Berlin telegrame foarte lungi, câte odată câte două și câte trei pe zi, cu cele mai tendențioase știri în privința mersului războiului. Nădăjduia să ne câștige înfricoșându-ne. Stăruința aceasta excesivă îmi dovedise că d. Sch. lucra pe socoteala Germaniei. Eram indignat în contra acestui «naturalizat» și, în întâlnirea mea cu el, îi făcui aspre muștrări că, punându-se în serviciul Germaniei, și a uitat cu desăvârșire că devenise cetățean român. Indignarea mă înăbușa. Omul se scuză explicându-mi că el nu e încă naturalizat. Dar violența vorbelor mele îl impresionase și când veni la mine, nu mai avea îndrăzneala dela început.

Propunerea d-lui Sch. era abracadabrantă.

El începu prin a recunoaște că atitudinea mea față de Germania se explica în mod firesc prin dragostea mea pentru Franța. «Dar, adăogă dânsul, noi, germanii, iubim și noi Franța și n'avem nimic împotriva ei. Dimpotrivă, ideea să ne bătem în contra Franței ne este cu totul penibilă.

«Acestea fiind sentimentele Germaniei față de Franța, am venit la Dv., pe care vă consider de multă vreme ca pe unul din oamenii Europei cari văd mai bine — părere care dealtminteri e împărtășită de lumea politică din Berlin — să vă dau prilejul să faceți României, Franței și Umanității un serviciu care va face ca numele Dv. să strălucească pentru vecie în Istorie.

«Duceți-vă la Paris, unde lumea are încredere în Dv., și cu drept cuvânt; propuneți Franței pacea separată. Vom pune Franței condiții magnifice la cari nici nu se așteaptă. Vom pedepsi apoi, cum merită, pe Ruși și mai cu seamă pe Englezi, adevărații provocatori ai războiului, adevărații vinovați ai acestei catastrofe. Dv. aveți mai mult sort de a fi ascultat, ca ori care altul».

Răspunsei neamțului ceea ce orice om, în locul meu, i-ar fi răspuns.

Ii spusei că n'avea nici un cuvânt să mă creadă în stare să ascult o asemenea sugestiune. Să propun o infamie! Trebuia să știe că de așa ceva sunt incapabil. Să-mi închipui că, dacă Franța vrea vre-odată să se înjosească până la o asemenea uriciune, ar avea nevoie pentru aceasta de samsarlâcul meu, însemnează a pierde orice simț al proporției, prin urmare a fi mai dobitoc decât e firesc.

Trimisei la plimbare pe d. Sch. precum merita, nu fără a-i spune că plâng pe Germania dacă cunoaște așa de puțin sufletul Franței și al celorlalți adversari ai săi.

Că Berlinul ar fi putut să mă creadă atât de deșert, încât să-mi închipui că pot juca un astfel de rol, și atât de lipsit de simț moral încât să vreau să-l joc, — e un lucru fără importanță, fiindcă aceasta ar fi însemnat numai că nu cunoști un om; — dar să-și închipue Berlinul că Franța ar putea să trădeze pe Anglia, care-i venise în ajutor fără ca să fie obli-

gată prin nimic, — acest lucru ne arată că la Berlin lumea era lipsită nu numai de simț moral, dar și de inteligență, ceea ce câteodată e și mai primejdios.

Pe d. Sch. nu l'am mai revăzut.

* * *

În Noemvrie 1914, la București, am văzut pentru cea din urmă oară pe un prieten german, cu care avusesem legături foarte strânse.

D. S. este unul din oamenii de afaceri cei mai isteți, una din mințile luminoase care te izbesc dela început și despre care îți zici : «Omul acesta ar fi izbutit în orice timp, în orice țară și în orice profesiune».

S. este un german din cei mai internaționali. Mamă-sa era rusă, soția lui este engleză, are o soră măritată în Rusia și o alta în Statele-Unite. Cea mai mare parte din viață și-a petrecut-o în afară de hotarele Germaniei, în Rusia, în Anglita, în România. Și pe lângă acestea, foarte bine crescut, cu fineță și spirit.

Spun toate acestea pentru că S., în Noemvrie 1914, mi-a dat penibila priveliște din care am văzut până la ce grad războiul german a putut să pervertească chiar pe un om așa de cuminte ca el. Se va înțelege mirarea mea, de îndată ce voi povesti spusele lui S. Se va înțelege iarăși, pentru ce, când S. plecă după 3 ceasuri de conversație, spusei celor ce mă așteptau la masă :

«Am petrecut trei ceasuri într'un balamuc !»

S., care avusese totdeauna pentru mine un sincer prieteșug, venise în realitate să vadă dacă nu e ceva de făcut în contra germanofobiei mele. Prea bine crescut ca să-mi spună deadreptul proiectul său, el începu prin a-mi aduce scuzele d-lui de Bussche, ministrul Germaniei, că nu mai poate veni să mă viziteze. «Dacă n'ai fi atacat decât pe Germania», îmi zise el, «d. de Bussche și-ar face o plăcere să vină să te vadă; dar d-ta ataci pe Impăratul și lucrul acesta nu-l poate trece cu vederea».

Ii răspunsei că d. de Bussche avea dreptate să nu mai vină până la mine, de oarece, în nici un caz, nu i-ași întoarce vizita. Adăogai că dacă d. de Bussche m'ar întâlni vreodată, îl rugam să-i spună să nu mă salute, fiindcă eram hotărât să nu-i întorc salutul.

S. îmi spuse, în termenii cei mai meșteșugit măsuțați ca să nu mă supere, că-i părea rău din tot sufletul, nu numai pentru mine, dar pentru România, că mă vede imbarcat pe un vas care trebuia să se scufunde, și, foarte fin, făcu aluzie la loviturile de lopată cari, date la timp, pot schimba atâtea lucruri.

Fiindcă nu vrem să fim grosolan cu S., mă făcui că nu înțeleg, și-i răspunsei că nu m'am imbarcat pe vre-un vas, dar că înotam în oceanul cel mai plin de primejdii, ca să mă supun imperativului categoric al conștiinței mele, și fără să mă întreb dacă aveam sau nu sorți ca să ajung la port. Și cum S. stăruia asupra nenorocirii României de a pierde sin-

gurul om politic care, după părerea lui, avea o valoare reală, i-o făiai scurt cu aceste vorbe pe cari le-am repetat atât de des: «Cum se poate cineva opri la situația unui om, când e vorba de soarta lumii?»

Atunci S. părăsi chestia personală. Renunțând la ideea de a mă convinge, începu să gândească cu glas tare. Și, timp de două ceasuri, îmi explică pentru ce Germania va fi victorioasă, pentru ce era cu neputință să nu învingă, și pentru ce toți cei ce se vor pune de-acurmezișul Germaniei vor fi zdrobiți fără nici un folos nici pentru ei, nici pentru cauza pe care ar vroi s'o servească.

După S., Germania era cu 50 de ani înaintea celorlalte națiuni, pentru că ea știa ce e organizația, în timp ce ceilalți rămăseseră la neputința inițiativelor individuale.

Pentru aceasta, cu deosebire, victoria Germaniei, care eră tot așa de indiscutabilă ca și căldura soarelui, ar fi o binefacere pentru întreaga omenire, de oarece chiar și națiunile învinse se vor simți mai bine sub hegemonia germană.

«Din cei doi vrăjmași ai noștri, spunea el, Franța e singurul care contează. Soldații săi, ofițerii săi, statul său major sunt tot așa de buni ca ai noștri; dar 38 de milioane în contra a 70 nu pot face nimic. Franța va fi făcută praf și nouă, Germanilor, o să ne pară rău.

«Rusia nu ne dă nicio neliniște. Nu numărul este principalul factor al războiului; să

mă crezi, Rusia va merge din dezastru în dezastru. Ceeace s'a petrecut în Mazuria se va repeta oridecâteori Rusia vei crede că e pe cale de a face ceva.

«Dezordinea rusă, incuria rusă, lipsa absolută a oricărei organizațiuni și neputința fundamentală de a ajunge la vreo organizațiune, fac ca faimosul tăvăluc să fie o primejdioasă iluzie. Crede-mă, rușii vor fi bătuți tocmai când va fi mai multă nevoie de dânșii. Și ei cei dintâi vor părăsi lupta.

«Rămâne Anglia. Aceasta, evident, ar putea să fie formidabilă. Dacă Anglia ar fi început să se înarmeze acum zece ani, noi n'am fi îndrăznit să facem războiul niciodată; dar Englitera vrea să facă în câteva luni ceea ce Germania a făcut într'un veac. Aceasta întrece puterile omenești. Asta nu se va întâmpla.

«Și iată cum au să se desfășoare evenimentele. Războiul va mai dura câteva luni, cel mult un an. Impăratul va intra, în capul trupelor sale, în Paris, în Moscova și în Londra».

Și cum zâmbeam, S. repetă: «Da, în Londra. Acolo, la Westminster, Impăratul va dicta pacea lumii, noua organizare a neamului omenesc».

S. nu se gândea de loc să mă sperie. Era adânc convins de tot ce proorocea. Pentru el era evidența. Și cu toate acestea, o repet, este un om instruit, inteligent, care a călătorit, care cunoaște tot globul, care, trăind toată viața în

străinătate, ar fi putut avea o mentalitate mai largă.

Dar nu mi-a spus el însuși, că dela războiu se simțea tot așa de *Michel* ca ori și ce țaran neam?

* * *

În primăvara lui 1915 un prieten îmi spuse că un diplomat german, cu care avusesem strânse legături dar pe care nu-l mai salutam de luni întregi, cerea să mă văză cu orice preț. Mi se propunea să ne întâlnim, ca din întâmplare, la prietenul care-mi vorbea. Stăruința fu așa de mare, că primii, dar cu condiția expresă că nu se va schimba nicio vorbă de politică. Știam bine că diplomatul german n'avea să respecte acest angajament, dar învoiala, că politica avea să fie îndepărtată din conversația noastră, îmi era indispensabilă pentru ca să pot, fără impoliteță, să pun capăt unei convorbiri când mi s'o părea că trebuie s'o fac.

A doua zi, pe la 5 și jumătate, când mă găseam la prietenul meu, diplomatul german intră. Îmi spuse că știa că România avea să intre în curând în război în contra Germaniei, că prin urmare trebuia să părăsească Bucureștii și că venise să mă roage să primesc, cu acea ocazie, cheile apartamentului său, punând temei pe spiritul meu cavaleresc de a face să i se respecte lucrurile. E de prisos să mai spun că n'avea nicio intenție să se conducă astfel și că în August 1916 nici nu i-a

trecut prin gând s'o facă. Mi-e totuși plăcut să-mi aduc aminte că diplomatul german punea temeiu pe mine ca să-i scap mobilierul și lucrurile, pe când, în Decembrie 1916, mareșalul Mackensen avea să poruncească nu numai prădarea cea mai desăvârșită a casei mele, dar avea să vie chiar, după câteva zile, însoțit de statul său major, ca să admire opera îndeplinită. E, desigur, o oarecare distanță între noi și Nemți!

Diplomatul german mă întrebă cu o candoare de porunceală, pe ce îmi întemeiam convingerea că Germania va fi bătută. Și-i răspunsei fără reticență. Ii dădui temeiurile mele, cari erau ale bunului simț, și din fir a păr, diplomatul german ajunse să-mi facă următoarea destăinuire :

«Da, tot ce spui e drept. Militarismul prusian, caporalismul prusian este cel mai abominabil lucru de pe pământ. Dar este invincibil. Și nu putem decât să ne închinăm toți înaintea lui, ca înaintea unei fatalități».

Drept orice răspuns, îi dădui diplomatului german întâlnire după ce s'o sfârși războiul.

TATICHEF¹⁾

Tatichef nu mai e un nume prea cunoscut în lumea politică europeană. Cu toate acestea e unul din oamenii într'adevăr inteligenți, pe cari mi-a fost dat să-i întâlnesc. Am vorbit cu el de două ori, în ambele dăți la Londra.

Cea dintâi dată era la un prânz la Saint-James's Club, la care luau parte, între alții, sir Donald Mackenzie-Wallace, pe atunci directorul politic al lui *Times*, și lord Reay, fost guvernator al Bombay-ului, bine cunoscut în lumea dreptului internațional.

A doua oară a fost la Tatichef. Intâlnii acolo pentru câteva minute pe Stead, faimosul publicist, care avea să-și găsească moartea în catastrofa *Titanic*-ului. În momentul acela Tatichef era, în Anglia, agentul răposatului Witte, puternicul ministru de finanțe al imperiului rus care, ca corolar al dictaturei sale, avea în capitalele mai de seamă ale Europei reprezentanți financiari, în realitate o a doua diplomatie pe care o controla el singur.

Istoria lui Tatichef e din cele mai curioase. Debutase în diplomatie și încă cu multă stră-

1) *La Roumanie* de Marți 26 Aprilie (9 Mai) 1916.

lucire. Pe când se găsea la ambasada din Viena, făcu antigermanism ori, cel puțin, nu făcu filogermanism. La epoca aceea, asta era o primejdie de moarte. Bismarck, a cărui influență asupra cercurilor din Petrograd e cunoscută și care nu trecea nimic cu vederea, se hotărî să-i frângă gâtul. Un incident din viața sentimentală a lui Tatichef dete Cancelarului de fer ocazia căutată. Cabinetul din Petrograd destituî pe Tatichef. Acesta se răzbună ca un om tare. S'a dedat studiilor istorice și a produs opere care i creiaseră o mare reputație. În timpul războiului dela 1877, se înrolase ca voluntar și se purtase în așa fel că obținuse crucea Sf. Gheorghe. El își continua căriera literară, când Witte îl reluă în serviciul statului, în funcțiunea de care am vorbit mai sus. Moartea 'l surprinse înainte ca să-și fi putut da toată măsura puterii lui.

Cum se întâmplă cu toți rușii deștepți, convorbirea cu Tatichef era din cele mai atrăgătoare. Fineță, imaginație, spirit și farmec. Pe lângă acestea un anumit curaj de a atinge punctele cele mai delicate cu o perfectă ușurință.

Vorbirăm, firește, despre raporturile ruso-române. Erau detestabile. De frica Rusiei, înotam în plin boșism și Tatichef nu era omul care să nu știe. El îmi lămurî adevărul atât de simplu, că între rusofobie și unitatea națională românească era o absolută antinomie și că, prin urmare, apucasem pe un drum

gresit, de oarece într'o zi sau alta instinctul de conservare o să ne împingă fatal pe calea opusă. E destul de ușor de închipuit argumentația lui Tatichef, ca să nu mai am nevoie să stărui. În momentul acesta, argumentele scriitorului rus sunt în mintea și în inima tuturor românilor.

Tatichef ajunsese cu necesitate la chestia Basarabiei. Recunoștea că guvernul rus făcuse o nedreptate impunându-ne schimbul celor trei districte din Basarabia pentru Dobrogea. Părea lui era că Rusia ar fi trebuit numai să ne ofere schimbul acesta dar să se abțină dacă noi îl refuzam.

«Și, adăogă el, cât de rău ar fi fost din partea dv. să-l refuzați! Înțeleg simțimintele românilor față de Basarabia, totuși aceste simțiminte nu privesc numai cele trei districte dela miază-zi, ci întreaga provincie, întreg ținutul dintre Prut și Nistru pierdut în 1812. Înțeleg simțimântul acesta de dureroasă părere de rău, chiar și de aspirațiune călduroasă. E prea firesc, pentru ca un prieten al adevărului să fie în drept să-l tăgăduiască. Dar ceea ce nu înțeleg, este intrucât păstrarea celor trei districte, despărțite de Basarabia rusească prin cea mai convențională graniță, ar putea să mulțumească simțimântul românesc pentru unitatea națională ori să sporească sorții unei viitoare dobândiri a întregii Basarabii. Afară de districtul Cahul, Basarabia dela Dunăre e colțul cel mai puțin românesc al statului român și dacă pe-

sesiunea Chiliei a jucat un rol mare în istoria românilor, trebuie să recunoști că pe nici un alt ținut al vechei Moldove suveranitatea moldovenească n'a fost mai întreruptă. Să socoți mlaștinele Basarabiei de miazăzi ca un punct strategic pentru o înaintare spre Nistru, ar fi o copilărie. A, desigur, îmbucătura Dunării este de o mare valoare. Dar România, stăpână pe malul stâng al fluviului, ar fi fost mai puțin stăpână pe îmbucătura Dunării, decât în situația pe care i-a creat-o anexarea Dobrogei. Cât despre accesul la mare, nici nu se poate măcar compara. Coasta basarabeană, cu faimosul pod proiectat la Jibriani, n'ar fi dat niciodată României un adevărat acces la mare, pe câtă vreme cu Sulina, Constanța și Mangalia, e cu totul altceva. Și n'a atârnat decât de dv. ca să adăugați Varna, unul din cele mai frumoase porturi ale Mării Negre, Varna care în 1878 era orice vreți, numai un oraș bulgar nu».

Și cum încercai să-l întrerup, Tatichef adăogă:

«Vă mai spun încă odată, că am făcut rău silindu-vă; și dv. ați făcut și mai rău refuzând un schimb atât de priincios. Desigur, ași fi înțeles politica dv. dacă ar fi fost vorba de posesiunea întregii Basarabii, dar nu era vorba nici de aceasta, nici de altceva care să se fi apropiat de aceasta. Aveați la 1878 prilejul rar de a trage toate foloasele, mari foloase, din alianța dv. cu Rusia, mai cu seamă în

urma zilelor glorioase dela Plevna. Ați perdut prilejul acesta. Ce-ați câștigat în schimb? Pentru că într'o zi sau alta fatalitatea istoriei — care a așezat cel mai mare număr din românii dv. *irredenti* în Austro-Ungaria, deci la Germani, — o să vă apropie de noi, o să vă facă tovarășii noștri de arme, — dacă nu vreți să pecetluiți dv. înși-vă distrugerea neamului dv. și a neatârnării dv. — n'ați făcut decât să perdiți timp.

«Așa că, adăogă Tatichef, cu toate tratatele dv. — tratatele a căror existență vă faceți că n'o cunoașteți, dar a căror realitate eu o afirm — eu vă socot ca viitori aliați pentru ziua marilor socoteli. Mi-e cu neputință să admit că națiunile se pot sinucide. Pot să se înșele un timp oarecare, dar întoarcerea la adevăr se impune. Vă urez ca ziua cea mare să vă găsească gata și puternici!».

Și avea dreptate Tatichef. Adevărul a sfârșit prin a se impune.

FRANCEZI ȘI TEUTONI

Toată lumea a cunoscut în România pe răposatul de Coutouly. Toți au apreciat blândețea caracterului fostului ministru al Franței la București și sincera lui prietenie pentru țara noastră.

Gustave de Coutouly servise în garda mobilă în 1870; pe urmă a luptat împotriva Comunei. Era firesc să păstreze o amintire vie despre anul teribil și să-i rămâe pentru deapururi înrădăcinată în inimă sfânta ură a învinsului.

L'am văzut pentru cea din urmă dată la Paris în momentul incidentului Tangerului. Ne-aducem aminte de faimoasa debarcare a Kaiserului, care zori prima dificultate marocană și era cât pe-acți să dea foc Europei.

La Paris a fost ca un trăznet. Lumea se obișnuise cu ideea păcei; se credea mai ales că Franța era la adăpost de o nouă agresiune din partea Germaniei. Trăznetul acesta dintr'un cer senin a fost în adevăr începutul unei ere noi în psihologia poporului francez.

În fața posibilității unui atac pe neașteptate, absolut nejustificat, se luaseră câteva măsuri

de precauțiune. Garnizoanele dela Răsărit fuseseră întărite iar regimentele dela graniță erau ținute în continuă alarmă.

Intr'unul din regimentele acestea servea unicul fiu al d-lui de Coutouly, — acela chiar care, în războiul acesta, a fost ucis cu fața la dușman, două zile după ce se însurase.

Vorbeam cu prietenul meu de Coutouly despre gravitatea ceasului, și în cursul acestei convorbiri el îmi ceti o scrisoare pe care i-o trimisese fiu-său dela frontieră.

În scrisoarea aceea tânărul soldat se exprima cu acea minunată bărbăție, veselă și spirituală, care e caracteristică francezului. Îi spunea tatălui lui, să nu se teamă de nimic, că generația nouă, cu toate aparențele ei de nepăsare și de moliciune, o să-și facă datoria franțuzește, că o să fie demnă de strămoșii ei și că, dacă ar izbucni războiul, eroii cari cinstiseră istoria Franței ar putea fi mândrii de isprăvile strălucite ale francezilor de azi. Dar, adăogă el, ne e cu neputință nouă să urim. Voi, cei cari v'ați bătut în 1870, voi nutriți o ură firească și legitimă împotriva Germaniei. Nu trebuie să ne condamnați că n'o avem și noi. Franța s'a bătut, pe rând, cu atâtea națiuni! A fost învinsă și a fost victorioasă. Trebuie oare să urim pe englezi din cauza lui Waterloo? Dar am fost împreună în Crimeea. Desigur, Alsacia și Lorena ne pasionează adânc și ne-am vărsa cu dragă inimă sângele pentru a le relua. Dar nu putem urî pe germani din cauza Sedanului.

Și măsuram, împreună cu amicul meu Coulouly, adâncimile sufletului latin, drept și generos chiar și față de inamicul care ne-a făcut rău, punând mai presus de orice lealitatea și mila omenească.

Noua generație, îmi spunea prietenul meu, o să te uimească prin eroismul ei; și o să fie cu atât mai frumos cu cât ura nu găsește loc în inima ei.

Și în vreme ce la învinșii din 1870 sufletul se liberase de orice patimă rea, învingătorii urau din zi în zi mai mult Franța și pe francezi.

În Germania aveau necaz pe Franța, pentru că nu murise după 1870. Le părea rău că n'o spetiseră și că nu-i zmulseseră mai mult teritoriu și mai mulți bani și pândeau momentul să se poată arunca asupra-i, pentru ca de data aceasta s'o distrugă pentru totdeauna...

Când se declară războiul, bunul meu prieten Titulescu¹⁾ se găsea la Stockholm. Ca să se înapoeze în țară fu nevoit să treacă prin Berlin, unde rămase vreo zece zile, dacă nu mai mult. De acolo îmi trimise o scrisoare pe care o păstrez, fiindcă face cinste spiritului de observație al lui Titulescu și adâncimii judecății lui. Titulescu se arată în acea scrisoare orbit de ceea ce vede în Germania; dar pentru el nu e interesant nici numărul tunurilor nici admirabila organizație materială; importantul e sufletul german. Su-

1) Ministrul finanțelor în ultimul guvern național român.

fletul acesta 'l minunează și-l înspăimântă tot odată. A văzut manifestațiile ; a văzut expresia de fericire cu care părinții și prietenii găseau numele acelor cari le erau scumpi în listele de morți. Și conchide : «E limpede pentru mine, că poporul acesta așteaptă cu o înfrigurată nerăbdare, de patruzeci de ani, momentul acesta. Poporul acesta e fericit de războiu. El a vrut din toate puterile lui războiul, îl socoate așa cum creștinii socoteau venirea lui Mesia și în bucuria de a lovi Franța dispar chiar și simțimintele firești».

Mă gândesc la cele două mentalități : fiii Latinilor învinși cari nu pot urî pe învingători și fiii învingătorilor teutoni cari urmăresc cu ura lor pe învinșii de allădată.

* * *

La spatele meu, în mica bibliotecă de campanie, am luat eri din raftul poezilor *l'Année terrible* pe care n'o recitisem de vreme atât de îndelungată. Marele poet, cel mai mare liric al timpurilor moderne, vorbește de alegerea între cele două națiuni.

El începe cu Germania, căreia 'i consacră trei pagini cari încep cu versul acesta :

Nici o altă națiune nu-i mai mare decât tine
și se sfârșesc cu acestăalt :

Germania e puternică și superbă.....

iar pentru Franța el n'adaugă decât trei cuvinte, acestea :

.....O, mamă !

Și Victor Hugo — căruia i s'au făcut funerals neasemuite, după vegherea mortului sub Arcul de Triumf — vorbește astfel în Septembrie 1870, atunci când Germania începuse războiul împotriva Franței după ce sfârșise pe acela împotriva imperiului.

Cum o să poată 'nțelege vreodată teutonii sufletul francez ? Cum o să-l poată ei judecă ? Cum o să poată ei să nu se înșele asupra puterei și a deciziunii Franței ?

ITALIA CEA NOUĂ ¹⁾

Două săptămâni înainte de războiul ruso-japonez, vorbeam cu un bărbat de stat care era în acelaș timp un mare soldat ²⁾, despre sortiile războiului acestuia pe care amândoi îl credeam sigur, cu toate asigurările pacifice ale cancelariilor. Ii împărtășii convingerea mea adâncă, că japonezii vor fi învingători pe toată linia. El îmi răspunse prin obișnuitele obiecțiuni: cele 90 de divizii ruse opuse celor 13 divizii japoneze, etc., etc. La urma urmelor mă întrebă pe ce mi întemeiam eu neclintita mea convingere.

«Cred, îi spusei, în factorul moral. Istoria mă învață că moralul, mai mult decât numărul batalioanelor, aduce victoria. Pentru ruși e vorba de un absurd războiu colonial, pe care ei nici nu-l înțeleg măcar; pentru japonezi victoria e o trebuință vitală. Ei știu că atâta vreme cât nu vor fi bătut albi, vom continua să ne uităm la ei de sus. Ei bine, pentru japonezi cinstea este binele suprem; au nevoie să învingă pentru a fi egalii noștri».

1) *La Roumanie* de Joi 16/29 Iulie 1915.

2) Regele Carol.

Și cum convorbitorul meu stăruia :

«Iacă, îi zisei, mi-ați spus adesea că armata austriacă era excelentă, că infanteria ei era chiar superioară infanteriei germane iar înaltul comandament, de când nu mai era rezervat nobilimei, făcuse progrese uimitoare. Ei bine, eu sunt sigur că la număr egal ori aproape egal armata austriacă ar fi bătută de oricare altă armată. Ea n'are, nu poate să aibă factorul moral».

Și cum avea aerul să mă găsească absurd, adăogai :

«Știu că aveți o destul de mediocră idee de armata italiană. Ei bine, eu sunt sigur că la număr egal armata italiană ar znopi în bătae armata austriacă».

Și după câteva observații mai adăogai încă:

«Nu cunoașteți Italia cea nouă. Nenorocirea noastră a tuturor e că rămânem cu ideile primei noastre tinereți, că nu ne adaptăm destul de repede la faptele nouă cari se produc în juru-ne. Italia trece printr'o revoluție morală de care în genere n'avem nici o idee. Generația nouă, care a crescut în Italia liberă, e însuflețită de un patriotism, pot să zic chiar de o mândrie, greu de bănuț sub extrema politeță italiană. Italia cea nouă nu mai poate suferi rolul Cenușeresei printre marile puteri. Democrația aceasta harnică n'o să turbure pacea lumii ; dar dacă o fi vreodată silită să facă războiu, o să uimească prin hotărîrea ei neînduplecată și prin eroismul ei încercat».

Știu că nu convinsesem pe convorbitorul meu nici de victoria japonezilor, nici de superioritatea armatei italiene asupra armatei austriace.

Poate că de atunci și-a putut da seama că știusem să observ și să înțeleg.

Acum, când italienii sunt pe cale să minuneze lumea cu vitejia trupelor lor, mi-am adus aminte convorbirea aceasta dela 1904 și m'am simțit fericit că am prevăzut ceea ce toată lumea vede azi.

* * *

În 1901, în luna August, mă urcam dela Bardonechia pe muntele Thabor, vestit pentru panorama sublimă care se desfășoară din vârful lui.

Urcușul e ușor, dar e lung și obositor, fiindcă e vorba de o altitudine de nu mai puțin de trei mii o sută de metrii.

Vorbeam cu călăuza mea, un bun vânător de capre sălbatice. Îi arătam, la dreapta, un mare și lung pisc, care părea absolut de netrecut și-l întrebai dacă ne putem urca pe el. Im, răspunse că era nu se poate mai greu și că nu mă sfătuiă să încerc, și-mi adăogă:

«Acum o lună, au fost pe-aici *alpini* italieni. Comandantul batalionului era un omuleț gros, fără cine știe ce înfățișare. El îmi ceru să-i ajut să se urce pe piscul pe care mi-l arătați dv. I-am spus că numai caprele sălbatice puteau trece pe acolo. Dar el îmi răspunse: «Du-mă cu toate astea. Pe unde trece capra

sălbatecă, trece și omul, și pe unde trece omul, trece și batalionul meu». M'am supus. Și întreg batalionul trecu, după cum îmi spusese comandantul».

În momentul acesta, *alpini* italieni scriu o epopee sublimă.

*ELEUTHERIOS VENIZELOS*¹⁾

I

Toate măririle sunt rare. Mărirea omenească mai cu seamă.

Înțeleg prin mărire omenească mănunchiul armonios format de o înaltă inteligență, de frumusețea morală și de o voință neînduplecată. Inteligențe mari nu-s atât de rare pe cât se crede; frumusețile morale, din fericire, sunt numeroase, mai cu seamă la cei mici; vârtoșia voinții merge adesea alături cu perversitatea morală. Dar toate acestea laolaltă, ce-iace, după mine, constituie adevărata mărire omenească, e un lucru atât de rar, că poți trăi o viață întreagă fără să'l întâlnești.

Venizelos e o adevărată mărire omenească.

În fața acestor măririi, trebuie să admiri fără restricție. Și nu trebuie să uităm că și admirația sinceră și adâncă ne poate da acele rare izvoare de bucurie cari, din când în când, ne momesc asupra valorii vieții.

1) *La Roumanie* de Vineri 3 (16) April, de Sâmbătă 4 (17) April și de Duminică 5 (18) April 1915.

Cel mai mare poet al omenirii, Shakespeare, are acest lucru caracteristic și aproape unic, că nu se știe nimic din viața lui. Venizelos se apropie de el. Viața lui, de mai înainte de ultimii câțiva ani, e atât de lipsită de întâmplări deosebite, că legenda o să aibă un câmp vast înainte-i. Singurul lucru care rămâne din cea dintâi carieră a lui Venizelos și care explică frumusețea morală de care a dat o atât de strălucită dovadă, sunt anii când se duse în munți, ca și ceilalți crețani, și se război pentru patria lui. Și ceea ce nu se știe, e că crețanul, în desis, purta în buzunare cărți cu cari se perfecționa în studiul limbii franceze.

* * *

Înainte de Venizelos, Grecia decăzuse, cum prea bine știm. Dacă de atunci încoace Grecia nu s'ar fi ridicat în chip atât de minunat, eu, care am contractat față de poporul helen o datorie eternă, n'ași îndrăzni să vorbesc de acel trecut. Grecia, care făcuse minuni de eroism și de frumusețe morală în timpul războiului pentru neatârnare, — eroism care-i atrăsese, la urmă, protecțiunea celor trei mari puteri, Franța, Anglia și Rusia, pe cari le găsești în istorie pururea, împreună sau fiecare în parte, când e vorba de o acțiune frumoasă de îndeplinit, — Grecia începuse o adevărată scoborâre, aproape îndată după emanciparea ei.

Cu cel dintâi rege, ea făcuse o alegere nenorocită. Cum putea oare înțelege un bava-

rez rigid sufletul grec? Al doilea suveran luă ca regulă de purtare să lase pe greci cu totul liberi, fără chiar să le slujească măcar de călăuză în momentele grele: urmă o perioadă întreagă de lupte desfrânate între partide, sistemul împărțirii jafurilor împins la extrem și, cu toate eforturile unui alt om mare, Tricupis, poporul grec, unul din cele mai bine înzestrate de pe pământ, cunoscute toate mizeriile, înfrângerea, bancruta și celelalte.

Ca întotdeauna, la marginea prăpastiei, națiunea fu salvată prin singurul mijloc de scăpare pe care-l cunoaște istoria: prin revoluție. Și a fost forma cea mai primejdioasă a revoluției, lovitura de stat militară. Regele George, care înu făcuse totuși nimic ca s'o merite, bău până la fund paharul plin de toate umilințele; el semnă cu propria-i mână măsura care ștergea din cadrele armatei pe toți fiii lui, inclusiv Diadocul, al căruia nume era pentru greci sinonim cu Domocos.

Oricare ar fi fost greșelile lui, dacă a făcut greșeli, un asemenea martiriu le-ar fi ispășit.

Dar după ce se tăia, trebuia cusut. Afară de cazul când dintr'o revoltă militară ar putea ieși un Napoleon, revoluția militară, foarte eficientă pentru a tăia, este incapabilă să coasă.

Grecia se găsea într'un adevărat haos. Noua Cameră nu voia numai să revizuiască legile fundamentale ale statului; ea vroia să se proclame suverană și, în același timp, nu era de talie să exercite suveranitatea.

Atunci sosi Cretanul.

Era singur : n'avea nici legături de tagmă ori de familie, nici avere, nici trecut, nici partid, nici clientelă. Era singur.

Fu primit ca un dumnezeu, numai masele având câte odată această divină intuiție.

Și, primit ca un dumnezeu, el lucră ca un om, din primul moment. Sunt puține pagini atât de frumoase în întreaga istorie a tuturor timpurilor și a tuturor țărilor, ca cretanul ținând piept poporului Atenei, care striga din toate piepturile : «Trăiască Venizelos!, trăiască Constituanta!» iar el impunându-i : «Trăiască revizuirea constituțională!».

Omul acesta singur avu dreptate împotriva tuturor.

Ca toți creatorii, el începu prin a sfărâma totul. Sfărâmă partidele, mai bine zis coteriile vechi cari aduseseră Grecia la dezastru. Refăcu o altă națiune. Indrăzni, în partea cea mai meridională a Europei, să proclame inamovibilitatea desăvârșită a tuturor slujitorilor statului, intrarea lor în serviciu prin concurs și înaintarea lor prin hotărârea camarazilor lor. Curăță, mai bine chiar decât făcuse legendarul Hercule. Iar Europa uimită se putu bucura să vadă un om mare.

II

După reînvierea lăuntrică, Venizelos se întoarse spre menirea helenismului în lume.

În tot timpul crizei balcanice, se poate spune fără nici o exagerare că, datorită geniului

lui Venizelos, Grecia conduse mersul evenimentelor, cu toate că avea armata cea mai puțin numeroasă, cu mult cea mai puțin numeroasă. Cu ochirea omului mare, Venizelos își dete seama de valoarea reală a Serbiei; el și-o atrase și exercită pururea și în toate împrejurările o fascinație absolută asupra d-lui Passici.

Când orice înțelegere cu Turcia în privința Cretei dete greș, din cauza iremediabilei incapacități a turcilor, Venizelos făcu minunea de a încheia o alianță cu bulgarii, pe cari poporul grec se obișnuise să-i socoată ca pe dușmanul ereditar și neîmpăcat. Și atunci când a încheiat această alianță, a avut viziunea împede de a îndepărta din tratat orice dispozițiuni asupra împărțirii viitoare a teritoriilor ce erau de cucerit. Regele George, Diadocul, actualul rege Constantin, făcură lui Venizelos cea mai grozavă opoziție. Cretanul câștigă pricina. Tratatul rămase mut asupra împărțirii prăzilor. Iar Grecia scăpă astfel, datorită acestei prevederi, de acuzațiunile și de greutățile în cari Serbia se zbate încă.

La Londra, Venizelos își impuse personalitatea în toate cercurile politice și diplomatice, cu toată atitudinea lui rezervată și modestă, care făcea un așa contrast cu aroganța uraflată a lui Daneff.

În momentul acela avuseși cinstea să-l cunosc și să leg cu dânsul unul din acele prietășuguri făcute din încredere și din simpatie, pe cari numai moartea le poate întrerupe.

N'am văzut atunci pe Venizelos decât de două ori, și mi-a fost de ajuns pentru a înțelege că aveam în fața mea nu numai un om mare, dar și un gentleman și că în omul acesta puteai avea o încredere fără de margini, fără nici un risc de decepție. Il știam în adâncă neînțelegere cu bulgarii și totuși, avu delicateța de suflet de a nu-mi spune nimic despre greutățile dintre ei și aliații lui.

Când l'am văzut pentru prima oară, l'am întrebat care era taina extraordinarului său succes. Imi răspunse că venise la timp și că adoptase două reguli de purtare: să spună poporului lui întreg adevărul, în toate împrejurările, și să fie în tot momentul gata să părăsească puterea fără nici o părere de rău.

La București am avut cu el o convorbire însuflețită. Se mâniase când îi spusese că era o greșeală să stărue asupra Cavallei. Înțelesei din furia lui — ceea ce se verifică mai târziu — că omul acesta nu era singurul stăpân al politicei țării sale. Eu visam pe atunci să completez tratatul dela București printr'un tratat de alianță între cele patru regate, între Serbia, Grecia, Bulgaria și România.

Când se va cunoaște ceea ce azi e neștiut din istoria crizei balcanice, când se va ști tot ce Venizelos a făcut, admirația pentru marele om va merge crescând. Iată unul care n'are nimic de temut din divulgarea tuturor actelor, a tuturor gândurilor lui chiar.

După tratatul dela București, Venizelos se găsi în luptă cu intrigile austriace dela Con-

stantinopol. Nu vreau să fac astăzi istoricul tratatului dela Atena și nici să stărui asupra faptului că în mai multe rânduri un nou războiu între Turcia și Grecia a fost pe punctul să izbucnească și că Venizelos era pregătit pentru toate eventualitățile. Țin cu toate acestea să aduc, chiar de acum, omagiul public pe care-l merită frumusețea morală a lui Venizelos care, departe de a voi să lase în umbră serviciile pe cari le pătui aduce atunci Greciei și păcii, a stăruit dimpotrivă ca ele să fie puse într'o lumină strălucită¹). Adevărații oameni mari n'au simțiminte mărunte.

Venizelos avea în acelaș timp pe brațe chestia Epirului. El știa prea bine că-i era cu neputință Greciei să se împotrivescă cerinței unanime a marilor puteri și că era nedemn de el să fie cauza unui războiu general. Se jertfi datoriei, știind bine că va veni ziua când o să poată obține Epirul fără să provoace Europa. Dar în jocul acesta el se uză, după cum se uzase atunci când la București nu obținuse

1) Scot rândurile acestea din scrisoarea pe care Venizelos mi-o adresa la Atena la 31 Octombrie 1913:

Seumpul meu ministru,

... vizita d-tale n'o să-ți amintească pururea încheierea păcii cu Turcia, la care ai luat o parte atât de activă?

Cât despre mine, sunt deosebit de fericit că cunoștiința noastră și, dă-mi voie să spun, prietenia noastră, care nu datează decât de așa de puțină vreme, a fost așa de bogată în rezultate practice pentru țara mea, și că i-a fost dat României să joace din nou în mod atât de fericit rolul de arbitru pentru încheierea păcii în Balcani. Aceasta e o noua legătură pentru ambele noastre națiuni cari, legate de aceleași interese, sunt sortite să meargă împreună pe căile civilizației.

pentru greci soarele, luna și constelațiile. Cei dela Atena îl pânneau. Se foloseau de fiecare concesiune pe care marele bărbat trebuia s'o facă păcii Europei și siguranței țării lui, pentru a'l arăta ca pe un suflet fricos care, neavând încredere în puterile helenismului, nu știa să se arate neînduplecat.

Nimic mai ușor decât să obții o popularitate ieftină, dându-te de partea acelor cari strigă mai tare, atunci când altul ia asupra-și, cu riscul impopularității lui, să apere patria.

Din acel incident Venizelos trebui să sufere dușmănia d-lui Zographos, după cum mai târziu, ca preș al sforțărilor lui în chestia insulelor, trebui să sufere apostrofele tuturor invidioșilor și ale tuturor neizbuteților.

III

Oricine studiase îndeajuns istoria pentru a ști că oamenii mari sunt uneori o greutate prea grea de suportat, înțelegea că Venizelos nu putea rămâne prea multă vreme la putere.

După semnarea tratatului dela București, d. Passici ne pofti pe toți la masă la hotel Palace. Vorbind cu vecinul meu din dreapta, îi exprimai dorința mea, care dată de atâția ani, de a profita de începutul verei lui 1914 pentru a face o călătorie în Japonia. Venizelos auzi și mă întrebă dacă voiam să-l primesc ca tovarăș de drum. Pe urmă, îndreptându-se, mă întrebă surâzând dacă eram sigur că am să fiu liber în cea dintâi jumătate a anului 1914.

Făcea aluzie la credința generală, că oamenii cari au făcut opera dela 1913 vor fi reținuți la putere de către popoarele lor. Ii răspunsei, spre marea surprindere a conmesenilor, că eram sigur de libertatea aceasta, nu numai pentru mine, dar și pentru dânsul. M'am înșelat cu un an în ce privește pe Venizelos. Dar de nu era chestia insulelor și surpriza războiului general, ar fi căzut la epoca pe care o prevăzusem. Mărirea lui făcea umbră cu mult mai mult decât ne-am putea închipui. Omul care făcuse Grecia modernă, trebuia cu orice preț să dispară din scenă, pentru ca anumite personaje să iasă din obscuritate. Eu simțisem asta încă din Iulie 1913; m'am convins și mai mult în lunile cari urmară.

Când izbucni războiul european, n'avusei nici o îndoială despre gândul lui Venizelos. Știam că omul acesta dorea o înțelegere serioasă și trainică între micile națiuni și nu-mi puteam închipui că un geniu ca al lui să nu-și dea seama că neatârănarea, libertatea, existența chiar a Greciei erau, înlocmai ca și acelea ale României, cu desăvârșire legate de înfrângerea Austriei și a Germaniei. Am știut mai pe urmă că el cugeta ca și mine și că, deci, își dădea seama încă dela început, că aveam cea mai înaltă datorie morală, nu numai față de civilizație dar și față de egoismul patriilor noastre, să contribuim din toate puterile noastre la victoria Triplei Înțelegeri.

Urmărind ideea mea fixă de a aduce toate națiunile balcanice alături de Tripla Înțelegere

și cu toate cele afirmate de Austro-Germani în ce privește secesfestrarea Bulgariei de către ei, îmi luai voia de a telegrafia și de a scrie lui Venizelos, rugându-l să ne ajutăm pentru a ne arăta, în această criză istorică, largi în vederi și europeni. Li spuneam că dacă ne arătam mici și locali, avea să fie rău de noi. O Germanie victorioasă ar fi moartea noastră materială și morală. Tripla Înțelegere victorioasă fără noi, ar fi decăderea noastră morală. Li pusei în vedere că tot așa cum sfătuiam țara mea să facă bulgarilor concesiuni teritoriale și pe sârbi să le facă concesiuni serioase fiindcă războiul acesta avea să le aducă lor, sârbilor, un regat măreț întinzându-se până la granița Italiei, Grecia, în cu mult mai mici proporții, trebuia și ea să dea exemplul, fiindcă despăgubiri splendide o așteptau în Asia-Mică. Încă din August și din Septembrie 1914 îmi îngaduisem să scriu astfel prietenului meu dela Atena. Mai târziu revenii. Trebuie să spun, pentru dragostea de adevăr, că Venizelos îmi răspunse toamna că Grecia nu putea face nici o concesie teritorială și că am resimțit o oarecare amărăciune. Amărăciune, nu fiindcă ași fi avut înfumurarea să-mi închipuesc că eu puteam să cântăresc ceva în hotărârile unui Venizelos, dar amărăciune fiindcă întrevedeam că Venizelos era expus, și mai mult decât bănuisem eu, la greutăți ce veneau dela aceia cari, fiind născuți fără facultatea de a vedea departe, nu pot înțelege pe cei ce au darul acesta dumnezeesc.

Destăinuirile pe cari le-a făcut Venizelos ne-au luminat complet în privința aceasta.

Niciodată nu mi-a apărut Venizelos mai mare decât după citirea celor două *Memorii* ale lui adresate regelui Constantin.

Sunt dintre cei cari au citit și recitat «Memoriile» lui Bismarck. Nu e în «Memorii» nimic care să se apropie de mărinimia ce se desprinde din aceste două documente. Și cum ași putea fi om fără să resimt tragedia soartei acestor două scrieri, căzute acolo unde au căzut ?

Publicarea acestor documente nu numai ridică pe Venizelos și mai sus decât a fost vreodată, dar aduce Greciei un serviciu neprețuit.

Să dovedești Bulgarilor că a fost un grec, cel mai mare dintre toți, care concepea puțința unei jertfe pentru a câștiga siguranța vecinătății pașnice, este să faci o altă operă de cât aceea de a bate medalii pe cari găsești efigia regelui Constantin legată de titlul de «Bulgarochtonul».

* * *

Și acum, cel din urmă act al lui Venizelos.

La cincizeci de ani se retrage din viața politică. El mărturisește că, dacă țara lui nu s'ar găsi într'o mare criză externă, ar lupta, după cum ar fi și dreptul și datoria lui să facă. Și după ce și-a afirmat, cu toată puterea, dreptul lui de om liber, care e de a lupta împotriva nu importă cui, el se retrage, însă, pururea ca

om liber, după ce anunță poporului lui că acesta e cel din urmă serviciu pe care-l aduce astfel Coroanei.

Retragerea aceasta a lui Venizelos, ori cât de măhnitoare poate fi ea pentru prietenii Greciei, e de o măreție aproape supraomenească. Omul acesta n'ar avea decât să meargă înainte, pentru a sfârșimă totul în drumul lui. Dar lui îi e frică să nu rănească Grecia și atunci face o jertfă cu mult mai grea decât moartea: se exilează dintre cei vii¹⁾.

Comparați căderea lui Venizelos cu aceea a lui Bismarck și întreaga superioritate a rasei noastre greco-latine asupra rasei germanice va izbucni într'o frumusețe sublimă.

Destituit de un băețandru încoronat, Bismarck nu știe nici să lupte ca un om, nici să tacă ca un om mare. Bombănește ca o bucătăreasă dată afară.

De ce diferența aceasta? Oare fiindcă Bismarck ar fi fost mai prejos decât Venizelos? Nu. Dar Bismarck aparținea unei națiuni, care a trăit timp de veacuri în ideea că omul politic nu e slujitorul țării ci slujitorul regelui și că regele nu-i cea mai înaltă expresiune a voinții naționale, ci o voință suprapusă aceleia a națiunii.

Așezăminte din evul mediu și o viață de supunere apasă chiar și asupra unui Bismarck și când el e lovit ca un servitor, se plânge

1) Nebuniile regelui Constantin aveau să silească pe Venizelos să revie asupra retragerii lui și să salveze helenismul.

ca un servitor. Grecul însă, copil al revoluției franceze, știe că e slujitorul națiunii, iar jertfa persoanei lui, atunci când o face, el o aduce națiunii și se retrage ca un om liber, fără să bombănească.

* * *

Și acum, ca să isprăvesc, o mică amintire.

Ultima oară când Venizelos veni în România, vorbeam cu el într'o zi într'un colț de fereastră dela palatul regal. Vorbeam despre acea filozofie politică, la al cărei subiect revin neîncetat toți oamenii amestecați la conducere. Intre alte lucruri, vorbeam de raporturile dintre oamenii de stat și suverani, în țările unde monarhia este încă un așezământ trebuitor.

Și Cretanul îmi zise : «Tot creerul nostru, toată inima noastră, întreaga noastră viață, trebuie să le întrebuițăm ca să mărim și să întărim pe suveranii noștri. Și știm că, la rândule, ei n'o să facă altceva decât să ne micșoreze, dacă nu ne pot distruge. Totuși, trebuie să ne facem datoria, fiindcă aceasta e datoria noastră».

Venizelos și-a făcut datoria.

CUPRINSUL

Prefața	2
Declarație D-lui Poincaré	3
Printul Lichnowsky	8
Contele Berchtold	17
Marchizul Pallavicini	22
Regele Carol în timpul războiului	28
Contele Goluchowsky	39
2 August 1914	44
Kiderlen-Waechter	51
Contele Aerenthal	65
Contele Czernin	72
Contele Mensdorf	82
Pacifismul Angliei	87
Printul de Fürstenberg	90
Herr Riedl	98
Contele Szeczen	104
Kaizerul	108
Sir Donald Mackenzie Wallace	117
Baronul Banfy	121
Politica românească	127
Lacrimi	130
Un văr al lui Tisza	133
Contele Tisza	137
Talaat-Pașa	140
Printul de Bülow	149
Ultimii mei nemți	158
Tatichef	171
Francezi și Teutoni	176
Italia cea nouă	181
Eleutherios Venizelos	185

VERIFICAT
2017

60

